TOPLUMSAL

Tarih

214
EKİM
2011

TARİH VAKFI 20

20. Yıl Sempozyumu

Cumhuriyet tarihinin tartışmalı konuları

28-30 Ekim 2011
İstanbul

Devlet inşasının bir aracı olarak

İhtilal Propagandası

Fatih Yeşil, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı'da Fransız İhtilali'nin etkilerini ele alıyor. **sayfa 16**

Bir siyasi sürgünün kaleminden yüzyıl önceki

Trablusgarp'tan izlenimler

Ahmet Mehmetefendioğlu

Bir devrimcinin evrimi

Mustafa Durak

Zeliha Etöz
M. Taylan Esin

Doğa bilimlerinin felsefeden kopuşu

Düşüncenin çizgiselleşmesi

Beno Kuryel

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ESKİ DEFTERLER

"Türkiye'nin gayr-i resmi tarihi"

a HD

HBR HER CUMARTESİ A HABER'DE!

Frekanslar:

SD YAYIN:	HD YAYIN:
Digiturk: 32. Kanal	Digiturk: 332. Kanal
D-Smart: 35. Kanal	Teledünya: 8. Kanal
Teledünya: 56. Kanal	Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ)
Türksat Uydusu	Frekans: 11896 Mhz, S.Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATAY)
Frekans: 11791 Mhz, S.Rate: 16000, FEC: 5/6, POL: H (YATAY)	

TURKUVAZ MEDYA GRUBU

a HBR HABERİN KAN

Yapı Kredi Yayınları'ndan

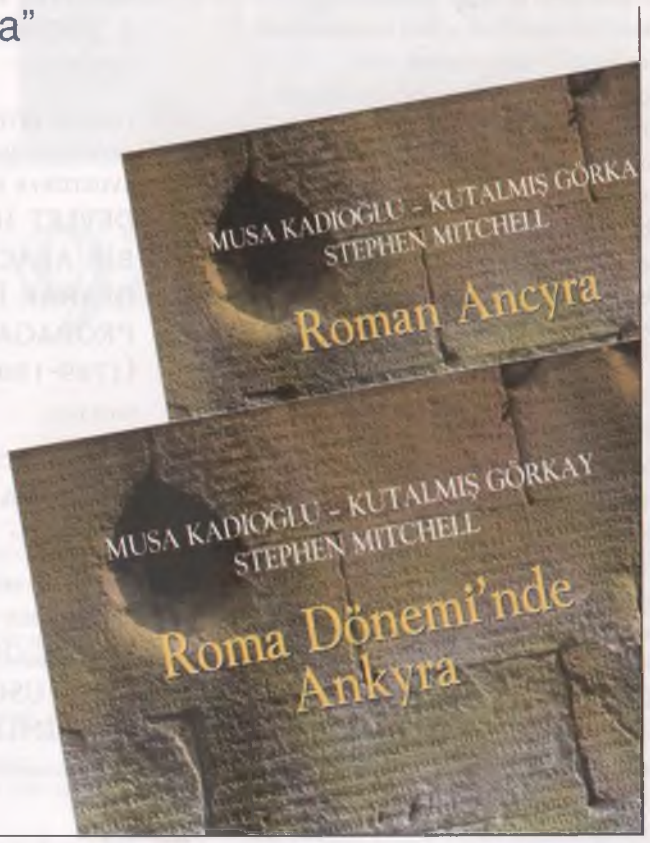
Kadim ve zengin bir kültürün izinde...

İsa'nın doğumundan 2 bin sene sonra pek çok kişi, İsa'nın konuştuğu dil olan Aramicenin tamamen kaybolduğunu, sadece bazı araştırmacıların ve uzmanların bu dili konuşabildiğini düşünürken, tarihçi ve doğu uzmanı Sebastien de Courtois, son Aramilerin izlerini buldu. Gezi notlarının, röportajların, tarihi ve arkeolojik bilgilerin iç içe geçtiği *Süryaniler*, antik manastırlarda, küçük şapellerde ve kalelerde hâlâ yaşayan bir kültür ve inanışla tanıştırıyor bizi.

Fotoğraflar: Douchan Novakovic
Çeviren: Ersel Topraktepe
160 sayfa, 40 TL

Roma Dönemi'nde "Ankyra"

Musa Kadıoğlu, Kutalmış Görkay ve Stephen Mitchell tarafından, 2002-2007 yılları arasında Roma Dönemi Ankyra'sı üzerine gerçekleştirilen çalışma, arkeolojik, epigrafik ve tarihsel verilerin sonuçlarını içeriyor. Dönemin kentsel gelişimi ile bu gelişimi gösterecek ayrıntılı kent planının eksik oluşu, Augustus ve Roma Tapınağı dışındaki antik yapıların hak ettiği ölçüde yayımlanamamış olması, bu çalışmanın önemini artırıyor.

280 sayfa, 24 TL
(Türkçe – İngilizce)

YKY Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL:** Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

214. SAYIMIZLA MERHABA,

Ekim sayımızda Fatih Yeşil'in "Devlet İnşasının Bir Aracı Olarak İhtilal Propagandası" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Yeşil'in yazısı çok geniş bir okumaya, dönem gazetelerine ve arşiv belgelerine dayanıyor. Ele aldığı konu, Fransız İhtilali'nin kalıcı bir durum olduğunun anlaşılmasıyla beraber Büyük Britanya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'nın belki de en önemli ülkesinde oluşan monarşi karşıtı, devrimci havayı göğüslemek üzere kendilerini tekrardan organize etmeleri. Avusturya ve Britanya'nın ihtilale verdikleri reaksiyon, en azından korkuları benzeşiyor fakat Osmanlı Devleti belirgin şekilde bu iki ülkeden farklı tutum alıyor. İstanbul'da devlet katında Fransa'da neyin kavgasının verildiğinin tam olarak anlaşıldığını iddia etmek kolay değil. Osmanlı'nın Fransa'ya tutum alması Napoleon'un o tarihte Osmanlı'ya bağlı olan Mısır'ı işgal etmesinden sonra. Reayanın ise değil meseleyi anlamak ihtilalden haberinin olmasını beklememiz için bile bir sebep yok. Fatih Yeşil'in makalesinden İstanbul'daki Cumhuriyetçi elçilik çalışanlarının yabancı dil bilen gayrimüslimlere yönelik bir propaganda faaliyetinin olduğu anlaşılıyor ancak bunun küçük bir nüfus olduğunu tahmin etmek zor değil. Beno Kuryel *Toplumsal Tarih*'e ilk yazısını Kasım 2009'da vermiş, o tarihten sonra gittikçe sıklaşan aralıklarla yazmaya başladı. Kuryel bilim tarihiyle ilgili makaleler kaleme alıyor ama çıkış noktası daima kendi esas alanı olan matematik. Kimi makaleleri rahatlıkla bir matematik dergisinde yer bulabilir, bu bakımdan kimi okurlarımız durumu yadırgamış olabilirler. Ancak Kuryel'in bütün makaleleri doğrudan veya dolaylı olarak aklımıza düşürdüğü sorularla tarih algımızı sorgulamamıza sebep oluyor. 212. sayımızda yer alan "Kaos" başlıklı ve elinizde tuttuğunuz sayımızda "Doğa Bilimlerinin Felsefeden Kopuşu: Düşüncenin Çizgiselleşmesi – I" başlıklı makalelerinde de okuyacağınız gibi Kuryel matematikten yola çıkarak "Nasıl biliriz", "Çizgisel olmama" vb konularda büyük bir yetkinlikle kalem oynatıyor. Kuryel'in son makalesi 3 yazılık dizinin birincisi.

Son olarak Zeliha Etöz ve M. Taylan Esin'in birlikte yazdıkları "Bir Devrimcinin Evrimi: Mustafa Durak" başlıklı makaleye değinmek istiyorum. Başlık makaleyi iyi özetliyor; Abdülhamid istibdadına karşı örgütlenen muhalefet içinde yer alan Mustafa Durak, 1915'e gelindiğinde Ermeni kırımının sorumlularından biri olarak karşımıza çıkıyor. Yazarlar makalede Mustafa Durak'ınkiyle benzerlikler taşıyan Dr. Reşid'in hayat hikâyesiyle de ilgileniyorlar. Mustafa Durak ile, aynı şekilde suça batmış okumuş-yazmış Dr. Reşid'in hikâyelerini mukayese edip yorumluyorlar.

Kasım'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 TARİH VAKFI 20. YILINI ÖNEMLİ BİR SEMPOZYUMLA KUTLUYOR
"CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI"
Oktay Özel

10 KARŞI BİLİMİ ÇOĞALTMAK
DÜNYANIN DÖRT BUCAĞI: KAPİTALİZM VE MÜCADELE
Erkin Başer

12 BOZCAADA'DA YEREL TARİH
Peri Ete

14 YUNAN DİASPORASININ ÖNEMLİ KAYBI: J. PSOMİADES
Elçin Macar

16 FRANSIZ İHTİLALİ'NİN ARDINDAN İNGİLTERE, AVUSTURYA VE OSMANLI'DA:
DEVLET İNŞASININ BİR ARACI OLARAK İHTİLAL PROPAGANDASI (1789-1801)
Fatih Yeşil

32 BİR DEVRİMCİNİN EVRİMİ
MUSTAFA DURAK
Zeliha Etöz - M. Taylan Esin

40 BİR SİYASİ SÜRGÜNÜN KALEMİNDEN
YÜZYIL ÖNCEKİ TRABLUSGARP'TAN İZLENİMLER
Ahmet Mehmetefendioğlu

48 DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU:
DÜŞÜNCENİN ÇİZGİSELLEŞMESİ - I
Beno Kuryel

54 BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ NE ZAMAN AÇILDI?
Nuran Yıldırım

60 İSİMLER VE SINIRLAR
KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR
Cicilia Martin

68 CUMHURİYET DÖNEMİNDE
SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ
Murat Koraltürk

72 GRAMSCI TÜRK SİNEMASINDA
VEDAT TÜRKALİ'NİN *OTOBÜS YOLCULARI*
Aslı Daldal

78 VİTRİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER
Rita Ender

84 ESKİÇAĞ'DA RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU
Mustafa H. Sayar

92 ÖMER DURMAZ İLE SÖYLEŞİNİN ARDINDAN
Yurdaer Altıntaş, Uğurcan Ataoğlu, Serdar Benli, Yeşim Demir, Bülent Erkmen, Emre Senan, Haluk Tuncay, Mehmet Ali Türkmen, Mehmet Ulusel

94 İRVİN CEMİL SCHİCK'TEN ÇOKBİLEŞENLİ-ÇOKBOYUTLU BİR DAVETİYE
BEDENİ, TOPLUMU VE KAİNATI YAZMAK'I OKUMAK
Özlem Ezer

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP

10 aydır 94.9 Açık Radyo'da devam eden Fikr-i Takip programında, bu ay da *Toplumsal Tarih* dergisinin yazarlarıyla buluşmaya devam ediyoruz.

Peri Efe-Ahmet Akşit

54 BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ

Nuran Yıldırım, Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin açılış tarihini araştırıyor.

60 KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR

Cicilia Martin, Cumhuriyet'in milliyetçi ve homojenleştirici ideolojisinin yoğun olduğu dönemde görülen mekânsal idari bölünmeleri, yer isimleri değişikliklerini Kurtuluş özelinde ele alıyor.

68 SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ

Murat Koraltürk, TBMM zabıtlarından ekonomide gayrimüslim unsurlara karşı olan milliyetçi söylemin izini sürüyor.

84 ESKİÇAĞ'DA RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU

Mustafa Sayar, rüyaların ve rüya yorumculuğunun Eskiçağ tarih yazımına etkisini inceliyor.

92 GRAMSCİ TÜRK SİNEMASINDA: *OTOBÜS YOLCULARI*

Aslı Daldal, Türk sinemasının 1960-65 arasındaki toplumcu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerinden biri olarak Vedat Türkali'nin Otobüs Yolcuları*'nı inceliyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 214, Ekim 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Eylül 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

18 KASIM 1922

LOZAN ANTLAŞMASI'NA DOĞRU

L'ILLUSTRATION

L'Illustration dergisinin 18 Kasım 1922 tarihli 4159 numaralı sayısının kapağında, tam bir hafta önce, 11 Kasım günü Fransa'nın Akdeniz'deki donanmasının üssü konumundaki Toulon kentinde gerçekleştirilen törenlerde denize çiçek demetleri atan kalabalığı resmediyordu. 1918 senesinde Almanya ile mütareke imzalanışının tarihi olan 11 Kasım, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin yıldönümü olarak kutlanmaktaydı. Derginin içinde ise aynı savaşın ardından devam etmekte olan barış sürecinin önemli bir unsuru olan Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlık safhalarından bahsedilmekteydi. Savaşı kazanan Müttefik Devletler'in Osmanlı hükümetiyle, ardından da Ankara hükümetiyle yürüttükleri süreci nihayete erdirecek olan Lozan barış görüşmeleri, metinde de anlatıldığı gibi 20 Kasım 1922 günü başlamış, Şubat-Nisan 1923 arasında kopmuş, ama nihayet 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla tamamlanmıştır. Ekim 1922 sonunda Müttefik kuvvetler İstanbul hükümetini bu görüşmelere çağırmış, bunun üzerine de Ankara'daki Meclis, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı lağvetmiş, ardından da 4 Kasım günü Tevfik Paşa hükümetinin istifasıyla kendinin muhatap olarak alınmasını sağlamıştı.

Yazının ele aldığı ikinci bir konu ise, bu sürece paralel olarak işgal altındaki İstanbul'un tedrici bir şekilde Ankara hükümetinin hâkimiyetine devri meselesiydi. Bunun başlıca aktörü ise makalede ismi ve görüntüleri yer alan Refet Paşa [Bele] (1881-1963) idi. Ankara hükümetinin temsilcisi olarak 19 Ekim 1922 günü İstanbul'a gelen Refet Paşa, son padişah VI. Mehmed Vahideddin'e Meclis'in kendisini tahttan indirdiğini bildirmiş, ardından da Halife olarak görev alacak olan veliaht Abdülmecid Efendi ile de müzakerelerde bulunmuştu. İşgal ordularının komutanlarıyla ise İstanbul'un Ankara hükümetinin kontrolüne geçişinin ilk adımlarını gerçekleştirmişti.

Refet Paşa Kadıköy'de halka hitap ederken.

Halk Ankara'nın ilânlarını alkışlıyor.

KEMALİST İSTANBUL

13 Kasım günü başlaması gereken fakat diplomatik nedenlerle geciken Lozan Konferansı'nda ele alınmadan önce Şark Meselesi'nin Paris ve Londra'da yansımaları olan oldukça ciddi zorlukları İstanbul'da görüldü.

Bu zorlukların kaynağı, Ankara hükümetinin İstanbul üzerinde hâkimiyetini kurduğunda gösterdiği sert tutumdu. Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra Millet Meclisi'nin ilk kararı, yabancı hâkimiyetini kabul ettiği için artık meşru görülmeyen padişahı tahtından etmek olmuştu. 6 Kasım günü, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey, Müttefik kuvvetlerin yüksek komiserlerine bugüne kadar devam etmiş olan Müttefiklerarası kontrolün yerine fiilen Kemalist rejimi getirmeyi amaçlayan iki nota verdi. General Refet Paşa, Ankara'daki Millet Meclisi adına zaten İstanbul'un yönetimini ele almıştı. Türklerin bu iddiaları, bir de bazı olaylar eklenince, Müttefik yüksek komiserleri sıkıyönetim ilan etmenin gerekliliğini düşünmeye sevk etti. Bu uç çözümün önüne geçilebildi ve Refet Paşa'yla yapılan görüşmeler gerilimi biraz azaltabildi. Bu arada ise İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri, oybirliğiyle kendi hükümetlerine bu garip duruma son verecek olan Lozan Konferansı'nın bir an evvel toplanmasını sağlamaları yönünde baskı uyguladı.

Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın riyasetindeki Türk delegasyonu İstanbul'dan 10 Kasım günü ayrılarak 12'sinde Lozan'a vardı. Fakat orada Müteffik delegasyonlarıyla bir araya gelmediler. Zira İngiliz hükümeti 15'inde gerçekleşecek olan seçimleri bahane göstererek konferansın 20'sine ertelenmesini talep etti. Fakat aslında bambaşka bir amaç söz konusuydu: Lozan'a ancak, ortak bir tutum konusunda Fransız hükümetiyle bir anlaşmaya vardıktan sonra gitme arzusu. Bu ön görüşmenin şekli, Paris ile Londra arasında İngiltere'nin ilan ettiği bir memorandumun ilanıyla

Türk ve İngiliz: Haydarpaşa Garı'nda Refet Paşa ile yüksek rütbeli bir İngiliz subayı beraber İsmet Paşa'nın treninin gelişini bekliyor.

neticelenen gayet çetrefilli pazarlıklara yol açtı. Müttefik kuvvetler artık Lozan'a ortak bir politika getirmek zorunda, ama bu politikayı oluşturmakta geçirdikleri süre, İstanbul'da Kemalistlerle çatışma ihtimallerini artırmakta.

Edirne valisi Şakir Bey ile milliyetçi memur ve jandarmaları götürecek olan trenin İstanbul'dan Trakya'ya doğru yola çıkışı.

Fotoğraflar Ferid İbrahim.

Darülfünûn'un Protestosu

1 EKİM 1911

TANİN

Darülfünûn-i Osmani Talebe Cemiyet-i müttehidesi tarafından Roma Darülfünûn Talebe Cemiyeti'ne keşide olunan telgrafname suretidir:

Hükümetinizin kavâid-i hukukiye ve vicdan-ı beşeriyete kat'iyen münafi olan ve kurûn-ı vustâ barbarlıklarına bir numune teşkil eden tecavüzat-ı redîenesi (?) tarihinizde silinmez bir leke bırakarak ahlâfınız için mucib-ı ar ve hicab olacağını ve ancak haydutlara yakışan bu hareketle Türkiye'nin genç ve münevver dimağlarında ezeli bir nişane-i gayz ve iğbirar [öfke güçenme] hâsıl etmekten başka bir netice alınamayacağını beyan eyleriz.

Ermenice Gazetelerin Mütâlaatı

1 EKİM 1911

TANİN

"Azadamard" diyor ki: "Erkân-ı siyasetimiz gayet nazik ve ağır hâl ve mevkide bulunuyorlar. Böyle sıralarda umum memleket, bütün anasır-ı Osmaniye, hep beraber, aynı ihtisasat-ı vatanperverane ile harekete kıyam edip el ele, kol kola vererek, hükümetin kuvvetine daha ziyade metanet vererek, ecnebi düşmanın karşısında, aynı maksada teveccüh eden bir kütle-i cesime gibi isbat-ı vücud etmeye borçludurlar. Bütün Osmanlıların vazifesi budur; müdafaa-i vatan vazifesi bunu icap ve telkin eder.

Fakat buhran dakikalarını bir devr-i sulh ve salâh takip ettiği takdirde dahi, müdafaa-i vatan kadar mukaddes olan iki vazife daha vardır ki, bu kabil tehlike ve buhranların âtide dahi yeniden tekrar etmesi istenilmez ise, anların tamam-i ifâsına gayret edilmelidir.

Bu vazifelerin biri, erkân ve memurin-i hükümetin mesuliyetlerini hakiki ve kabil-i tatbik bir hâle ifrağ etmektir. İkincisi ise, vilâyat-ı Osmaniye'nin ıslahat-ı esasiyesini artık sürüncemede bırakmayarak, anı tecavüzat-ı hariciyeye karşı yegâne bir sedd-i metin gibi telakki etmektir.

Cinayet

2 EKİM 1911

TANİN

Evvelki akşam saat yedi raddelerinde Galata'da Şeftali sokağında Avusturya tebaasından Çila'nın hanesinde sakin İtalya tebaasından Margarit'i zevci Alberto rovelver ile sağ omzunun arka tarafından cerh ve katl ve ev sahibi Çila'yı da rovelver ile cerh ile firar etmek ister ise de zabıtaca derdest edilmiştir.

Esbab-ı katl şundan ibarettir: Alberto gelip Margarit'i ister. Hâlbuki Margarit bir diğer erkekle gecelik kaldığından ve kendisini kabul etmediğinden muğber olan Alberto yanındaki haneden eve girerek mezbure ile birlikte kalmakta olan adamı tehdit ve o sırada rovelverini teşhir ederek Margarit'i cerh ve katl etmiştir.

Cenova Mitingi

3 EKİM 1911

TANİN

Cenova, 2 - Bugün burada Türkiye lehinde büyük bir miting akdolunmuştur. Her tarafta yaşasın Türkiye nidaları yükselmiştir. İsviçre matbuatı Türkiye hakkında ibraz-ı âsâr-ı hayr-hâhiden hâli kalmıyorlar.

İnas-ı Sultani

12 EKİM 1911

TANİN

Benât-ı Osmaniye'nin [Osmanlı kızlarının] terakkiyat-ı asriye ile mütenasip bir surette talim ve terbiyesi maksad-ı vatanperveranesiyle, bir cemiyet-i müteşebbisenin, Kandilli'de bir (Mekteb-i Sultani-i İnas) tesisi için iki seneden beri meşgul bulunduğu ve bu müessese-i âliyenin Hazine-i Devlet'e asla bâr olmaksızın, Osmanlılığın bir timsal-i hamiyet-i maarifperverisi olarak, milletçe vücuda getirilmesi emeliyle - hâsılatı masarif-i vâkıaya karşılık olmak üzere – bir de ikramiyeli piyango tertip edildiği malumdur.

Mektep ittihaz edilen Kandilli'deki sarayın, bir taraftan tamiratı icra ve diğer taraftan da ayrıca bir daire-i cedide inşasına ibtidar olunup, yatakhane ve taamhane ve dershanelerin bilcümle levazımı münâkasa [eksiltme] tarikiyle müteahhitlere ihale edildi. Bu suretle mektebin, önümüzdeki Eylül nihayetinde küşadına çalışılmakta idi.Lâkin, ikmâl-i tesisat ve istihzârata en mühim karşılık teşkil edecek olan piyango hasılatı, gayr-i muntazır bir hadise-i müessife sebebiyle muvakkaten sektedar olmuştur. Şöyle ki: Piyango satışı dolayısıyla bu emr-i hayra îsâr-ı nakdine fütüvvet edecek olan vatandaşlarımızdan bir kısmı, İstanbul harik-i hâili ile musibet dide oldukları gibi, bir kısmı da himmet-i muavenetkârilerini harik-zedegânın tahfif-i âlâmına bihakkın sarf ve tevcihe şitâbân olmuşlardır.

Şu hâl, mektep hakkındaki mesainin hüsn-i istintacını bir müddet için tehire bâdi olsa da, Osmanlılık semâhat-ı ulviyesinin [cömertliğinin] harik hasebiyle tahassul eden bir ihtiyac-ı acile masrûfiyeti [sarf edilmesi] medar-ı tesliyet ve mefharettir.

Bu hiss-i mefharete tamamıyla iştirak eden Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i müteşebbisesi gayret-i sabıkasına hiç halel getirmeyerek eldeki vesaitle vazifesine devam etmektedir.

Şu kadar ki, teşebbüs-i vâki, evvelce kabul eylediği programa mutabık bir mükemmeliyetle hayyiz husule getirmek aziminde olan heyet, hâl-i hazırın ilcâ-yı zarurisine tebaiyetle, işi oluruna bağlamak istemediğinden, nakış iş görmekten ise, mektebin küşadını tecil etmeyi müreccah bulmuş [tercih etmiş] ve keyfiyeti mekteb-i mezkûra gösterdikleri rağbetle cemiyetin mesaisini teşvik buyurmakta olan maarifperveran-ı Osmaniyanın enzar-ı ıttılâna arz eylemeyi dahi mukteza-yı safiyet ve halisiyet görmüştür.

İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet

13 EKİM 1911

TANİN

Bütün Osmanlıları bir vazife-i vataniyeye davet

Vatandaşlar,

İtalya hükümeti hiçbir hakka müstenid olmaksızın memleketimize tecavüz etti. İlan-ı harp etmeden harp gemilerimizi batırdı. Kalelerimizi topa tuttu, kadınları çocukları gülleler altında parçaladı.

Bu tecavüze karşı hükümet-i Osmaniye vatanın namus ve şerefini kurtarmak için elbette vazifesini yapacaktır. Fakat bu vazife-i resmiyenin yanı sıra bize, efrad-ı millete de ayrıca terettüb eden birtakım vazaif-i hususiye vardır. İşte bugün o vazifelerden birinin ifâsını temin için bütün Osmanlılara müracaat ediyoruz.

İtalya bizim düşman-ı canımızdır. Trablusgarp toprağında bir İtalyan neferi bulundukça Osmanlı milletinin ahz-ı intikama çalışmaktan geri durmasının ihtimali yoktur. Binaenaleyh bütün Osmanlılar İtalya'ya düşmanlık etmek ve İtalya'dan intikam almak fikrinde birleşmelidirler. İşte bu maksatla İtalya aleyhinde bir ittihad-ı husumet teşkil etmeye teşebbüs ediyoruz.

Bu ittihad-ı husumetin gayesi İtalya'dan ahz-ı intikamdır. Hükümetin istimal edeceği vesait-i resmiyeden başka efrad-ı milletin teşebbüs edeceği vesait ise şunlar olacaktır:

1 – Bir İtalyalı ile zerre kadar alışveriş etmemek.

2 – Bir İtalya mamulatına ve mahsulatına hiçbir zaman itibar etmemek.

3 – İtalya vaporlarına binmemek.

4 – İtalyanca tekellüm etmemek.

5 – İtalyan mekteplerine çocuk göndermemek.

6 – İtalyan postasına mektup vermemek.

7 – İtalyan hizmetçi ve amele kullanmamak.

8 – Hiçbir İtalyalıya kavâid-i ahlakiye ve insaniye haricinde muavenet etmemek.

9 – Ahlakın men etmediği hususatta İtalyanları mümkün olduğu kadar ızrar etmek.

10 – Çocuklarını İtalyanlara karşı husumet hissiyle büyütmek.

Her Osmanlı'nın İtalyanlara karşı hissettiği husumeti son derecede müessir bir hâle getirmek için mesaimizi tevhid etmek, muntazam bir usul dairesinde çalışmak icap eder. İşte İtalyanlar aleyhinde bir ittihad-ı husumet cemiyeti teşkil etmeye bundan lüzum görüyoruz.

Bu cemiyete dâhil olacaklar yukarıda yazdığımız on maddeyi namusları üzerine yemin ile taahhüd edecekler ve ömürleri oldukça bu yolda hareket edeceklerini mübeyyin taahhüdname imza eyleyeceklerdir.

Yüzde Yüz

18 EKİM 1911

TANİN

İtalya memalikinden memalik-i Osmaniye'ye vürûd eden eşyanın kıymeti üzerinden yüzde yüz gümrük resmi alınması hakkında kanun-ı muvakkat:

İtalya'nın memalik-i Osmaniye'ye tecavüz etmesi üzerine İtalya memalikinden memalik-i Osmaniye'ye vürûd eden eşyanın kıymeti üzerinden yüzde yüz gümrük resmi alınması takarrür etmiştir. Bu muamele ilan-ı harp tarihinden itibaren İtalya'dan çıkmış olan eşya hakkında da tatbik olunacaktır.

Kadın Sesi

20 EKİM 1911

TANİN

"Edep hep kadından gelir, kadın yükselirse beşer yükselir" cümlesiyle biten ve Ş. C. E. Z. imzasını muhtevi olan bir mektup, bütün kadınlara hitap ediyor, diyor ki:

"İpekli çarşaflar giyeceğimize yünlü çarşaflar yapalım. Yünlü elbiseler giyeceğimize basma entariler giyelim. Dantelalara, kurdelalara, lavantalara, çantalara . . . hasılı modaya müteallik daha bunun gibi birçok şeylere vereceğimiz paraların hiç olmazsa üçte birini ianeye terk edelim. Haydi kardeşlerimiz, ittifak edelim, ittihad edelim, ilerleyelim, yükselelim, Osmanlı yavrularının ne kadar fedakâr, ne kadar âlî olduklarını bir daha gösterelim! . ."

Mabeyinci Faik Bey'in Tevkifi

23 EKİM 1911

TANİN

Hakan-ı sabıkın mabeyincilerinden firari Faik Bey'in İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Kroker Oteli'nde ikamet ettiği ve bazı eşhas ile görüştüğü zabıtaca birkaç günden beri haber alınarak takibat ve tarassudat icra edilir. Otelden çıkar çıkmaz kendisini tevkif etmek üzere iki memur tayin olunursa da Faik Bey'in bir türlü sokağa çıkmaması hasebiyle nihayet otel dahilinde tevkifine karar verilir.

Dün Beyoğlu Taharri Komiseri ile muavini otele giderek Faik Bey'i görürler ve polis müdüriyetine gelmesi lüzumunu tebliğ ederler. Faik Bey : "Ben 31 Mart Vakası'ndan evvel buradan gitmiştim, hiç kabahatim yoktur." diye müdafaa-i nefs ederse de bittabi bunun mevkii orası olmadığı anlaşılarak ısrar olunur. Nihayet Ezani saat on ikide Beyoğlu Taharri Komiseri ile birlikte bir arabaya binerek İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gitmiştir. Dün geceyi orada geçirmiştir.

Hakkında tahkikat-ı lazime icra edildikten sonra Divan-ı Harb'e teslim edilecektir.

Zimmeti Zuhur Eden Memurin Hakkında

27 EKİM 1911

İKDAM

Memurinden zimmeti zuhur edenlerin muâmelât-ı hesabiyeleri tamamen rü'yet edilerek tesviye-i hesap etmeden kat'iyyen muamele-i tekaüdiyelerinin icrası cihetine gidilmesi caiz olamayacağından bilumum devaire tebliği kararlaştırılmıştır.

TARİH VAKFI 20. YILINI ÖNEMLİ BİR SEMPOZYUMLA KUTLUYOR

"CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI"

Tarih Vakfı 20. yıl etkinlikleri kapsamında önemli bir sempozyum gerçekleştiriyor. Toplantının konusu "Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları". Vakfımızın kurucu başkanı İlhan Tekeli'nin önerisi ile bir yıl önce hazırlıklarına başlanan sempozyum, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi Bülent Bilmez'in koordinatörlüğünde değişik üniversitelerden tarihçilerden oluşan Düzenleme Kurulu'nun oluşturduğu programla 28-30 Ekim 2011 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilecek.

OKTAY ÖZEL

Tarih Vakfı 20. yıl etkinlikleri kapsamında gerçekleşecek olan sempozyumda Cumhuriyet dönemi tarih yazımının önemli konuları, alanlarının yetkin uzmanlarınca eleştirel bir perspektifle, tartışmaya açılacak. Tarih Vakfı'nın genel amaçlarına, bilimsel etkinliğin doğasına ve tarihçiliğin çoğulcu diline olan hassasiyetle ele alınacak her bir konuda tarihsel olgularla çeşitli anlatılar arasındaki farka işaret edilecek; söz konusu anlatılar mercek altına alınacak. Toplantının programı Tarih Vakfı'nın son yıllarda Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'ne dayalı olarak yayınladığı "Cumhuriyet'in Doğu Sorunu"na, Kürt Meselesi'ne dair kitaplarla, *Toplumsal Tarih* dergisi sayfalarında ele aldığı konularla da paralellik içeriyor. Tarih Vakfı'nın 20. kuruluş yılında bir bakıma Cumhuriyet tarihçiliğimizin tartışmalarını yeniden harmanlıyor; bir kez daha gündem belirliyor, yeni araştırma kulvarları oluşturuyor, tarihçiliğimize yol ve yön gösteriyor.

Beş oturumda 16 bildiri sunulacak olan sempozyum, bir genel değerlendirme/tartışma oturumu ile son bulacak. Her bir oturumda Cumhuriyet tarihinin önemli bir konusu konunun uzmanı bir akademisyen tarafından ele alınırken, aynı zamanda ilgili tarih yazımının kısa bir eleştirel analizi sunulacaktır. Programdan da görüleceği gibi, bazı oturumlarda geleneksel tarih yazımı konularının ötesindeki boyutlar da ele alınacak. Oturumlar gerek konunun uzmanlarının meseleyi rahatça ele almalarını sağlayacak gerekse dinleyicilerin katkıları ve tartışmalarına yeterince imkân tanıyacak uzunlukta tutuldu. Kapanış oturumunda ise önceki oturumların moderatörleri sempozyumun genel değerlendirmesini yapacak, öne çıkan sonuçları tartışacaklar. Vakfımız, tarih yazımına önemli katkısı olacağını düşündüğü bu toplantının tüm bildirilerini gecikmeden yayımlamayı amaçlamaktadır.

Böyle bir toplantının son dönem Cumhuriyet tarih yazımının eleştirel envanterinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlaması

Tarih Vakfı ilk başkanı ve kurucularından İlhan Tekeli diğer yönetici ve çalışanlarla birlikte Darhane'nin avlusunda, 2001.

bir yana, son yirmi yıldaki etkin çalışmalarıyla Tarih Vakfı'nın Türkiye tarihçiliğine katkılarını da değerlendirme fırsatı yaratacağına inanıyoruz. Tarih Vakfı Yönetim Kurulu olarak, kuruluşunun yirminci yılında bu toplantı vesilesiyle bir yandan da vakfın değerli üyeleri ile tarihçiler camiası ve tarih dostlarını birlikte tartışıp katkıda bulunacakları bir etkinlikle bir araya getirmeyi amaçlıyoruz.

Bundan tam yirmi yıl önce, Vakıf Girişim Kurulu'nun çağrısıyla bir araya gelen 264 aydın, Eylül 1991'de "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı" adıyla kurulan ve 2004 yılına kadar bu adla faaliyet yürüten vakfımızın "İşlev ve Amaçları"nı o zaman şöyle belirlemişti:

"Tarih Vakfı, Türkiye'de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı amaçlayan ve kamu yararı için çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Tarih Vakfı, ülkemiz insanlarının tarihe bakışlarına yeni bir içerik, zenginlik kazandırmayı ve tarihi mirasın korunmasını köklü bir duyarlılıkla, geniş toplum kesimlerinin katılımıyla gerçekleştirmeyi amaçlar.

Tarih Vakfı, tarihselliğin bireysel ve toplumsal bilincin en önemli öğelerinden biri olduğu gerçeğinden hareketle, ülkemiz insanlarının kendi tarihleriyle en doğrudan, en geniş kapsamlı ve araçsallıktan olabildiğince uzak, yaşamlarına anlam katan bir ilişki kurmalarına yardımcı olmaya, tarihi, bir üretim alanı olarak sivil topluma mal etmeye çalışır.

Tarih Vakfı, çeşitli meslek ve çevrelerden, tarihsel sürekliliği, birikimi ve değişimi yaşamlarını etkileyen temel bir boyut olarak kavrayan, gerçekleştirilmesine katıldıkları bir üretimle bu boyutu daha bilinçli bir biçimde yaşamak, zamanın akışının derinden farkında olmak isteyen kişilerin kurdukları ve çevresinde yer aldıkları bir yurttaş girişimidir." (http://www.tarihvakfi.org.tr/tarihvakfi.asp?id=1)

Türkiye'de barış, karşılıklı anlayış, çağdaş tarih bilincinin ve tartışma dilinin gelişmesi amacı ile çalışmalarını yürüten vakfımız, 2005 yılı Nisan ayında gerçekleştirdiği Olağanüstü Genel Kurul'da adını toplumca yaygın olarak bilinen ve kullanılan şekliyle "Tarih Vakfı" olarak değiştirdi ve logosunu yeniledi. Ancak başta belirlenen hedeflerinde bir değişme olmadı. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'deki akademik ve popüler tarih algısına ve tartışmalarına müdahil olmaya çalıştı.

Bugüne kadar birçok önemli etkinliğe imza atan Tarih Vakfı, yirmi yıllık tarihinde onlarca proje, sergi, kongre, konferans, sempozyum, atölye, söyleşi ve panel gerçekleştirdi, aylık *Toplumsal Tarih* dergisini aralıksız olarak yayınladı. Ayrıca, uzun bir süre *İstanbul* dergisini yayınladı. *İstanbul Ansiklopedisi* ve *Sendikacılık Ansiklopedisi* gibi iki dev eserin yanı sıra yüzlerce kitapla yayıncılık faaliyetlerini sürdüren Tarih Vakfı alanında önde gelen kurumlardan biri olmayı başardı. (Faaliyetlerimiz ve yayınlarımız için bkz: http://www.tarihvakfi.org.tr)

Vakıf resmi senedinde belirtilen "Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi alanında uzmanlaşan bir arşiv, kitaplık, araştırma, eğitim ve yayın kurumu" olma amacına büyük oranda ulaştığına inandığımız Tarih Vakfı, bu yoldaki katkı ve kazanımlarını günün ve geleceğin öncelikleri doğrultusunda yenileyerek büyütmek ve kalıcılaştırmak için yeni bir atılımın eşiğindedir. Önümüzdeki görev, övünülecek başarılarla dolu yirmi yılın birikimini en anlamlı şekilde yeni kuşaklara devretmek, onların gündemine eklemlemek olacak.

Daha çok katılımla, daha geniş kitlelere yönelik çalışmalarla ve saygın kurumsal imgesiyle nice yirmi yıllara...

OKTAY ÖZEL
TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU BAŞKANI

Tarih Vakfı
20. Yıl Sempozyumu

Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları
28-30 Ekim 2011

28 EKİM CUMA

14.00-15.00 AÇILIŞ
1. İlhan Tekeli
2. Murat Güvenç

15.00-18.00
OTURUM I
Kuruluş-Kurtuluş Anlatıları
Mete Tunçay (moderatör)
1. Mehmet Ö. Alkan
"Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Lider Olarak İnşası"
2. Ahmet Demirel
"Kurucu Metin Olarak Nutuk'ta Milli Mücadele Dönemindeki Siyasal Arka Plan Anlatısının Kritik Bir Değerlendirmesi"
3. Cemil Koçak
"İnkılap Tarihçilerinin Kutsal Metni: Nutuk"

29 EKİM CUMARTESİ

10.00-13.00
OTURUM II
Darbeler ve Demokrasi Arasında Siyasi Yaşam
Cemil Oktay (moderatör)
1. İsmet Akça
"Türkiye'de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)"
2. İsmail Kara
"Din ile Olmuyor Dinsiz de Olmuyor: Cumhuriyet Devri Din Politikaları"
3. Serap Yazıcı
"Demokrasi Teorisi ve Uygulaması Yönünden Türkiye'de Siyasi Parti Yasakları"

14.00-16.00
OTURUM III
Sınıf, Kimlik, Devlet ve Birey –I
Büşra Ersanlı (moderatör)
1. Rıfat Bali
"Gayrimüslim Yurttaşlar Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Ortaya Çıkan Görüşler: Bir Bilanço Denemesi"
2. Hamid Bozarslan
"Kürd Sorunu ve Cumhuriyet'in Tarihyazımı (1923-1938)"
3. Elise Massicard
"Aleviler: Cumhuriyet Tarihyazımında Unutulmuş Özneler?"

16.00-18.00
OTURUM IV
Sınıf, Kimlik, Devlet ve Birey - II
Fatmagül Berktay (moderatör)
1. Aksu Bora
"Modern Kadınlık: Politikadan Kültüre"
2. Sinan Birdal
"Dolabın Ontolojisi: Türkiye'de Siyaset ve LGBT-fobi"
3. Aziz Çelik
"Cumhuriyet'in Kazananları ve Kaybedenleri Olarak İşçiler"

30 EKİM PAZAR

10.00-13.00
OTURUM V
Kazananları ve Kaybedenleriyle İktisat Politikaları
Çağlar Keyder (moderatör)
1. Erol Katırcıoğlu
"Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Kenetlenmiş Şirketler Dünyası ve Özellikleri"
2. Huricihan İslamoğlu
"Cumhuriyet Döneminde Tarım ve İktidar"
3. Yüksel Akkaya
"Düzen ve Kalkınma Kıskacında Emek"

14.00-18.00
KAPANIŞ
Genel Değerlendirme
Bülent Bilmez (moderatör)
1. Mete Tunçay
2. Büşra Ersanlı
3. Cemil Oktay
4. Çağlar Keyder

YER: İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SANTRAL KAMPUSU, E-1 301

KARŞI BİLİMİ ÇOĞALTMAK
DÜNYANIN DÖRT BUCAĞI: KAPİTALİZM VE MÜCADELE

Karaburun Bilim Kongresi'nin bu yıl altıncısı yapıldı. Kongre için Karaburun'a birkaç yıldır olduğu gibi yüzlerce insan geldi. Türkiye'nin birçok kentinden öğrenciler, genç akademisyenler, öğretim üyeleri ve bağımsız araştırmacılar ile işçiler, işçi temsilcileri ve Karaburun halkı kongreye katıldı. Bu yılın teması "Dünyanın Dört Bucağı: Kapitalizm ve Mücadele" idi. Birçok coğrafyada kapitalizmin hâlleri, ettikleri ile kapitalizme karşı mücadelenin boyutları ve olanakları onlarca bildiri ile ele alındı.

ERKİN BAŞER

Karaburun Bilim Kongresi'nde çalışma grupları kuruldu, raporlar sundular. Özgür, bağımsız, eleştirel bir ortamda kolektif bir çabanın sonucunda "akademi"nin tabularının altüst edildiğini bir kez daha görmüş olduk. Bilimin, ancak duvarları aştığında, üniversite yerleşkelerini terk ettiğinde özgürleştiğini yaşayarak öğreniyoruz. Akademinin araştırılmasına izin vermediği, engeller çıkardığı veya makbul bulmadığı konuların özgürce araştırılıp paylaşılması için bir araya geliyoruz. Onur Hamzaoğlu (aynı zamanda Karaburun Bilim Kongresi düzenleyicilerinden biridir), Dilovası'nın gerçeklerini bu yılın başlarında açıkladığında bilimcinin ne işe yaradığını bir kez daha görmüştük. Kongrede gerçekleri yine dile getirdi. Karaburun, işte özgürleştirici gücünü Onur Hocalardan almaktadır. Sadece Dilovası değil; Sakarya'daki mevsimlik işçiler, Kütahya gümüş madeni, kadın dengbejler, güvencesizlik, HES'ler, mülteciler, asistan hekimlerin grevi, Efemçukuru, Kerala, Küba, Mısır ve daha niceleri tartışıldı bu yıl. Hep beraber öğrendik. Ezilenlerin, işçi sınıfının, doğanın bilgisini; yani "karşı bilim"i çoğaltmak için elimizden geleni yaptık.

Karaburun Bilim Kongresi, karşı bilimin üretilmesi ve üretilen bilginin paylaşılması için bir ortam hazırladığı iddiasındadır. Bilginin özel mülkiyetini reddeder. İnsanlığın ve doğanın gerçeklerinin kolektif bir sürecin sonucunda elde edilebildiğini, eleştirel bir zeminde kolektif çaba ile kamusallaştığını savunmaktadır. Kongrenin altı yıldır ısrarla bilimsel hiyerarşileri reddetmesinin anlamı burada yatmaktadır. Profesörler ile öğrencilerin bir arada bulunduğu düzenleme kurulu, emek veren herkesin ortak kararlarıyla kongreyi hazırlamaktadır. Kongre oturumlarında profesörler, genç akademisyenler, öğrenciler ve bağımsız araştırmacılar yan yana bildiri sunmakta ve tartışmaktadırlar. Tabii ki düzenleyenler, toplumsal sorumluluk ve gönüllülük esasıyla buradadırlar. Kongre, ticari sponsor kullanmadığı gibi, katılımcılarından da katılım parası almamaktadır. Kongre belediyelerin, sendikaların ve demokratik kitle örgütlerinin desteğiyle hayata geçmektedir. Bu desteğin devamlılığı sayesinde gelecek yıllarda yenileri yapılabilecektir. Aynı zamanda bu kuruluşların maddi ve ayni desteğine rağmen, düzenleme kurulunun bağımsız ve özgür işleyişine müdahil olmamaları koşulu bozulmadan devam etmektedir. Bilimsel özerkliğin kamusal bilimsel etkinliklerin öncelikli koşulu olduğunu hepimiz biliyoruz.

Karaburun Bilim Kongresi düzenleyicileri olarak, 2008 yılında Karaburun Gündelik Yaşam Bilim ve Kültür Derneği'ni kurduk. Böylece kurumsallaşma yolunda bir adım daha attık. Bizler sadece her yıl kongre yapmayı amaçlamıyoruz. Bu yıl ilkini düzenlediğimiz Karaburun Ekonomi Politik Atölyesi sayesinde bir "karşı okul" olma iddiamızı güçlendirmiş bulunuyoruz. İlk atölyeye 200'e yakın başvuru yapıldı. Olanaklar çerçevesinde 100 kişi atölyeye kabul edilebildi (tekrar etmek gerekirse, ne seminerleri verenler ücret aldı ne de katılımcılar para verdi). Her biri 45–50 kişilik 13 bilimsel seminer, beş gün boyunca, yüz yıllık bir ceviz ağacının gölgesinde, eleştirel, tartışmacı ve kolektif bir işleyişle gerçekleşti. Örneğin Tülin Öngen kapitalist devleti anlatırken beş saat boyunca kimse yerinden bile kalkmadı. Hatırlıyorum da, öğrenciyken duvarlar ve sınavlar üstümüze gelir; Tülin Hoca'nın ne anlattığı değil, dersin ne zaman biteceği ve sınavda ne soracağı hesap edilirdi.

2006 yılında İzmirli bir grup genç akademisyenin ve öğrencinin başlattığı ve İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'den muhalif hocaların katılımıyla güçlenen kongre, yeni gençlerin sayesinde gelecek yıllarda devam edecektir. Bizler, Karaburun'da gerek kongre gerekse atölye çalışmalarını kolektif bir çaba ile geliştirerek sürdüreceğiz. Uluslararası bir boyut da kazanmasını hedeflediğimiz bu yolculuk, "karşı bilimin okulunu" oluşturma iddiası ve iradesine sahiptir. Bu bizim toplumsal görevimizdir. Umarız başarılı oluruz.

ERKİN BAŞER
KARABURUN BİLİM KONGRESİ
DÜZENLEME KURULU

TALÂT PAŞA'NIN "SOYKIRIM RAPORU"

Gazeteci Murat Bardakçı'nın ilk kez 2005 yılında okurlara duyurduğu, 2008 yılında ise "Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi: Sadrazam Talât Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar" adlı kitabında yayınladığı dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Ermeni tehcirine ilişkin evrakları yeniden tartışma gündeminde...

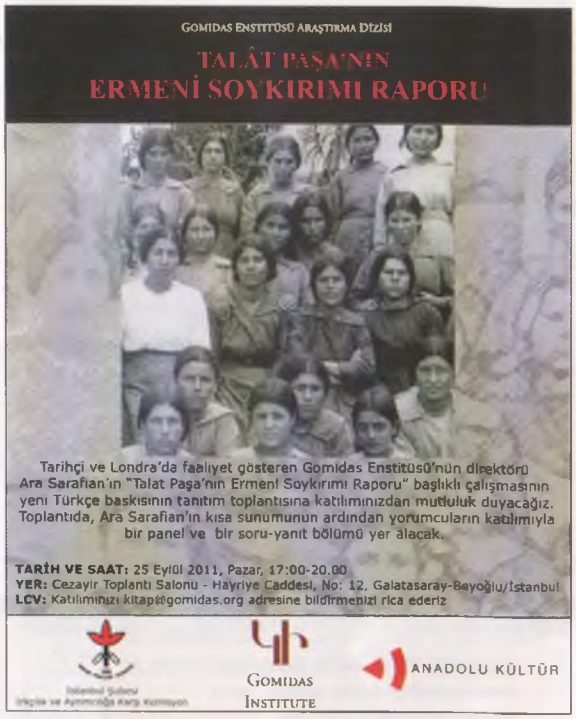
Londra'da bulunan Gomidas Enstitüsü'nün direktörü tarihçi Ara Sarafian bu yılın Mayıs ayında İngilizcesini, Ağustos ayında ise Türkçesini yayınladığı "Talât Paşa'nın Ermeni Soykırımı Raporu" kitabında, Talât Paşa'nın özel arşivinden çıkan belgeleri Osmanlı Arşivi'nde bulunan yazışmalarla karşılaştırdı ve bu belgelerden 1915-1917 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin imhasına ilişkin sonuçlar çıkardı.

Murat Bardakçı'nın, 1921 yılında Almanya'da öldürülen Talât Paşa'nın dul eşi Hayriye Bafralı'dan 1982 yılında, ölümünden birkaç ay önce aldığı belgeler arasında bulunan bir rapor, 20 yıldan uzun bir süre Bardakçı'nın elinde bekledikten sonra, Nisan 2005'te düzenlenen, engellemeler sonucunda ancak Eylül 2005'te toplanan "Ermeni Konferansı" vesilesiyle gündeme gelmişti. 2008'de yayınlanan kitapta tıpkıbasımı da verilen rapor, tehcirden önce ve tehcirden sonra Osmanlı topraklarında bulunan Ermenilerin sayılarının dökümünü veriyordu.

Önünde bir resmi giriş yazısı ve üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan belgeyi, Bardaçı 1915 veya 1916 yılına tarihlendiriyor ve belgede yer alan dökümleri, hem yurtiçi ve yurtdışındaki Ermeni soykırımı iddialarına, hem de bazı resmi tarihçilerdeki tehcirin boyutunu küçük gösterme eğilimine karşı kullanıyordu.

Osmanlı Arşivi'nde yaptığı araştırmada rapora temel teşkil eden birçok belgeye ulaşan Ara Sarafian, Dâhiliye Nezareti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen, bölgelerinde halen kaç Ermeni'nin bulunduğuna ilişkin sorulara ve bunlara verilen cevaplara dayanarak raporun 1917 tarihli olacağını çıkarıyor. Arşiv belgelerinde aktarılan rakamlarla raporda yer alan dökümler arasında büyük bir paralellik bulunduğuna dikkat çeken Sarafian, bu rakamları kullanarak Bardakçı'nın hiç dikkat çekmediği bazı sonuçlara da ulaşıyor. Talât Paşa'nın raporunda her vilayet ve bağımsız sancakta 1914'teki Ermeni nüfusu, "günümüzde" aynı vilayet veya sancakta kaç Ermeni'nin bulunduğu, bunların kaçının "yerli", kaçının "yabancı" (başka vilayetten gelme) olduğu ve "yabancı"ların nerelerden gelmiş olduğu bilgisi yer alırken, Sarafian aynı rakamları tersinden kullanarak, o idari birimde 1914'teki Ermeni sayısını, bunlardan kaçının halen aynı yerde yaşamakta olduğunu, kaçının hangi vilayet ve sancakta bulunduğunu ve sonuç olarak kaçının Talât Paşa raporunda "kayıp" göründüğünü ortaya koyan dökümler veriyor.

Talât Paşa'nın raporunda İstanbul, Edirne, Çanakkale ve Canik (Samsun) vilayet ve sancakları hakkında bilgi yer almadığı için genelin tam bir tablosunu sunamayan bu dökümlerden bazı örnekleri kabaca aktarırsak... Tehcir uygulamasından sonra Ermenilerin yüzde 9'u halen kendi vilayet veya sancağında yaşamaya devam ederken, yaklaşık bir o kadarı başka vilayet ve sancaklarda yaşıyor ki bunların da ancak yarısı kadarı Osmanlı hükümetince belirlenen iskân mıntıkasına ulaşmış durumda. Resmi iskân mıntıkası olan Urfa sancağının güneyi, Halep vilayetinin doğu bölgesi, Suriye ve Musul vilayetleriyle Deyrzor sancağına yerleştirilmiş olan Ermenilerin sayısı sadece 60.000 kadar.

Ermenilerin yüzde 81'i ise Talât Paşa'nın raporuna göre "kayıp" durumunda. "Halen" yaşamakta olan Ermeni sayısının yüzde 0 olduğu Diyarbakır, Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Mamüretülaziz (Elazığ) vilayetlerinde "kayıp" oranı yüzde 97 ila yüzde 100 arasında değişirken, bu yerlerin Ermenilerinin azami yüzde 3 kadarı başta resmi tehcir bölgesi olmak üzere başka vilayetlerde bulunuyor. Orta ve Batı bölgelerinde kayıp oranı daha azalmakla birlikte yine de Bursa'da yüzde 78, İzmit'te yüzde 76, Eskişehir ve Kayseri'de yüzde 72, Ankara'da yüzde 61'i buluyor. Kütahyalı Ermenilerin yüzde 98'i kendi sancaklarında yaşamaya devam ederken, İzmir'in de bağlı olduğu Aydın vilayetinde bu oran yüzde 60. Kastamonu'da yüzde 38, Ankara ve Konya'da yüzde 29, Adana'da yüzde 24, Maraş'ta yüzde 22 civarında.

Sarafian'ın kitabının yayınından oldukça gecikmeli olarak haberdar olan Bardakçı, 8 Ağustos'ta Haber Türk'te yayınlanan "Diyaspora Kitabımı Çaldı!" başlıklı makalesinde Sarafian'ın Talât Paşa'nın verilerini kullanmasını bir telif hakkı ihlali ve apaçık bir "hırsızlık" olarak nitelendirdi. Sarafian ise buna verdiği cevapta, Bardakçı'nın Talât Paşa belgelerini sunuş biçiminin sığ, eksik ve yanıltıcı olduğunu belirterek, Bardakçı'nın kitabın içeriğinden rahatsızlık duyduğunu, Talât Paşa belgelerinin ortaya koyduğu gerçeğin onu rahatsız ettiğini iddia etti. "Talât Paşa'nın Ermeni Soykırımı Raporu" kitabının tanıtımı için Türkiye'ye gelen Sarafian, "Ben bu gizli belgelerin ne anlama geldiği konusunda düşüncemi ortaya koydum. Sözümü, ağırlığı ve ciddiyeti olan bir tartışmaya açmak istiyorum" açıklamasında bulundu. Kitabın tanıtımı için İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un ev sahipliğinde ve Anadolu Kültür'ün desteğiyle 25 Eylül'de yapılan toplantı hakkında, dergimiz basım sürecine girdiği için ayrıntılı bilgi veremiyoruz. Ara Sarafian'ın bir sunum yapacağı toplantıya Av. Eren Keskin, yayıncı Osman Köker (Birzamanlar Yayıncılık) ve tarihçi Mehmet Polatel (Boğaziçi Üniversitesi) de tartışmacı olarak katılıyor.

BOZCAADA'DA YEREL TARİH

Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi iki katlı bir ada evi görünümünde... Hakan Gürüney'in kişisel çabalarıyla kurulmuş bir ada müzesi olan bu merkezin, kıymetli obje ve resimlerden oluşan müze koleksiyonunda adanın farklı dönemlerini izleyebiliyorsunuz. Türkiye'de özellikle bu tip yerel ve küçük müzelerde görmeye alışık olmadığım gerek açıklama metinlerindeki gerek düzenlenişindeki sadelik ve özen dikkat çekici.

Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi.

Bozcaada'da üretilmiş ve şişelenmiş şaraplar.

PERİ EFE

En cafcaflı mevsim olmamasına rağmen eylül ayının güzel ışığını, rengini, kokusunu kendi görüntüsü, kornası ve egzozuyla kapayan otomobil yığını Bozcaada merkezinin küçüklüğünü ezip geçiyor. Bu küçüklüğe yakışmayan bir sinirlilik hâli veriyor o trafik ve buna bağlı olan turizm. Merkezde yoğunlaşan egzoz kokusu ve yol baskısı bu küçücük yerde belki de daha çok yoruyor insanı. Bir de mekânı görünmez, fark edilmez kılıyor.

İşte o küçük Bozcaada merkezinde bu telaştan kurtulmak için hızla saptığım sokaklardan birindeki taş bir evin kapısında Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi yazdığını fark ediyorum. Burası Hakan Gürüney'in kişisel çabalarıyla kurulmuş bir ada müzesi aynı zamanda... İki katlı bir ada evinin odalarında kıymetli obje ve resimlerden oluşan müze koleksiyonunda adanın farklı dönemlerini izleyebiliyorsunuz. Türkiye'de özellikle bu tip yerel ve küçük müzelerde görmeye alışık olmadığım gerek açıklama metinlerindeki gerek düzenlenişindeki sadelik ve özen dikkat çekici. Müzenin kıymetli koleksiyonunda özellikle 1915 yılına ait, Çanakkale Savaşı sırasında Bozcaada'yı üs olarak kullanan Fransız birliklerinden askerlerin sevdiklerine yolladıkları Bozcaada resimli kartpostallar müzenin bence en değerli parçalarından... Müze katalogundan Hakan Gürüney'in koleksiyonunda bu kartpostallardan 370 adet bulunduğunu ve bunları müzede değiştirerek kullandıklarını öğreniyoruz. Kartpostalların ön yüzleri Bozcaada'nın siyah beyaz resimlerinden oluşuyor ve 1915 Bozcaada'sını belgelemesi açısından da bir öneme sahipken, arka tarafta yazanlar ise Çanakkale Savaşı'nı, orada savaşanların ruh hallerini, Bozcaada'da geçirdikleri günleri ve adanın paylaşabildikleri kadarıyla gündelik hayatını gösteriyor.

Hakan Guruney'in müzede sergilenen koleksiyonunda Bozcaada'ya ait fotoğraflar, değişik dönemlerden harita ve gravürler, belgeler -çoğu orijinal- bulunuyor. Aslı şu anda Atina'da bulunan Venizelos'a ait bir telgraf da bunların arasında. 27 Mart 1923 tarihli bu telgrafı Gökçeada ve Bozcaada'nın Türkiye'ye bırakılması üzerine çekmiş.

Hakan Gürüney adalılarla yaptığı yüz yüze röportajlardan müzede sergilediği farklı ailelerin soyağaçlarını hazırlamakta yararlanmış ve ailelerin bağışladığı objelerle bu bölümü zenginleştirmiş. Zenginleştirmiş diyorum, çünkü burada adadaki toplumsal katmanları görmek de mümkün oluyor. Örneğin bir bağcının ailesinin bağışladıkları ile bir memurun ailesinin bağışladıklarını görüp kıyaslama yapmak mümkün. Yani bu bölümün Bozcaada'da yaşam şöyleydi diye tek tip bir mizansen yerine anlatılardan yola çıkarak hazırlanması bize geniş bir resim sunuyor. Ayrıca da değişik sorulara yol açıyor.

Binanın kendisi de çok güzel. İçinde yaşayan aile 1950'li yıllarda Avustralya'ya göçünce bina kimsesiz kalmış. 2007 yılında da BOYTAM'a tahsis edilmiş. Binanın esasında odunluk ve çamaşırhane olarak kullanılan ve bir de kuyusu olan alt katında yer alan 1925- 65 yılları arasındaki adadaki gündelik hayatın anlatıldığı bölüm benzeri yerlerdeki canlandırmalardan kaçınan, anlatmak istediğine yoğunlaşan ve anlatabilen bir ifadeye sahip. Metinlerde ve sergilenen objelerde ne

Bozcaadalılar tarafından BOYTAM'a bağışlanmış ata yadigârı objeler, aile fotoğrafları ve aile soyağaçları sergilenmektedir.

dışlayıcı ne de saklayıcı ya da üstünü örten bir ifadeye ya da tona rastlıyorsunuz. Burası alt kat olmasına rağmen insanda sıcak hisler uyandıran ferah bir mekân ve şu andaki amaçları açısından da çok güzel kullanılmış. Hakan Gürüney'in adalılarla yüz yüze yaptığı röportajlar bu bölümün metinlerinde de kullanılmış. Burada duvarcı-inşaatçı, mutfak, doktor-eczane, marangozhane, kahvehane-berber-dişçi-sünnetçi, kadın ve erkek terzisi, ayakkabıcı, demirci-tenekeci, kalaycı, bağcı-şarapçı, fıçıcı, kufeci-sepetçi, kasap, meyhane bölümleri var. Dikkatinizi çekecektir, ağırlıkla bağcılık yapılan bir adada gerekli olan her meslek var neredeyse. Ayrıca hikâye edilen dönem düşünüldüğünde ulaşımın zor olduğu bilinen bu küçük adada neredeyse gereken her şeyin adada üretildiğini görüyoruz bu alt katta hazırlanan çalışmadan. Aynı zamanda dikkat çeken başka bir nokta ise meslek erbapları ağırlıkla Müslüman olmayan adalılardan olmasına rağmen bölgenin Müslüman nüfusundan çırakları olması ve hemen hemen her meslek grubunda bu nüfustan da örnekler bulunması. Müzede, adada Rumlar ve Türklerden başka kimlerin bulunduğuyla ilgili bilgi bulunmazken, alt kattaki terziler bölümünde Bozcaada'da Nesim ve Alberto Taragano'nun manifaturacı dükkânlarından bahsedildiğini okuyunca adada en azından bir Yahudi ailenin de bulunduğunu anlıyoruz.

Kendilerine gereken hemen her şeyi adada üreten Bozcaadalıların fıçıların meşe ağacından kavisli tahtalarını ve rulo halindeki sac ruloları İstanbul'dan alıp ve bu ruloları aldıkları siparişe göre kasnak haline getirerek fıçıları imal ettiklerini de bu katta öğreniyoruz.

Giriş katından alt kata geçenlere kapıda bilet satan beyin uyarısı şöyle: "Başınızı eğin, çarpmayın ve doktorun hikâyesini okuyun". Bu Doktor Anastasios Papadopulos, hikâyesini burada anlatmayacağım, yalnızca yaşadığı dönemin bütün cefalarını çekmiş olduğunu söylemekle yetineceğim. Siz de gittiğinizde mutlaka başınızı eğin ve Doktor Papadopulos'un hikâyesini okuyun.

Bozcaada böyle bir müzesi olduğu için çok şanslı. Hakan Gürüney de sadece böyle bir koleksiyonu oluşturduğu için değil, bunu paylaştığı için de takdire değer. Tabii yalnızca bunlar değil, daha önce söylediğimi tekrarlamakta yarar görüyorum, müzenin hazırlanış biçimi, söylediği sözdeki özen belki de en çok kutlanması gereken. Çünkü malzemeden ziyade o malzemeyle ne yaptığımız çok önemli olabiliyor. Bu arada umarım adadaki Rum Mezarlığı da gereken ilgiyi ve saygıyı görür. Son söz de adanın bizzat kendisi için... Umarım hızla görünür hale gelir, ada yürüyen insanların yaşadığı bir yer olur, yoksa Bozcaada'ya gidip ada nasıl bir şey diye müzeyi gezmekten başka çare kalmayabilir.

BOYTAM: Lale Sokak No:7
Bozcaada

EKİM 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

KONFERANS

Charles Melman
(Psikanalist)
8 Ekim 2011 Cumartesi, saat 17.00'da Notre-Dame de Sion Lisesi'nde,
"Freud'da ve Lacan'da aşk ve arzu arasındaki fark"
Sunum dili Fransızcadır, Türkçe simültane tercüme olacaktır.

BELGESEL GÖSTERİMİ

"The Queen of rebetiko: My Sweet Canary, A Journey through the Life and Music of Roza Eskenazy"
Yönetmen: Roy Sher,
Thessaloniki Documentary Festival 2011
12 Ekim 2011 Çarşamba, saat 18.00'da, IFEA'da.
http://www.mysweetcanary.com/

SEMİNERLER

Yeni Seminer "Kültür ve kentsel alan"
Düzenleyiciler: Nora Şeni ve Julien Paris
6 Ekim 2011 Perşembe, saat 18.00'de, IFEA'da.
Açılış seansı **Nora Şeni** ve *İstanbul'da Eğlence* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010) kitabının yazarları **Kübra Parmaksızoğlu** (Boğaziçi Üniversitesi, doktora öğrencisi) ve **Volkan Ayta** (Bahçeşehir Üniversitesi) tarafından yapılacak.
Sunum dili İngilizcedir.

Seminaire " Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek "
Düzenleyici: Elise Massicard
13 Ekim 2011 Perşembe, saat 17.00'da, IFEA'da, Joakim Parslow
(University of Washington)
"Jurisprudence on the Barricades: Turkish Lawyers between Professionalism and Revolution"
Sunum dili İngilizcedir.

Seminer "Anadolu Arkeolojileri"
Düzenleyiciler: Laurence Astruc, Olivier Henry, Aksel Tibet, Anaïs Lamesa, Ayşe Belgin-Henry, Suna Çağatay-Arıkan
19 Ekim 2011 Çarşamba saat 17.30'da, IFEA'da, Adnan Diler (Muğla Üniversitesi)
"Pedasa Nekropolleri"
Sunum dili Türkçedir.

Yeni Seminer "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de alkol üzerine"
Düzenleyiciler: Nicolas Elias ve Nikos Sigalas
20 Ekim 2011 Perşembe, saat 18.00'da, IFEA'da, Nicolas Elias ve **Nikos Sigalas** tarafından açılış seansı.
Sunum dili Fransızcadır.

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
24 Ekim 2011 Pazartesi, 18.00'da, IFEA'da, Nergis Günsenin (Prof. İstanbul Üniversitesi)
"The nautical archaeology in Turkey: an overview"
Sunum dili İngilizcedir.

Erasmus Semineri "Çağdaş Türkiye"
Düzenleyiciler: Elise Massicard, Esra Atuk, Magali Boumaza
27 Ekim 2011 Perşembe, saat 16.00'da, IFEA'da, Elise Massicard tarafından açılış seansı.
Sunum dili Fransızcadır.

Eylül 2011'den hatırda kalanlar

"İslam ülkesinde modern ve çağdaş görsel sanatlar- Bir durum değerlendirmesi"
Cenevre Üniversitesi doktora öğrencilerinin IFEA'da ağırlanması
20-25 Eylül 2011
Organizasyon: Silvia Naef (Cenevre Üniversitesi)

"14. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi 19-21 Eylül 2011, Collège de France'ta
Detaylı programa aşağıdaki bağlantılardan ulaşabilirsiniz.
http://blog.14thicta-parisfrance.net/tag/Programme
http://www.14thicta-parisfrance/

YUNAN DİASPORASININ ÖNEMLİ KAYBI: PROF. DR. HARRY (HARALAMBOS) J. PSOMİADES

ELÇİN MACAR

Prof. Dr. Harry (Haralambos) J. Psomiades 13 Ağustos 2011'de, New York'ta, yaşama veda etti. Pontuslu göçmen bir ailenin oğlu olarak, 8 Eylül 1928 tarihinde Boston'da doğan Psomiades, 1960'ların başlarında doktorasını da aldığı Columbia Üniversitesi'nde başladığı akademik yaşamına, daha sonra ün kazandığı Queens College of the City University of New York (CUNY)'ta devam etmişti. Burada 1974'te kurduğu Center for Byzantine and Modern Greek Studies ve bu merkezin dergisi *Journal of Modern Hellenism* Yunan diasporasının önemli akademik çalışmalarına imza atılan yerler oldu. 1970'li yılların ortalarında Pella Yayınevi'ni kurdu ve halen yaşamını sürdüren bu yayınevi aracılığı ile Yunan dünyası ile ilgili yayınların basılmasını sağladı.

Diasporada ve Yunanistan'da sık sık konferanslar veren Psomiades, oluşturduğu çalışma grupları ve onların ürünleriyle, Prof. Dr. Thedoros Kouloumbis'in deyimiyle "Yunanların ve Helleno-Amerikanların grup çalışmasına alerjisi olduğu tezini çürüttü." Editörleri arasında olduğu bazı kitaplar şunlardır: *Foreign Interface in Greek Politics; Greek American Community in Transition; Education and Greek Americans: Process and Prospects; Greek American Families: Traditions and Transformation; Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities; Greece, the New Europe, and the Changing International Order.*

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'daki Amerikan birlikleri içinde yer alan Psomiades, ihtiyat subayı olarak albay rütbesine yükselene kadar da Amerikan ordusunda görev yapmıştı. "Önce ve esas olarak Pontusluyum" diyen Psomiades, Yunan diasporası, dış politika, dış politika ve Ortodoksluk, Türk-Yunan ilişkileri tarihi gibi başlıklarla ilgileniyordu. Türk-Yunan ilişkileri ile ilgilenenlerin yakından bildiği klasik çalışması, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*'dir.

Modern Yunan tarihinin önemli ve üretken uzmanlarından olan Psomiades, Türk-Yunan diplomatik ilişkilerinin 1920'li yıllarına odaklanmıştı. Yakalandığı kanser hastalığından ötürü hayattayken tamamlanamayan son çalışmasında Türk-Yunan nüfus mübadelesini ele alıyor ve bu çalışma yakında New York'ta Pella Yayınevi tarafından yayımlanacak.

J. Psomiades'in cenaze töreni.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...
TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
(0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM VE BİLGİ TEK DİSKTE
BİR KİTLİK BİR KAYNAK

HRANT İÇİN ADALET İÇİN...

Hrant Dink'in öldürülmesine ilişkin, 2'si tutuklu 19 sanık hakkında açılan davanın 20. duruşması 19 Eylül 2011'de Beşiktaş Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüldü.

Duruşma öncesinde Beşiktaş'ta ve Dolmabahçe'de toplanan "Hrant'ın Arkadaşları" Beşiktaş'ta buluşarak 20. geçmişe dönük öfkelerini ve bu duruşmadan beklentilerini açıkladılar. Ardından "Hrant için, adalet için", "Ogün, Yasin yetmez, öldür diyenler yargılansın", "Muammer Güler, Celalettin Cerrah yargılansın", "Yasin, Ogün yetmez, Cemil Çiçek yargılansın" sloganları ile adliye önüne yürüdüler.

Adliyenin önünde Hrant'ın arkadaşları adına gazeteci Patrat Estukyan'ın yaptığı basın açıklamasında Türkiye'nin çok okunan gazetelerindeki köşe yazarlarına gönderilen Başbakan'a Mektup'tan bahsetti. Başbakan'ın bu çağrıya cevap vermesini beklediklerine vurgu yapıldı.

Duruşma salonunun önünde yapılan bu çağrının ardından duruşma salonunda Savcı Hikmet Usta'nın esas hakkında görüşünü açıklayacağını söylemesi üzerine Dink'in avukatları talep edilen deliller toplanmadan dinlenmesi istenen tanıklar dinlenmeden; yani davanın gidişatını değiştirecek veriler toplanmamışken savcının esas hakkında görüş belirtmesini doğru bulmadıklarını açıklayarak salondan ayrıldılar. Savcı mahkeme görüş belirtirken Hrant Dink suikastında hedefin Türkiye Cumhuriyeti ve kamu düzeni olduğu gibi ifadelere yer vermesi; meselenin geniş ve belirsiz bir zeminde ele alınması ve bu hâliyle soruşturmanın derinleştirilmesini güçleştireceği gerekçesiyle süreci takip eden kişilerde güvensizlik/rahatsızlık yarattı.

Saat 18.30'da biten duruşmada mahkeme başkanı, TİB'den istenen kayıtların tekrar istenmesine ve Yasin Hayal hakkındaki Adli Tıp raporunun beklenmesine karar verdi. Duruşma 14 Kasım 2011 saat 10.00'a ertelendi.

Hrant'ın Arkadaşlarından Başbakan'a Mektup

"Adalet, namus sözümdür" diye ölü evinde ant içtiğiniz halde, Hrant Dink'i işaret parmağıyla gösterip 'Bunu' diyen yardımcınızı 'Meclis Başkanı', resmi makamda adamları resmen, 'Yakarız canını bak' diyen valinizi vekil, emanet edilen canı kollamayan Emniyet Müdürünüzü vali yaptınız.

Sayın Başbakan,

Arkadaşımız Hrant Dink'i öldürdüler.

Beşinci yılına yaklaşan adalet arayışımız kadük kalmıştır.

Dilekçe verdiğimiz topyekün devlet, kendini katile yakın gördü.

Zaten; katil, polis, bayrak ve muzaffer gülümseme kahramanlık posterinde poz vermişti.

Bir türlü ilamını malum edemediğiniz o kalabalık güruh, elbirliği ile kıstırmışlar, hain pusuda kurşun sıkmışlar, kaçmışlar, saklanmışlardı.

Şikâyetçiyiz.

"Adalet, namus sözümdür" diye ölü evinde ant içtiğiniz halde, Hrant Dink'i işaret parmağıyla gösterip "Bunu" diyen yardımcınızı "Meclis Başkanı", resmi makamda adamları resmen, "Yakarız canını bak" diyen valinizi vekil, emanet edilen canı kollamayan Emniyet Müdürünüzü vali, 17 yaşındaki O.S.'yi kocaman Ogün Samast ettiniz.

Kan adaletle susar, şikâyetçiyiz.

İsim verdik soruşturun diye, İçişleri Bakanınız, "Olmaz onlar bizim çocuklar" dedi.

Dışişleri Bakanınız AİHM savunmasında bu toprakların yiğit evladına Nazi dedi.

Çevik kuvvetleriniz Rakel Dink önlerinden geçerken katillere yazılan methiye türkülerini mırıldanarak Beşiktaş Adliyesi'nde koro yapıverdiler.

Katillerimizi adalet evine getiren jandarma, cezaevi aracına "Ya sev ya terk et" diye yapıştırma asmıştı.

Sayın Başbakan,

Nedir daha derine inmeyi engelleyen o "Büyük kasabanın sırrı?"

Azınlıklardan gasp edilenin birazını geri vermeniz sebebiyle seslendirdiğiniz nutukta, "Bu ülkede hiç kimse ruh tedirginliğiyle yaşamayacak artık" diyordunuz Hrant'ın veda mektubuna atfen...

İnanın, tedirginliğimiz her zamankinden büyüktür.

Sayın Başbakan,

Mala gelenin telafisi bulunur. Cana gelene de davranınız.

Anadolu toprağından Hrant Dink'in payına bir metrekare toprak düştü.

O da mezarıdır!

Kamera denilen vaka nüvis silinmiş, bize kalan 19 Ocak 2007 tarihli seyirliğinde 5 kişi saydık, Hrant'a pusu kuranlardan...

Kim bunlar Sayın Başbakan?

Görüneni, görünmeyeni, katillerimizi istiyoruz, adalet olsun, hak hâkim olsun diye.

Bizim hakkımız bizde saklı duruyor, helalleşmekten başka çarenin kalmadığı savaş yorgunu memleketimizde...

Suallerimiz cevapsız!

Adalet nöbetçisi "Hepimiz Hrant'ız" diyen yüz binlerin eli hâlâ vicdanında...

Cevaplarımızı almadan susmayacağız.

Sormaya devam edeceğiz.

Hrant için, adalet için!"

bu dava böyle bitmez!

www.hranticinadaleticin.com

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN ARDINDAN İNGİLTERE, AVUSTURYA VE OSMANLI'DA

DEVLET İNŞASININ BİR ARACI OLARAK İHTİLAL PROPAGANDASI (1789-1801)

FATİH YEŞİL

Avrupa'da 18. yüzyıl süresince gerçeklik algısının dönüşümü ve Fransız İhtilali, iki noktada çakışmaktaydı. "Aydınlanma" düşüncesi ve mevcut sosyo-ekonomik faktörler devrimi, Fransa için mümkün kılarak, Avrupa'da taraftar bulmasını sağlamıştı. Sorun Fransız devrimcilerin diğer ülkelerde ihtilal için o ülkelerin devrimcilerinden daha az hevesli olmasıydı. Ancak Fransa gibi bir ülkede sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının kökten değişimi diğer hükümetleri harekete geçirdi. Sonuç, mevcut sosyal nizamın tahkimi ve devrimci olsun olmasın siyasi muhalefetin tasfiyesiydi.

1. DEVLETİN PROPAGANDAYI KEŞFİ

Modern siyaset teorisi, güvenlik ve bununla bağlantılı olarak ekonomik ihtiyaçların temini ve dağıtımını devletin en önemli meşruiyet araçları olarak teşhis etmektedir. İktidar ise devletin bu iki temel fonksiyonu icra ederken yaptığı manevralar bütünü olarak tanımlanır.[1] Bu bağlamda söz konusu alanların herhangi birinde karşılaşılan sorunlar, aynı zamanda devletin ve onu idare eden siyasi elitin iktidar alanını artırmaya yönelik fırsatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla krizin devamlılığıyla ve çözüm için seferber edilmesi gereken, insan gücü dâhil, her türlü kaynağın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak devlet iktidarının alanı daha

Bastille'e Hücum. 14 Temmuz 1789.

Jean-Pierre Houël (1735-1813), Bibliothèque nationale de France.

da genişlemektedir.' Avrupa'nın dışına taşan harplerin meydana geldiği, halk ordularının kurulmaya başlandığı 18. yüzyıl,[3] az önce tarif edildiği şekilde sosyo-ekonomik alanın devletleştirilmesi, Otto Hintze'nin tabiriyle militarizm,[4] için iktidarlara yeni olanaklar sunmaya başlamıştı. Propaganda ve karşı propaganda faaliyetleri bu yeni enstrümanlardan birisiydi.

Hükümetin koruması altında kurulan paramiliter dernekler ve yapılan karşı propaganda, genel olarak halkın tüm nefretini, devrim yapmaya niyetli görülen az sayıdaki İngiliz radikale yöneltmeye yetmişti. Daha çok Fransız Sans-culotte/Baldırıçıplaklarına benzetilen İngiliz radikaller, gerçekten de Fransız Cumhuriyeti'ne sempatiyle bakıyorlardı. Ancak devrim yapabilmek için oldukça az sayıdaki İngiliz radikal, dış destekten yoksundu.

Propaganda ve karşı propaganda faaliyetlerinin, mevcut düzeni tahkim ederek ya da cedîd bir nizâmı kurgulayarak iktidar alanının genişletilmesi amacıyla kullanılmasında Fransız İhtilâli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da yayımlanan bir sözlükte propaganda, "yeni bir siyasi hastalık" olarak tanımlanmıştı ve bu tanım, kavramın dini muhtevasından tecrit edilerek dünyevi bir bağlamda yeniden yorumlandığına işaret ediyordu. Kavramın sekülerleştirilmesi/devletleştirilmesi[5] bir taraftan yüzyıl boyunca meydana gelen sosyal değişime gönderme yaparken, diğer taraftan da yeni bir siyaset yapma biçiminin icadını haber vermekteydi. İhtilalin aradığı makbul insanın yaratılması "aklın havarileri" olarak anılan Fransız devrimcilerinin, halk kitlelerini uyarmaya ve uyandırmaya yönelik siyasi misyonlarının bir ürünü olacaktı. Din ile siyasetin yer değiştirdiği ya da siyasi ilahiyatın[6] politik söylemi şekillendirdiği sırada, Fransız devrimciler "yeni ahit"lerinde bulunan kavramları ve işaretleri hatırlatan veya taşıyan her şeyi, yeni tip insanın yaratılmasına hizmet eden araç-gereçler olarak görmekteydiler. *Ancien Régime* (Eski Rejim) zamanında gündelik hayatın avâmî ritüelleri olarak görülen, doğadaki "diriliş"in, baharın gelişinin kutlandığı ağaç dikme törenleri, şarkılar, festivaller ve karnavallar, bir anda devrimci propagandanın enstrümanları hâline getirilmişti. Ancak basit bir ağaç süsleme ritüelinin ya da her sene tekrarlanan bahar kutlamalarının, siyasi liderler tarafından keşfedilerek devrimin alâmet-i fârikası olarak kamusal bir seremoniye dönüştürülmesi "sürekli devrim" için yeterli değildi. Bastille'in düşüşünden kısa bir süre sonra gazeteler, broşürler, posterler ve el ilânlarının yanı sıra kalabalığa karşı atılan nutuklar hatta iskambil kâğıtları, mutfak araç-gereçleri "Fransız milleti"nin ve onun kurumsallaşmış hâli olduğu iddia edilen yeni devletin inşasında kullanılmaya başlanacaktı.[7] Devrin bir gözlemcisinin de belirttiği gibi artık "Fransız milletinin tamamı, büyük bir propaganda operasyonunun nesnesiydi".[8]

Klasik tanımıyla propaganda "herhangi bir ideolojiyi, kitle iletişim araçları kanalıyla bir grup arasında yaygınlaştırmak için yeni bir politik ya da ekonomik yapıyı benimsetme girişimidir".[9] Siyaset ile karşılıklı bir ilişki içinde bulunan ideolojinin benimsenmesi ise politik hareketin insanlar tarafından kabul edilmesine hizmet etmekteydi. Ancak ihtilal sonrası dönemde işleyen süreç bunun tam da tersi istikametteydi. Zira mevcut sosyo-ekonomik ve sosyo-politik faktörler, devrimci ideolojinin kitleler ya da fertler tarafından, birbirinden farklı mekânlarda dahi benimsenmesine zaten zemin hazırlamıştı. Nitekim Fransız devrimcilerinin propaganda faaliyetleri 13. yüzyıldan itibaren "nihai olarak feodal tipten uzaklaşmaya başlayan"[10] bir coğrafyada ve daha da önemlisi Fransız sarayının, âdetlerinin, görgü kurallarının, müzik ve modasının Avrupa'da yarattığı kamusal atmosferde hayat alanı bulmuştu. Dolayısıyla Fransa dışında, ülkelerindeki sosyal piramidin tabanında yaşayan insanlar, adaletle, bir başka ifadeyle doğru ve yanlışla ilgili devrimin yeni kriterlerini kolayca benimseyecekmiş gibi görünmekteydi. Piramidin üst kesiminde yer alanların bir kısmı ise "aydınlanmış aklın" büyüsüne kendilerini çoktan kaptırmıştı. Avrupa'da 18. yüzyıl süresince değişen sosyal çevrenin ürünü olan gerçeklik algısının dönüşümü" ve Fransız İhtilali, bu iki noktada çakışmaktaydı. Bir başka ifadeyle "aydınlanma" düşüncesi ve mevcut sosyo-ekonomik faktörler devrimi, Fransa için mümkün kılarak, Avrupa'da taraftar bulmasını sağlamıştı. Tek sorun Fransız devrimcilerin diğer ülkelerde ihtilal yapmak konusunda, o ülkelerin devrimcilerinden daha az hevesli olmasıydı. Ancak Fransa gibi Avrupa'nın en önemli ülkelerinden birinde sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının kökten değişimi bile diğer hükümetleri harekete geçirmeye yetti. Sonuç, mevcut sosyal nizamın tahkimi ve devrimci olsun olmasın siyasi muhâlefetin tasfiyesiydi.

II. İNGİLİZ YARATICILIĞI: LONDRA'DAKİ DÜZMECE İHTİLALE KARŞI SEFERBERLİK

18. yüzyıl sonlarında "evrim"i hız kazanan İngiltere, bu türden tasfiyeci bir sonuç almaya en çok ihti-

yaç duyan Avrupa devletlerinden birisiydi. Aslında E. P. Thompson'ın da belirttiği üzere "İngiliz egemen sınıfının kültürel hegemonyası, halkçı çalkantılara uyum sağlayan ve devrimci ya da proto-devrimci pleb kültürü tarafından hiçbir zaman tehdit edilmeyen bir alana kurulu, sosyal disiplin sistemiydi".[12] Fakat üretimin kapitalistleşmeye, işçi sınıfının oluşmaya başladığı 18. yüzyıl sonlarında, ilk defa kendisini tehdit altında hisseden İngiltere'nin egemen unsurları, Fransız İhtilali'nin kopardığı gürültüyle bir kez daha mevcut düzeni tahkim edip, ani bir sosyal değişimin önünü almaya çalışacaktı.

1792 senesi Mayıs ayında, *The Times*'ın başını çektiği hükümet yanlısı basın, sadece Londra'da büyük bir ayaklanma başlatmayı planlayan iki gruptan bahsetmektedir.[13] İddiaya göre "ılımlı" olarak nitelendirilen ilk devrimci grubun amacı Lordlar Kamarası'nı ve Saray Muhafız Birliği'ni ortadan kaldırarak Avâm Kamarası'nın idarî yetkilerini genişletmekti. Daha "radikal" ikinci grup ise St. James Sarayı'nı, mahkeme ve gümrük binalarını ve elbette hapishaneleri ele geçirmeyi planlamaktaydı. Büyük İhtilal'in ertesinde ülkeye Fransız göçmenlerin (*emigrés*) akın etmesi ve bunlar arasına karışmış olabileceği düşünülen devrimcilerin muhtemel varlıkları, 1792 Eylül sonunda Valmy ve Jemappes'de gerçekleşen Fransız zaferlerinin, İngiltere'de üye sayısı hızla artan "radikal" derneklerce[14] kutlanması İngiliz hükümetini harekete geçiren olaylardı. Bu sırada İngiltere'de yaşanan gelişmelere ideolojik bir zemin hazırlayan ya da hazırladığı düşünülen Thomas Paine'nin *İnsan Hakları* kitabının[15] yayımlanması, zamanla ihtilal hükümetinin resmi yayın organına dönüşecek *Le Moniteur*'de Pitt Hükümeti dışında bütün İngiltere'nin devrimi desteklediği yönünde haberler çıkması[16] ve nihayet Kasım 1792'de Fransa Meclisi'nin "Kardeşlik Kararnamesi"ni kabulü[17] ise İngiliz hükümetinin, güvenliği tesis edebilmek için sert tedbirlere başvurmasına müsait bir psikolojik ortam hazırlayan gelişmelerdi. Nitekim Paris gibi Avrupa'nın en gelişmiş polis teşkilatına[18] sahip başkentinde dahi bir devrim yapılabiliyorsa, Londra'da benzer bir ihtilalin patlaması hiç de garip olmazdı. Hükümete göre Londra'nın Paris'e benzemesi an meselesiydi.

Pitt ve Grenville taşrada devlet memurlarını savunmak için "sâdık" sivillerin silâhlandırılması gibi tedbirleri gündeme getirmişlerdi.

Whig Partisi'nin önemli isimlerinden, William Wyndham Grenville, (1759 – 1834).

Londra'daki tahkimatlara ve kaleye (*Tower of London*) takviye askerlerin sevk edilmesinin yanı sıra, sadece istila ya da isyan durumunda ülke içerisinde kullanılabilen milis güçlerinin göreve çağırılması, İnsan Hakları Beyannamesi'nin satışının ya da dağıtımının yasaklanması[19] hükümetin aldığı ilk önlemler arasındadır. Kısa bir süre sonra ise devletin en üst idari mevkilerini işgal eden William Pitt ve Lord Grenville, taşrada devlet memurlarını savunmak için "sâdık" sivillerin silâhlandırılması gibi tedbirleri gündeme getirmişlerdi.[20] Zira Dışişleri Bakanı (*Secretary of State*) Lord Grenville'e göre "ülkenin korunması için hükümetin eli güçlendirilmeliydi. Fakat bu görev sadece hükümete bırakılmamalıydı".[21] Buna istinaden Fransa'daki Jakoben Kulüpleri'ne[22] benzer bir şekilde, bir anda İngiltere'nin dört bir tarafında "Cumhuriyetçiler ve Eşitlikçilere [Levellers] Karşı Özgürlük ve Mülkiyeti Koruma" dernekleri kurulmaya başladı.[23] Ortak bir dek-

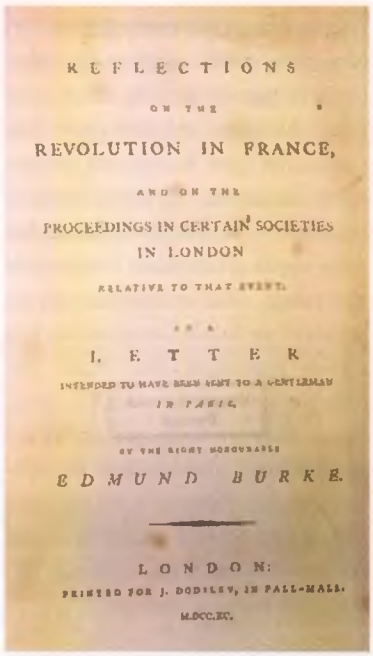

Büyük Britanya Başbakanı William Pitt. İstifa eden bakanlar önde Pitt arkasında Dundas, Grenville, Spencer ve Loughborough.

James Gillray (1757–1815) Library of Congress

larasyon çerçevesinde kurulan söz konusu derneklerin amacı "mevcut [sosyal] yapıyı savunmak için mülk sahiplerinin birleştiğini herkese göstermekti".[24] Derneklerin üye yapısı da bu amaçla mütenasipti.[25] Keza çoğunlukla Anglikanların devam ettiği derneklerin üyeleri genellikle toplumun orta/üst sınıfını oluşturan zümreden[26] ve din adamlarından oluşuyordu. Hükümetle organik bağı olduğu görülen dernekler, kimi zaman "tahrik edici toplantıların" yapıldığı mekânların kapatılması, sosyal nizamı eleştiren broşür ya da el ilanları dağıtanların cezalandırılması için girişimlerde bulunuyorlar, kimi zaman da muhayyel ihtilale karşı hazırlıklı olabilmek için üyelerine silahlı talimler yaptırmak suretiyle zinde kuvvetler oluşturmaya çalışıyorlardı.

Hükümete yakın gazetelerin "şeylerin olduğu gibi kalması" yönünde propaganda faaliyetine başlaması ve derneklerin sponsorluğunda yayımlanan ve posta teşkilatı tarafından dağıtılan, hükümete sadakati öven popüler el ilanları yapılan karşı propaganda faaliyetinin önemli unsurları arasındadır.[27] Gerçi daha 1790 yılının Kasım ayında *Fransa'daki İhtilâlin Yansımaları* üzerine Edmund Burke tarafından bir kitap kaleme alınmıştı. Fransız İhtilali'nin eleştirisini ve İngiltere'nin Şanlı Devrimle (*Glorious Revolution* 1688) birlikte teessüs etmiş geleneksel sosyo-ekonomik ve sosyo-politik düzeninin müdafaasını yapan bu eser daha çok İngiliz entelektüellerine hitap etmekteydi.[28] Kaldı ki, Burke'un savunduğu "sosyal disiplin sistemi" cebirden ziyade toplumsal kabul üzerine oturmaktaydı. Fakat mevcut düzenin bir parçası olan sosyal kontrolün devamı ve toplumsal ilişkilerde zamanla gerçekleşen değişimin engellenebilmesi, bir başka ifadeyle toplumun alt kesimlerinin itaatinin sürdürülmesi için Fransız İhtilali ile popüler düzeyde de hesaplaşılmalıydı. Dernekler tarafından fakirlere bira ve yiyecek/kumanya dağıtılması[29] ve el ilanları ile broşürler işte bu noktada devreye giriyordu. Özgürlük problemi, okurlarına ya da dinleyicilerine mevcut düzenin tam bir savunusunu

REFLECTIONS
ON THE
REVOLUTION IN FRANCE,
AND ON THE
PROCEEDINGS IN CERTAIN SOCIETIES
IN LONDON
RELATIVE TO THAT EVENT.
IN A
LETTER
INTENDED TO HAVE BEEN SENT TO A GENTLEMAN
IN PARIS.
BY THE RIGHT HONOURABLE
EDMUND BURKE.
LONDON:
PRINTED FOR J. DODSLEY, IN PALL-MALL.
M.DCC.XC.

sunan broşürlerde en çok altı çizilen konuydu. Bu bağlamda popüler yazarlara göre "insanların birbirini yemesine yol açan [Fransa'daki] kanunsuz özgürlük, herkesi yutabilecek şeytandan türemişti".[30] El ilanlarında kraliyet gelirleri meşrulaştırılıyor, parlamentodaki temsil adaletsizliği, gelir dağılımındaki bozukluk cari meşruiyet prensipleri çerçevesinde savunuluyor ve sonunda insanlar arasındaki eşitsizliğin Tanrı'nın inayeti olduğu, devrin İngiliz halk kültürünün bir parçası olan masallar ve okuma yazma bilmeyenler için de karikatürlerle anlatılıyordu. Zira "gerçek özgürlük eşitliğe değil, mal ve can güvenliğine dayanmaktaydı".[31]

Hükümetin koruması altında kurulan paramiliter dernekler ve yapılan karşı propaganda, genel olarak halkın tüm nefretini, devrim yapmaya niyetli görülen az sayıdaki İngiliz radikale yöneltmeye yetmişti. Daha çok Fransız *Sans-culotte*/Baldırıçıplaklarına benzetilen İngiliz radikaller, gerçekten de Fransız Cumhuriyeti'ne sempatiyle bakıyorlardı. Ancak devrim yapabilmek için oldukça az sayıdaki İngiliz radikal, dış destekten yoksundu.[32] Bunun yanı sıra İngiliz radikallerin talepleri de Fransız Jakobenlerle karşılaştırıldığında son derece mütevazıydı: Parlamento reformu yapılarak temsil adaletinin sağlanması, vekilliklerin satılmasının önlenmesi ve gelirin daha adil bölüşülmesi radikallerin seslendirdiği görüşlerdi. Hatta içlerinde mevcut siyasi ve sosyal yapıya bağlılıklarını belirten ılımlılar, açıktan açığa bu taleplerin, İngiltere'de bir ihtilal olmasını önlemek amacıyla hayata geçirilmesini dile getirmekteydiler.[33]

Fakat işbaşındaki hükümetin siyasi ajandası radikallerden oldukça farklıydı. Nitekim karşı propaganda kısa bir süre içerisinde meyvesini verecektir. İngiltere'nin İhtilal Savaşları'na resmen dâhil olmasına kadar çeşitli şehirlerde hükümet yanlısı gösteriler, mitingler yapılmaya başlanmış ve fiili saldırılara uğrayan radikaller büyük bir takibata maruz kalmışlardır. Aslında hükümet de mücadele ettiği radikal grupların küçük ve oldukça etkisiz olduğunun farkındaydı. Üstelik 1794 senesinde radikal toplulukların üyelerine karşı yapılan "İhanet Yargılamaları" sırasında hükümet, ne parlamentoya ne de mahkemeye silahlanma veya kalkışma gibi eylemler konusunda hiçbir delil sunamayacaktı.[34] Ancak 1792 senesinde yapılan bu operasyonla İngiliz başbakanı ve dışişleri bakanının Fransa'ya karşı eli güçleniyor ve yapılan psikolojik hazırlıkla ülke içinde milli birliği sağlayan Londra, Paris'e karşı uzlaşmaz bir dış politika izlemeye başlıyordu. Dolayısıyla 1793 senesi Şubat ayında İngiltere'nin, Fransa ile savaşa girmesi Pitt Hükümeti'nin uyguladığı iç ve dış siyasetin bir sonucuydu. 1794'ten itibaren *Habeas Corpus*'un askıya alınması bir tarafa bu sırada çıkartılan *Alien Act*, *Traiterous Correspondance Act*, *Treason Act*, *Sedition Act* ve *Seditious Meetings Act* ile hükümet gündelik hayatın her noktasına nüfuz edebilecek yetkilerle donatılıyor ve "Pitt'in terör devri" başlıyordu.

III. MUHAYYEL MUHALEFETİN SUSTURULMASI YA DA AVUSTURYA POLİS TEŞKİLATININ KURULMASI

Az önce tasvire çalışılan oyunun bir benzeri, eşzamanlı olarak II. Franz tarafından Avusturya'da sahnelenmekteydi.[35] Aslında Viyana'da Jako-

Edmund Burke'un 1790'da yazdığı *Fransa'daki İhtilâlin Yansımaları* kitabı Fransız İhtilali'nin eleştirisini ve İngiltere'nin Şanlı Devrimle (*Glorious Revolution* 1688) birlikte teessüs etmiş geleneksel sosyo-ekonomik ve sosyo-politik düzeninin müdafaasını yapıyordu.

Avusturya İmparatoru II. Franz (1768, Floransa; 1835, Viyana) taç giyme töreni ertesinde, 1792.

Aydınlanma propagandası açısından en önemli hareket Wolfgang Amadeus Mozart (1756, Salzburg- 1791, Viyana)'dan gelecekti. Politik alegorilerle süslü *Sihirli Flüt (Die Zauberflöte)* aslında Aydınlanma düşüncesinin propagandasını tam manâsıyla içeren bir siyasi hicivdi.

ben komplosu olarak isimlendirilen siyasi hareketler, II. Franz'ın izlediği iç ve dış politikaya gösterilen aktif bir muhalefetten başka bir şey değildi.[36] Bu muhalefet aynı zamanda, aralıksız devam eden savaşlar ve bunun sonucunda artan vergiler sebebiyle II. Joseph'e ve merkeziyetçi siyasetine gösterilen tepkinin uzantısı olarak da görülebilir.[37] Avusturya'da, 1788'de başlayan Osmanlı savaşlarının sonucu olarak görülen ekonomik daralma, 1792'de Fransa'nın savaş ilânıyla birlikte daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Cepheye gitmek zorunda kalan işgücünün kaybı ve ordunun artan ihtiyaçları ise arzın kısılmasına, enflasyonun da artmasına sebep olmuştu. 1794 senesi, Viyana idâresi açısından daha büyük problemleri beraberinde getirecekti. Zirâ enflasyonist piyasa koşulları ve İhtilâl Savaşları'nın kısa sürede biteceğine dair hiçbir işaretin bulunmaması sebebiyle ümitsizliğe kapılan ahâli, Avusturya'nın "tahıl ambarı" olarak bilinen Macaristan'daki kötü hasatlarla bir kez daha sarsılacaktı. Sıradan insanların yediği kalitesiz ekmeği dahi fırınlarda bulmak artık mümkün değildi.[38]

Ekonomik koşullara ilaveten köklü Avusturya bürokrasisi de derin bir kriz içerisindeydi. Nitekim Hofburg'da görev yapan bürokratlar bu sırada ikiye bölünmüş gibidir. Bu bağlamda yirmi dört yaşında Habsburg tahtına oturan II. Franz kendisini, II. Joseph'e muhalif fakat onun Aydınlanma hareketinden esinlenen reformlarına[39] hayranlık duyan ve geleceklerini eğitimleri üzerine inşa eden genç "reformist" bürokratlar (*Aufklaerungspartei*) ile mutlakıyete değil, fakat Aydınlanma'ya karşı olan aristokratlar (*Adelspartei*) arasındaki mücadelenin tam ortasında buldu.[40] Çoğu modern eğitim kurumlarından mezun olan genç radikal reformistlerin Aydınlanma düşüncesine duydukları yakınlığın bir benzerine büyük şehirlerin burjuvaları (*bürgertum*) arasında da rastlamak mümkündü. Aristokrasiyi en çok korkutan da buydu. Üst düzey aristokrasiye hâkim olan genel kanaate göre, II. Joseph'in hükümdarlığının hemen başında izlediği siyasi ajandanın yeniden yürürlüğe girmesi, İhtilal Fransa'sına karşı birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan dönemde ülkenin yeniden ikiye bölünmesine sebep olacaktı. Her ne kadar Avusturya'da, Fransız taklidi bir cumhuriyet kurmayı hayal edenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmese de radikaller, liberal devlet teorileri çerçevesinde imparatorun yetkilerinin sembolik hâle getirilmesi gerekliliğine inanmaktaydı.[41]

Viyana yönetimi tarafından Jakoben olarak isimlendirilen bir diğer grup ise, değişimin, tıpkı II. Joseph'in uygulamaları gibi, hızlı olması hâlinde, oldukça hassas dengeler üzerine oturan iç ve dış siyasetin bundan olumsuz etkileneceği kanısındaydı. Nitekim ılımlılar, Aydınlanma'nın Fransa'daki ve İhtilal ordusunun Avrupa'daki zaferlerinin, muhafazakâr aristokratları ve din adamlarını kendileriyle aynı çizgide buluşturacağına inanıyordu. Tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, ne Aydınlanma'ya ne İhtilal'e ilgi gösteren geniş halk kitleleri de değişimden yanaydı. Ancak onların taleplerinin siyasi bir tarafı yoktu. II. Joseph'in, yasaklamış olduğu kutsal yerlerin ziyaret edilmesine yeniden izin verilmesi, sekülerleştirilen vakıfların eski statülerini kazanması ve vergi indirimlerine gidilmesi ahalinin başta gelen talepleriydi.[42]

İngiltere'dekine benzer bir şekilde dinleyiciye kapalı küçük toplantılarda bir araya gelen Avusturya Jakobenleri el ilanları ve broşürler dağıtarak ya da Fransa'da basılan gazete ve broşürlerin elden ele dolaşmasını sağlayarak düşüncelerini yaymaya çalışıyordu. Fakat Aydınlanma propagandası açısından bu dönemde yapılan en önemli hareket hiç şüphesiz Wolfgang Amadeus Mozart'dan gelecekti. Politik alegorilerle süslü *Sihirli* Flüt (*Die Zauberflöte*) aslında Aydınlanma düşüncesinin propagandasını tam manâsıyla içeren bir siyasi hicivdi.[43] Sanatsal etkinliklerin yanı sıra, üniversitelerin tarih ve felsefe seminerlerinde kaleme alınan doktora tezlerinin önemli bir kısmında da imparatorun prestijine zarar veren, alçaltıcı ifadelere sıkça yer verilmekteydi.[44]

Kişisel gayretler bir tarafa bırakılacak olursa, Viyana yönetiminin Jakoben olarak isimlendirdiği kişilerin örgütsel bağları da oldukça zayıftı. Nitekim bu sırada Avusturya'nın sadece üç şehrinde, Graz, Innsbruck ve Viyana'da radikal/Jakoben gruplar tespit edilebilmişti. Bu bağlamda Innsbruck'ta sadece birkaç üniversite öğrencisinden oluşan bir Jakoben grup bulunmaktaydı.

Graz'dakiler ise Innsbruck'takilere nazaran daha ciddi bir muhalefeti temsil etmekte ve İstirya/Styra meclisindeki temsil adaletini sağlamaya dönük zayıf girişimlerde bulunmaktaydılar. Viyana'da üç grup halinde örgütlenen Jakobenler de siyasi bir eylem yapacak güçten yoksundular.[45]

1790'ların başında Viyana idaresi gerçekten de ciddi bir ihtilal tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Tehdidin sahibi devrin özgürlük ruhundan etkilenen Macarlar[49] olsa da 1794 baharında, İngiltere'ye benzer bir şekilde Viyana'daki fısıltı gazetesi de çalışmaya başlamıştı. Radikal fikirlere sahip bir Avusturya üsteğmeni olan Franz

kileyebilecek kişiler" yakından takip edilmeye başlanmıştı. Polis müdürüne göre "İmparatorlukta hayatlarını sürdüren insanların 'genel iyiliği'ne temel teşkil eden can ve mal güvenliğine zarar vermeye çalışanlar, önce yanılgıları konusunda uyarılmalı, düşüncelerinde ısrar edenlerse, artık tehlikeli addedileceklerinden ceza-

"Komplocular" başkentteki köprüleri havaya uçurmayı ve bu şekilde kaos yaratarak Viyanalıları isyana teşvik etmeyi planlıyordu. Duyumlara göre "çok yaşa özgürlük" sloganlarıyla Schönbrunn'a yürüyecek olan isyancılar, Habsburg ailesini katledecek, Viyana'daki aristokratların ve orta/üst sınıfın mallarını yağmalayacaklardı. Bu sırada Viyana Üniversitesi'nin kapısına, öğrencileri "yaklaşan ihtilale katılmaya" çağıran bir bildiri de asılmıştı.

Viyana aristokrasisinin en önemli isimlerinden Kont Franz von Colloredo'nun, II. Franz'ın başdanışmanlığına getirilmesi az önce çizilen siyasi atmosferde gerçekleşti. Fransız İhtilali'ni kendi çıkarlarını tatmin etmek için küçük bir grubun yaptığına inanan Colloredo, Jakobenlerin şeytani amaçlarını "bilim" ve "Aydınlanma" maskesiyle gizlediğini düşünüyordu. Bu sebeple başdanışman, hukukçulardan, gazetecilerden, siyasi tavır alan düşünürlerden, hatta tiyatro ve opera sanatçılarından şüphelenmekteydi.[46] Colloredo'nun gizlemediği hedefi ise statükonun devamıydı. Başdanışmanın tavsiyeleri ve II. Franz'ın emirleriyle sıkça sansür ve takibata uğrayan olağan şüpheliler zamanla daha dikkatli davranmaya başlayarak kaleme aldıkları yazılarda kullandıkları dil ve kelimeleri değiştirecekti. Devrin siyasi muhalefeti tarafından oluşturulan literatürde artık aydınlanma yerine kültür ve reform yerine *refah/wohlstand* kelimeleri tedavüle sokulmuştu.[47] 1793 başlarında artık durumdan oldukça rahatsız olan II. Franz ve Kont Colloredo, "şüphelileri ve huzuru bozan yayınları takip etmek" üzere Saray Polis Bürosu'nu (*Polizeihofstelle*) kurdu. Özgürlük dalaveresi (*Freyheits-schwindel*) çevirerek huzuru bozan devrimciler her ne pahasına olursa olsun susturulmalıydı.[48]

Hebenstreit von Streitenfels'in, Fransa'nın devam eden savaşı kazanmasına yol açacak yeni bir top icat ederek, planlarını gizlice Paris'teki ihtilalcilere verdiğine dair bir şaiya kulaktan kulağa yayılmaktaydı. Bir başka söylentiye göre de "komplocular" başkentteki köprüleri havaya uçurmayı ve bu şekilde kaos yaratarak Viyanalıları isyana teşvik etmeyi planlıyordu. Duyumlara göre "çok yaşa özgürlük" sloganlarıyla Schönbrunn'a yürüyecek olan isyancılar, Habsburg ailesini katledecek, Viyana'daki aristokratların ve orta/üst sınıfın mallarını yağmalayacaklardı. Üstelik tam da bu sırada Viyana Üniversitesi'nin kapısına, öğrencileri "yaklaşan ihtilale katılmaya" çağıran bir bildiri de asılmıştı. Bu duyumlar, 67 yaşındaki Polis Müdürü Anton von Pergen ve genç yardımcısı Franz-Joseph von Saurau'yu hareket geçirmeye yetti. Aynı senenin 13 Temmuz günü, İhtilal'i kutlamak üzere Mödling'de bir grubun özgürlük ağacı dikerek monarşi karşıtı şarkılar eşliğinde siyasi bildiri okuması ise Macaristan'da yaşanan olayları ve Macarların ihtilal tehdidini tamamen unutturacaktı.[50]

Aslında II. Franz'ın tahta çıkmasıyla birlikte amansız bir sansür uygulanmaya, yabancılar gözetlenmeye, "saf ve masum insanların görüşlerini et-

Franz-Joseph von Saurau. Polis devletinin inşasında en büyük pay, hiç şüphesiz, sosyal barışı sağlayan eski diplomat Johan Anton von Pergen'e ve genç yardımcısı von Saurau'ya aitti.

Friedrich Lieder ve Alois von Saar; Foto Peter Gewymayer, Albertina (Viyana)'daki bir litografiden fotoğraf.

landırılmalıydı".[51] Dolayısıyla kulüplere, gizli veya şüpheli toplantılara izin verilmeyen Avusturya'da kitap ve gazeteler yoğun olarak sansüre tabi tutulacaktı. *Ansiklopedi*'nin satışı çoktan durdurulmuş, Fransız gazetelerinin ülkeye girişi yasaklanmıştı.[52] Toplumun her kesiminin ve devletin bütün kurumlarının casuslar tarafından izlenmesi, herkesin herkesten şüphelenmesine yol açmaktaydı.

İhtilal merkezine, İngiltere ya da Avusturya kadar yakın olmayan Osmanlılar, Fransa'daki gelişmeleri Avrupa'da bulunan elçileri Azmi ve Râtib efendiler vasıtasıyla uzaktan, fakat neredeyse günü gününe takip etmekteydiler.

Râtib Efendi'nin mükemmel alay ile Viyana'ya girişi. *Tarih Vesikaları*, cilt 1, sayı 1, Haziran 1941, s. 68-69.

Jakobenleri öldürerek *Ancien Régime* yanlısı Fransız kardeşlerine yardım etmek isteyenlerin hazırladıkları bir bildiri bu ortamda St. Stephan Katedrali kapısına asılmıştır. Nihayet Avusturya'da da devrim tehdidi, Fransız ve Fransa nefretine dönüşmüştü. Artık Fransız mürebbiyeler ve uşaklar işten çıkartılıyor, lokanta ve *cafe*'lerde Fransızlara servis yapılmıyordu. II. Franz da doğrudan ihtilal propagandasına uygun bir ortam sağlayan Fransızcayı hedef alan emirnameler yayınlamaktaydı. Zira "hangi sınıftan olursa olsun Almanlar artık Almanca düşünmeyi öğrenmeliydi".[53] Ancak Hofburg'un, devrimcilerle popüler düzeyde hesaplaşmasını sağlayacak önlemler bunlarla sınırlı değildi. Nitekim Polis Müdür Yardımcısı von Saurau, devrin en önemli şairlerinden birisi olan Lorenz Leopold Haschka'ya bir marş yazdıracak ve bunu, Mozart'ı derinden etkileyen Joseph Haydn'a bestelettirecekti.[54] 1918'e kadar küçük değişikliklerle Avusturya milli marşı olarak söylenecek olan bu eserin melodisi daha sonra bir kez daha, bu sefer Almanya'da kullanılacaktı. Güfte ise değiştirilmişti: "Deutschland, Deutschland über alles!"[55]

Hofburg'un siyasi manevralarıyla ideolojik zemini ve meşruiyetini kaybeden muhalefet, hükümet karşısında artık tamamen korumasız bir durumdaydı. 31 Temmuz 1794 gecesi harekete geçen polis, II. Franz rejimine muhalefet edebilecek "eski rejim" kalıntılarını tutuklamaya başladı.[56] Viyana'daki tutuklamaları, Macaristan'da yapılan gözaltılar takip edecekti. Gözaltına alınanlar arasında uzun süre II. Joseph ve II. Leopold'e hizmet etmiş bürokratların ve Fransa savaşına muhalif bazı üst düzey devlet yöneticileri için çalışan uşakların bulunması dikkat çekmekteydi.[57] Başta üsteğmen Franz Hebenstreit ve Viyana Belediye Meclis üyesi, von Saurau'nun dostu, Joseph Prandstaetter olmak üzere, II. Franz'ın veliahtlığı sırasında kendisini yetiştiren Kont von Riedel ve Franz'a tarih dersleri veren St. Pölten piskoposunun yeğeni von Hohenwart, Viyana tiyatro direktörü ve imparatorluk danışmanı Franz Gotthardy, Viyana veteriner okulu müdürü Dr. Gottlieb Wolstein, tüccar Johan Hackel ve II. Leopold devrinde ajanlık yapan rahip ve fizik profesörü Ignaz Martinovics ahaliyi isyana kışkırtmakla suçlananlar arasındaydı.[58] Tutuklamalarla birlikte Viyana'ya giren askeri birlikler şehrin kilit noktalarına yerleştirildi.

İngiltere'de de gözlemlendiği üzere Jakobenlerin yargılandığı duruşmalarla ilgili belgelerin bir kısmının yok edildiği dava sürecinin ayrıntıları, tıpkı o gün olduğu gibi bugün için de bir sırdır.[59] Ancak şüpheliler, 1793 Fransız Anayasası'nı satmakla, devrimci broşürler kaleme alıp dağıtarak halkı hükümet aleyhine kışkırtmakla, köylüleri isyana teşvik için plan kurmakla, gizlice "özgürlük ağacı" dikmekle ve son olarak toplumsal huzuru bozan şarkılar besteleyip söylemekle suçlanıyordu. Eski rejimin ajanı yeni düzenin şüphelisi rahip Martinovics'e yöneltilen suçlamalar bu bağlamda özellikle zikre değer. [Tıpkı II. Joseph gibi[60]] Kilise mülklerinin kamulaştırılmasını/sekülerleştirilmesini planlamak ve toplam 175 kişilik Avusturya devrimci grubuna evini açmak.[61]

Avusturya tarihinde o zamana değin hiç rastlanmadık bir şekilde yapılan toplu tutuklamalar karşısında Viyana ahalisi büyük bir şok yaşamaktaydı. Fakat huzuru bozan, özgürlükleri tehdit eden Jakobenleri ve komplolarını ortaya çıkartan Saray Polis Bürosu kısa zamanda şaşkın Viyanalıların kahramanı hâline geldi. Bu andan itibaren de şaşkınlık ve merak yerini hayranlığa bırakacaktı. Herkes soruşturmanın hızlandırılarak şüphelilerin suçlu bulunmasını ve süratle cezalandırılmasını istiyordu. Sonunda II.

Franz ve kurduğu polis teşkilatı, tüm Avusturyalıları, Fransız Jakobenlere karşı birleştirmeyi başarmıştı. Ülke içinde dirliğin, dışarıya karşı birliğin sağlanması aynı zamanda Fransa'ya karşı aristokratik bir haçlı savaşına dönüşen harpler konusunda muhalefetin sesinin tamamen kısılması anlamına geliyordu. Her ne kadar ihtilal komplosu hazırlamaktan suçlu bulunarak hapse atılanların tamamı, Eylül 1802'de II. Franz tarafından affedilse[62] de Metternich'in idaresindeki polis devletinin temelleri atılmıştı. Söz konusu devletin inşasında en büyük pay, hiç şüphesiz, sosyal barışı sağlayan eski diplomat Johan Anton von Pergen'e ve genç yardımcısı Franz-Joseph von Saurau'ya aitti.

IV. MÜSLÜMAN MAHALLESİNDE SALYANGOZ SATMAK YA DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İHTİLAL PROPAGANDASI YAPMAK

İhtilal merkezine, İngiltere ya da Avusturya kadar yakın olmayan Osmanlılar, Fransa'daki gelişmeleri Avrupa'da bulunan elçileri Azmî ve Râtib efendiler vasıtasıyla uzaktan, fakat neredeyse günü gününe takip etmekteydiler.[63] Berlin ve Viyana'dan gelen haberlerden memnun olan İstanbul yönetimi, bir taraftan 1768'den beri başına gelen felaketlerde kendisini yalnız bırakan "kadim müttefiki"nin yaşadığı sıkıntıdan, diğer taraftan da "ezeli ve ebedi düşman" olarak görülen Hıristiyan devletlerin birbirleriyle mücadelesinden hoşnuttu. Mutlak bir devletin bürokratları olarak, her ne kadar tâbîlerin hükümdarlarına isyan etmesini onaylamasalar da İstanbul eliti, ihtilalin Paris'e gereken dersi vereceğini ve Avrupa'daki karışıklığın, Osmanlıların ihtiyaç duyduğu uzun bir barış döneminin başlangıcı olacağını düşünüyordu. Nitekim Bâb-ı Âli'nin hegemonyal kâtipleri, imparatorlukta İstanbul'un hâkimiyetini konsolide edecek cedîd bir nizâmın kurulmasıyla, söz konusu barış arasında yakın bir ilişki kurmaktaydı. Eldeki orduyla kıyamete kadar savaşılsa dahi düşmandan intikam almanın bir yolunun bulunmadığını padişah dahil herkes kabul etmekteydi.[64] Osmanlıların tarafsız kalmak için sarf ettiği çabanın, 1790'ların başlarında Fransız Cumhuriyeti'ni ve elçisini tanımak konusunda gösterdiği tereddüdün ve İstanbul'daki diğer temsilciliklerle Fransızlar arasında çıkan çatışmaların Bâb-ı Âli tarafından, mümkün olduğunca görmezden gelinmesinin başlıca sebebini burada aramak yerindedir. Ancak Bâb-ı Âli içinde bu dönemde cumhuriyet ve aydınlanma fikirlerine hiç de yabancı olmayan ya da en azından Napoléon'un Mısır saldırısından sonra Osmanlı elitinin ihtilal konusundaki görüşlerine tercüman olan Atıf Efendi[65] gibi düşünmeyen bir hizbin de bulunduğu görülmektedir. Aydınlanmış hükümdar III. Selim[66] bir tarafa, ileride reisülküttap olarak atanacak olan Râtib Efendi, İstanbul'un köklü tercüman ailelerinden Mourouziler ve Mouradgea d'Ohsson bu grubun önde gelen isimleri olarak göze çarpmaktadır.[67] Fakat İhtilal'le ya da Avrupa ile kurulan bu ilişkinin sadece Osmanlı eliti için geçerli olduğu düşünülebilir. Sıradan bir Müslüman İstanbullu için "cumhuriyetçi" üç renkli kokart takan bir *gâvur*'dan, eski rejim taraftarı ise ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış zavallı bir Hıristiyan'dan öte bir anlam taşımıyordu.

Bâb-ı Âli ve Osmanlı başkentindeki sefaretlerin hizmetinde bulunan gayrimüslim tercümanlar ya da tüccarlar ise tamamen ikiye bölünmüş gibidir. Zira Fransa'ya verilmiş olan kapitülasyonlardan faydalananlar, İhtilal'le birlikte ne olduğunu tam da bilemedikleri cumhuriyetin savunucularına, diğerleri de Fransa'nın ve cumhuriyetçilerin düşmanlarına dönüşmüştü.[68] Bu bağlamda Pera'da elçiliklerin personelleri ve diğer yabancı uyruklular arasında başlayan sözlü sataşmaların zamanla fiili saldırılarla son bulan şiddet olaylarına tahvili, bu sürecin doğal sonucuydu.[69] Bu tür anlaşmazlıklarda Bâb-ı Âli tarafsızlığını muhafaza edebilmek için, kapitülasyonlara sığınarak genellikle olayların dışında kalmaya çalışmaktaydı.[70] İstanbul, İzmir, Selanik gibi Levanten grupların yoğunlaştığı bölgelerdeki yarılmanın bir benzerini Fransız elçiliğinde de gözlemlemek mümkündür. Öncelikle Fransız elçiliğinin ikinci kâtibi Gaudin, kral tarafından atanmış olan büyükelçi Choiseul Gouffier ile anlaşmazlığa düşerek, sefiri Paris'e şikâyet edecek ve yerine Semonville, yine kral tarafından İstanbul elçisi olarak atanacaktı.[71] Ancak İstanbul'a

Kral XVI. Louis'nin idam (21 Ocak 1793) edilmesi, İstanbul'daki tarafları daha da keskinleştirecek ve tercüman Dantan ve elçiliğin ikinci kâtibi Gaudin dışında sefaret personeli toplu olarak istifa edecekti.

Fransız İhtilali Müzesi 83.319.

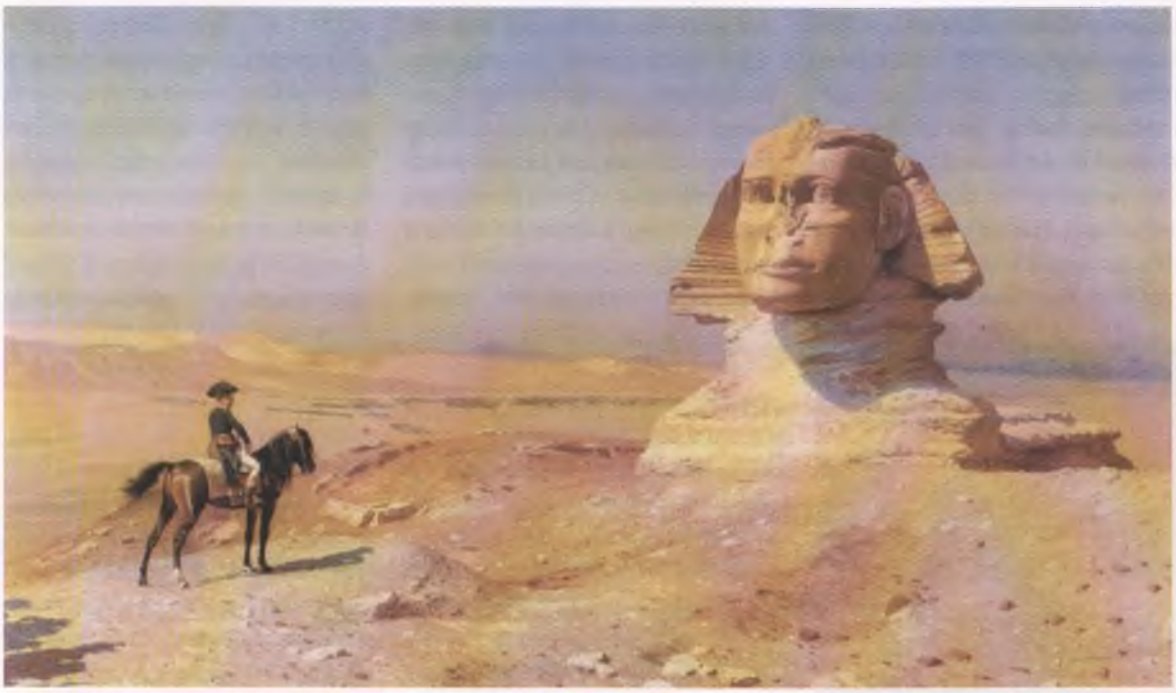
maslahatgüzâr olarak gönderilen, elçiliğin başkâtibi Charlgrin tarafından "İslamiyet'e burnunu sokmak ve imparatorluğun ezeli halkları arasında özgürlük fikirlerini yaymak için gönderilmiş bir Jakoben" olarak takdim edilen Semonville,[72] Bâb-ı Âli tarafından hiçbir zaman kabul görmeyecekti.

Konvansiyon idaresinin kurulmasını takiben ihtilalin geri döndürülemez gidişatından haberdar olan İstanbul'daki tüccarlar/devrimciler elçilikte değişiklik yapılmasında ısrarlıydı. Fransız kolonisi tarafından Aralık 1792'de elçilikte yapılan toplantıda Gouffier'nin artık resmi bir sıfatı kalmadığı ilan edilerek tercüman Antoine Fonton "Milletin Muvakkat Başkanı" (Chef provisoire de la Nation) ilan edilecekti.[73] Cumhuriyetçilerin damgasını vurduğu toplantıya, aristokratik bağı olamayan fakir Fransızların davet edilmemesi ise Osmanlı topraklarındaki devrimcilerin samimiyetini yansıtması açısından önemlidir.[74] Dolayısıyla bu dönemde sefaret çalışanlarının daha üst mevkilere tırmanma hırsının, İstanbul'daki Fransız kolonisini/milletini ise ticarî çıkarların yönlendirdiğini düşünmekte bir beis yoktur. Ocak 1793'te Kral XVI. Louis'nin idam edilmesi, İstanbul'daki tarafları daha da keskinleştirecek ve tercüman Dantan ve elçiliğin ikinci kâtibi Gaudin dışında sefaret personeli toplu olarak istifa edecekti.[75] Mayıs 1793'e gelindiğinde de Charlgrin Bâb-ı Âli'ye ve Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransızlara, mülteci kral naibi Comte de Provence'ın büyükelçisi Gouffier yerine maslahatgüzar olarak atandığını bildirmiştir.[76] Fransız elçiliğinde uzun süre devam edecek iki başlılığın başlangıcı olarak da görülebilecek bu deklarasyona, ne Osmanlı İmparatorluğu'nda hayatlarını sürdüren Fransızlardan ne de Bâb-ı Âli'den bir cevap gelecekti.

Paris hükümeti, III. Selim ve nizâm-ı cedîd ekibini, izledikleri hegemonyal siyaset sebebiyle birer tiran[77] olarak tavsif etse de Osmanlı İmparatorluğu, neredeyse bütün Avrupa ile savaş hâlinde bulunan Fransa için kolayca gözden çıkartılabilecek bir partner değildi. Zira Bâb-ı Âli'nin tarafsızlığını korumak konusundaki ısrarı, hiç şüphesiz Cumhuriyetçi Fransa'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunmasına yardımcı oluyordu. En azından müttefik savaş gemileri Akdeniz'deki Osmanlı limanlarından faydalanamıyor ve Fransız mamulleri Osmanlı pazarında rahatça satılabiliyordu.[78] Bunlar Semonville'i takiben 1793'te İstanbul'a gönderilen Descorches'un sıradan bir tacir olarak İstanbul'da konuk edilmeyi sineye çekmesinde etkili olan en önemli faktörlerdi. Ancak Paris'in amacı önce Bâb-ı Âli tarafından tanınmak ve daha sonra da Bâb-ı Âli'yi tecavüzi bir ittifak antlaşması imzalamaya ikna etmekti. Bu bağlamda Descorches'un gelişi Bâb-ı Âli ve Devrim Fransa'sı arasındaki ilişkilerde büyük bir değişimi gündeme getirmese de İstanbul'daki Fransız kolonisini yakından etkileyecekti. Çiçeği burnunda elçi Osmanlı başkentine ulaştığında ikiye bölünmüş bir grup Fransız'la ve kendisine karşı ideolojik unsurlarla süslenmiş ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştı. Descorches'dan önce maslahatgüzar olarak İstanbul'a gönderilen ve büyükelçi olarak atanmayı bekleyen Felix Hénin[79] muhalefetin lideriydi. Tıpkı İstanbul'daki diğer Fransızlar gibi eğitim ve mülkiyet eşitliğine dair hiçbir endişesi bulunmayan,[80] fakat eleştirilerini ideolojik bir perdenin ardına gizleyen Hénin, yeni elçiyi kral taraftarı olmakla ve ihanetle suçlamaktaydı.[81] Muhaliflerin Paris nezdinde yaptığı girişimler Descorches'u giderek daha da radikal bir siyaset takip etmeye yöneltmekteydi.

İhtilalin İstanbul'dan nasıl göründüğünün farkında olan Paris idaresi, Bâb-ı Âli'yi kaybetmemek için yurttaş Descorches'a, tıpkı krallığın elçileri gibi, "[Katolik] Hıristiyanlığın koruyucusu olmasını" emrederek, elçinin dikkatini insanların "doğuştan gelmeyen haklarının önemine" çekiyordu.[82] Ancak Hénin'in, İstanbul'da kurduğu Jakoben Derneği'ne[83] (*Club Populaire de Constantinople*) rakip radikal bir cemiyet, (*Societe Republicaine des Amis de la Liberte et de l'Egalite*), kuran Descorches,[84] Paris Komünü'ne atfen 10 Ağustos 1794'ten itibaren İstanbul'daki tüm yurttaş Fransızları sık sık elçilikte toplamaya başlayacaktı. Katılımın gönüllü olduğu toplantılar, yüce varlığın/*Être Supreme* onuruna söylenen bir ilahi ile açılıyor, takiben hatip komiser/*commisaire orateur* ahlak üzerine bir konuşma yapıyordu. Cumhuriyetçilerin medeniyete yaptıkları katkılar ve kahramanlıklarını içeren dersten sonra toplantıya özgürlük marşıyla son veriliyordu.[85] Bunun yanı sıra İstanbul sayfiyelerinde yapılan piknikler, dikilen özgürlük ağaçları ve önemli günlerin, bilhassa kralın idamının kutlanması,[86] Descorches'un İstanbul'daki yaklaşık 250 kişilik Fransız "milleti"yle bağlantılarını güçlendirmeye yönelik hareketlerdi.

Descorches, İstanbul'daki Fransızlarla arasındaki bağları ne kadar güçlendirirse güçlendirsin, kendisine yönelik muhalefet ve Fransa'nın tanınması konusundaki başarısızlığı İstanbul'a yeni bir elçi atanmasını zorunlu kılmaktaydı. Bunun yanı sıra Paris'teki kişi ve grupların iktidarı ele geçirme, elde tutma ve yeniden ele geçirme çabaları da İstanbul'daki Fransız elçiliği ve elçisini doğrudan etkilemekteydi. Nitekim Robespierre'in iktidardan düşüşünün ardından, 1795 başlarında Raimond Verninac'ın Osmanlı başkentine elçi olarak tayin edilmesinde, Fransa'daki siyasi konjonktür büyük bir etkiye sahiptir. Ancak yeni elçinin Bâb-ı Âli tarafından tanınması, Fransa'daki gelişmelerden ziyade Devrim ordularının Avrupa'daki başarısının bir sonucudur. Zira İhtilal Fransa'sının kıta Avrupa'sında elde ettiği parlak zaferler ve sonuçta Basel ve Lahey antlaşmalarının imzalanması, Fransız elçinin ve İhtilal Hükümeti'nin İstanbul'da resmen kabul görmesini sağlamıştır.[87] Bu bağlamda Raimond Verninac'ın 1 Haziran 1795'te Fransa elçisi olarak huzura çıkması, aslında İstanbul'a gelirken kendisine verilen görevlerden ilkini yerine getirmesi anlamına geliyordu. Geriye sadece Osmanlılar ile tecavüzi bir ittifak imzalanması ve ihtilalin Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler arasında taraftar bulması kalıyordu.

Mısır'da yayımladığı bildirilerde kendisini, "Mısır'ın kölemenlerden kurtarıcısı" olarak takdim eden Napoléon, padişahın isteğiyle Mısırlıların "hakkını zalimlerden almak için" bölgeye geldiğini belirtmekteydi.

"Bonaparte Sfenks'in Önünde", Jean-Léon Gérôme (1824–1904) Hearst Castle.

Verninac'ın İstanbul'a gelişinden hemen sonra Fransa'ya ve Aydınlanma hareketine, yakın duran Râtib Efendi'nin reisülküttap olarak atanması elçinin, az önce belirtilen amaçlara ulaşabilmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.[88] Tanınma ile ilgili meselenin hallinden hemen sonra Râtib Efendi ile ittifak görüşmelerine[89] başlayan Verninac, diğer taraftan Choiseul Gouffier zamanında Osmanlı ordusunun iyileştirilmesi için kurulmuş olan matbaayı[90] yeniden aktif hale getirmek için kolları sıvadı. Hedef, Levant'daki yurttaş Fransızları eğitmek ve Bâb-ı Âli'yi ticari konularda bilgilendirmekti. Öncelikle Descorches'un elçiliği sırasında *Le Bulletin de Nouvelles* adı altında yayımlanmakta olan gazeteyi yeniden, *La Gazete Française de Constantinople* başlığıyla[91] çıkartmaya başlayan Verninac, matbaada Fransız Anayasası'nı, İnsan Hakları Bildirisi'ni ve devrimci propaganda broşürlerini[92] basmaya başlamıştı. İstanbul'daki Fransız gazetesi, Osmanlı ülkesinde yaşayan devrimcilere İhtilal Savaşları'na dair haberler verirken, elçilik matbaasında basılan bir başka gazete, yurttaş Marion tarafından hazırlanan *Mercure Oriental*, Fransa'nın koruması altında bulunan tüccarları Avrupa'daki yeni mali politikalar konusunda bilgilendiriyordu.[93] Fakat siyasi olduğu kadar iktisadi veçhesi de olan Verninac'ın propaganda faaliyeti, sadece yabancı dil bilen gayrimüslimlere hitap etmekteydi. Matbaada Türkçe bildiriler basmanın zorluğu bir tarafa devrimci fikirler, imparatorluk nüfusunun önemli bir bölümü için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Zira Avrupa tarzı sınıflı toplumun bulunmadığı bir siyasi gelenekte eşitlik veya özgürlük gibi kavramların propagandasını yapmak beyhude bir çabaydı ki, zaten söz konusu kavramların karşılıkları henüz Osmanlı Türkçesinde mevcut değildi.[94] Dolayısıyla yapılan değişiklikler ve iyileştirmelere rağmen matbaada basılan gazeteler ve bildiriler, kahvehane gibi sosyal ortamlarda tedavüle girse bile dar bir okuyucu kitlesine hitap etmekteydi.[95] Bu bağlamda İstanbul'daki ihtilal propagandasının amacı, devrimci ideolojiyi yaygınlaştırmak değil, fakat Fransa'nın Osmanlı coğrafyasındaki siyasi ve daha da önemlisi ticari çıkarlarını korumaktı.

Fransız milleti içindeki muhalefetle elçilikte *Ancien Régime* ait her ne varsa yok ederek baş etmeye çalışan Verninac,[96] Bâb-ı Âli'yi Fransa tarafına çekebilmek için Osmanlıların Rusya fobisini kullanmaktaydı.[97] Koalisyon devletlerinin İstanbul'daki elçilerinin tepkisini önlemek amacıyla olabildiğince gizli yapılan ittifak müzâkerelerinde Verninac sürekli Rusya'nın Osmanlılar üzerindeki gizli emellerinden dem vurmakta ve Bâb-ı Âli'nin Fransa gibi güçlü bir müttefike duyduğu ihtiyacın altını çizmekteydi. Paris'ten gönderilen askeri uzmanlar ise Fransa'yı Nizâm-ı Cedîd ricalinin gözünde daha da sempatik hâle getiriyordu. Aslında Fransız askeri uzmanlar, Descorches'un elçi olarak tayin edilmesinden beri İstanbul'daki Fransız nüfuzunu artırmanın bir aracı olarak kullanılmaktaydı.[98] Hatta koalisyon güçlerinin, devrimcileri kısa sürede yok edeceğine dair, müttefik elçiler tarafından çıkartılan söylentilere en iyi cevap, birkaç cephede aynı anda savaşan Fransa'nın, Bâb-ı Âli'ye askeri yardımda bulunmasıydı.[99] Verninac'ın, büyükelçi olarak resmen tanınması ve Râtib Efendi'nin reisülküttaplığa getirilmesinden sonra Fransa, İstanbul'a gönderdiği uzmanlar sayesinde Bâb-ı Âli koridorlarında dolaşan, İhtilal Hükümeti'nin askeri gücüne dair söylentilere daha kesin cevaplar verecekti.

Bâb-ı Âli'nin talebiyle, Fransa tarafından İstanbul'a gönderilen askeri uzmanlar, bilhassa İngiliz elçilerinin aracılığıyla İstanbul'a gelen ya da Bâb-ı Âli tarafından istihdam edilen koalisyon ve mutlakıyet taraftarı göçmen subayları[100] tehdit etmekteydiler. Söz konusu göçmenlerin işlerini kaybetmesinin ötesinde, her yeni devrimci Fransız uzman Bâb-ı Âli'yi koalisyondan uzaklaştırarak Paris'e bir adım daha yaklaştırıyordu. İstanbul'daki elçiliklerin korumaları

veya beratlı tüccarlar arasında çıkan kavgalar, göçmen Fransızları temsil eden Chalgrin'in ateşli protestolarına konu olan üç renkli kokartlar,[101] Topkapı Sarayı'ndan dahi görülebilecek yerlere dikilen özgürlük ağaçları ve nihayet Fransız elçiliğinde yapılan kutlamalar Osmanlı başkentinde artan Fransız nüfuzunun alameti

Verninac'ın propaganda faaliyeti, yabancı dil bilen gayrimüslimlere hitap etmekteydi. Matbaada Türkçe bildiriler basmanın zorluğu bir tarafa devrimci fikirler, imparatorluk nüfusunun önemli bir bölümü için bir anlam ifade etmiyordu. Avrupa tarzı sınıflı toplumun bulunmadığı bir siyasi gelenekte eşitlik veya özgürlük gibi kavramların propagandasını yapmak beyhudeydi, söz konusu kavramların karşılıkları Osmanlı Türkçesinde yoktu.

fârikalarındandı. Bu türden olaylar karşısında koalisyon elçileri sadece Bâb-ı Âli'yi protesto etmekle yetinmek zorundaydılar. Osmanlı idaresinin bu tür protestolar karşısındaki tavrını ise Râsih Efendi'nin üç renkli kokartları protesto eden Avusturya elçisine söyledikleri özetlemektedir. Nitekim reisülküttaba göre devrimciler, Osmanlı ülkesine gelen birer misafirdi ve üç renkli kokart bir yana "başlarına üzüm küfesi dahi geçirseler bunun sebebini sormak Bâb-ı Âli'nin üzerine vazife değildi".[102] Osmanlı idaresinin bu tavrına bir de İstanbul'daki Jakoben Amerikalı ve İngilizlerin yaptığı ihtilal propagandası[103] eklendiğinde, koalisyon elçilerinin Bâb-ı Âli'ye verdikleri notaların hiçbir etkisi kalmıyordu. Zira Osmanlı idaresinin de altını çizdiği üzere devrimci Fransızları Osmanlılardan önce, İhtilal ordularının özgürleştirdiği Avrupa devletleri tanımış ve meşrulaştırmıştı. Üstelik Fransız devrimciler, Verninac'ın ısrarla belirttiği gibi Avrupa halklarıyla değil, kral ve aristokratlarla savaşıyordu.

NAPOLEON'UN MISIR'I İŞGALİ

Verninac'ın başarılı girişimleri ve propaganda faaliyetiyle 1796 senesi baharında İstanbul'u kaybetme noktasına gelen koalisyon güçlerinin imdadına önce Kamu Selameti Komitesi, daha sonra da Napoleon yetişecekti. Nitekim Verninac ve Râtib Efendi tarafından hazırlanan ittifak metni Kamu Selameti Komitesi tarafından onaylanmayacak[104] ve kısa bir süre sonra da Napoleon Bonaparte'ın Mısır'ı işgal haberi İstanbul'a ulaşacaktı. Osmanlı başkentindeki siyasi dengeleri bir anda değiştiren bu iki olay, imparatorluktaki propaganda ve karşı-propaganda faaliyetlerinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Bâb-ı Âli, Fransız elçisini Yedikule'ye hapsetmiş ve elçilik matbaasına el koymuş olsa da Napoleon Mısır'a kendi matbaasını ve hatta gazetecilerini/propagandistlerini getirmişti. Mısır'da yayımladığı bildirilerde kendisini, "Mısır'ın kölemenlerden kurtarıcısı" olarak takdim eden Napoleon, padişahın isteğiyle Mısırlıların "hakkını zalimlerden almak için" bölgeye geldiğini belirtmekteydi. Bildirilerde kullanılan İslami dil ve söylem de ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim "Allah'ın karşısında herkesin eşit" olduğunu belirten ve Allah'a, Hz. Muhammed'e ve Kuran-ı Kerim'e hürmet gösteren Napoleon'a göre İslam'ın kadim düşmanı Malta Şövalyeleri'ne ve Papa'ya karşı savaşan Fransa, Osmanlıların en yakın dostuydu.[105] Mısırlılara oldukça hoş görünen bildiriler yayımlamanın yanı sıra Napoleon, İstanbul'da yayını durdurulan gazetelerin yerine iki yeni gazete neşretmeye başlamıştır. Fransız ordusunun Mısır'daki faaliyetlerini, Fransa'nın kıtada kazandığı askeri başarıları sayfalarına yansıtan *Le Courrier de l'Egypte* bunlardan ilkiydi. *Le Courrier*'in ilk nüshasının çıkışından yaklaşık bir ay sonra, 1 Ekim 1798'de yayın hayatına başlayan *Le Decade egyptienne* ise daha çok Mısır kültürüne dair makaleleri ve *Institut d'Egypte*'in faaliyetleriyle ilgili raporları yayımlamaktaydı. Ancak Napoleon'un Mısır'daki propaganda planları bunlarla sınırlı değildir. Zira Mısırlılar ve Fransızlar arasındaki irtibatı sağlayacak ve Mısırlılara ihtilalin temel ilkelerini anlatacak Arapça bir gazete, *Al-Tanbih/Uyarı/L'Avertissement*, yayımlanması da Napoleon'un ajandasında yer almaktaydı.[106] Bu bağlamda Mısır'ın işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan propagandanın hedef kitlesini değiştirmiştir. Fransız propaganda faaliyetleri artık sadece yabancı dil bilen gayrimüslimleri ve imparatorlukta hayatlarını sürdüren yabancıları cezbetmeyi değil, bunun yanı sıra Müslüman kitleye ulaşmayı da amaçlamaktadır.

Napoleon'un Mısır'daki propaganda faaliyetinin etkisi büyüktü. Ancak bu etki Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın bölgeye gelmesiyle birlikte bir anda tersine dönecekti.[107] Nitekim Fransız propagandasına, müttefikleri İngiliz ve Rus elçilerinin önerileri doğrultusunda modern araçlarla cevap veren Bâb-ı Âli, bölge ahalisine ve Mısır'a gelen Fransız askerlerine yönelik olarak broşürler basarak bölgede dağıtmaya başlamıştı.[108] Mısırlılar için kaleme alınan bildiri de Napoleon'un neşrettiği "ekâzib ve erâcif" sayesinde pek çok "cahili" kendi tarafına çektiği, fakat Fransızların Mısır'a padişahın isteği dışında gelerek, işgal ettiklerinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda Napoleon'un muradı, "ahali-i İslam'ı bezl-i mâl ile celb ü ifâl ederek" Müslümanları kontrol altına almaktı. Dolayısıyla Fransızlara yapılacak her türden yardım, "bi'l-cümle milel-i İslâmiyye'ye suikasd" etmek anlamını taşımaktadır. Oysaki

gerçek kurtarıcı, şeyhülislamın fetvasıyla[109] Mısır'a gelen Osmanlı ordusu ve müttefikleriydi.[110] Mısırlıları tekrar kazanabilmek ya da Fransız propagandasını etkisiz kılmak amacıyla yayımlanan bir diğer broşürde ise Bâb-ı Âli'nin barışçı yollarla sorunu çözmeye çalıştığından bahsedilerek savaşın kaçınılmazlığına vurgu yapılmaktadır.[111] "Kaide-i düvel ve rusûm-ı kaffe-i milel" hilafına Osmanlı topraklarına saldıran Fransızlara karşı direniş çağrısı yapan Bâb-ı Âli, Mısırlıların "kadîm dost" İngiliz askerlerine ve Osmanlı ordularına destek vermesini istiyordu. Her ne kadar Mısırlılar ve Fransızlar için kaleme alınmış olsalar da söz konusu broşürlerde uluslararası hukuka referans verilmesi dikkate değer bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.[112] Broşürlerin bir diğer ilginç tarafı da Osmanlıların kadîm düşmanı, cedîd müttefiki Ruslardan bahsetmemek için müelliflerin harcadığı çabadır. Bâb-ı Âli Mısırlıların yanı sıra "Mısır'daki Fransız ordusu, general, subay ve askerlerine hitaben" bir bildiri yazmayı da ihmal etmemiştir. Tıpkı diğer iki metin gibi seslenilen kitleye uygun bir dille kaleme alınan broşürde Fransız idaresinin "insan haklarını tamamen unuttuğundan" bahsedilerek, Fransız askerlere, "hangi sınıftan olursa olsunlar sürgünde ölmek yerine birleşik deniz ve kara kuvvetlerinin kumandanlarına" teslim olmaları tavsiye ediliyordu.[113]

Müttefik güçler ve Fransa arasındaki sıcak çatışma Mısır ve İtalya'da devam etse de propaganda savaşı, başkent ve imparatorluğun Akdeniz kıyılarına kadar sıçramıştı. Siyasi iklimin koalisyon tarafına döndüğü İstanbul'da, Fransız devrimcilerin bütün propaganda faaliyetleri zaten sona erdirilmişti. Göçmen Fransızların temsilcisi Charlgrin'in ısrarlı protestosuna nihayet kulak veren Bâb-ı Âli, imparatorluk sınırları dâhilinde üç renkli kokart takmayı yasaklamış ve hatta İstanbul'da gizliden gizliye Fransa "mela'ininin tarafdârlığını" yapmaya devam edenleri sürgüne[114] göndermeye başlamıştı. Savaş sebebiyle imparatorluk geneline gönderilen ferman ve buyrultularda da artık devrimci propagandanın hedef aldığı gayrimüslimleri Fransa'ya karşı kışkırtan ifadelere rastlanmaktaydı. Sıcak çatışmaların başlamasından hemen sonra Rodos sancağına gönderilen bir buyrultunun, özellikle adada hayatlarını sürdüren gayrimüslimlere hitaben kaleme alınan bölümü bu bağlamda zikre değer. Söz konusu belgeyle Sadrazam, "...Françа tâ'ifesinin cem'-i milele ve ehl-i İslâm'a adâveti ve ale'l-husus Rum milleti hakkında garz û fesâdiyeti beyândan müstağni ve taraf taraf papaslarını katl ve kiliselerini hedm misüllü halâta ibtidâr eyledikleri zâhir ve celi olduğundan" bütün gayrimüslimleri müttefikler tarafında savaşmaya davet etmekteydi.[115] Bildiriler, broşürler, ferman ve buyrultular aracılığıyla imparatorlukta yaşayan herkesi aynı amaç için birleştirmeye çalışan Bâb-ı Âli, karşı-propaganda faaliyetlerini Balkanlar ve Adriyatik'e kadar yaygınlaştırmıştı. Zira savaş sebebiyle İstanbul'a gelmek zorunda kalan Kefalonya ve Zanta'lılar, Osmanlı donanması aracılığıyla Venedik tarafına gönderilerek bölgede "Devlet-i 'Aliyye'nin haklarında hüsn-i mu'âmele ve müsa'âdesini vatanları ahâlisine neşr û işâ'a" edebilirdi. Mültecilere yaptırılacak bu propaganda ile Bâb-ı Âli bölgedeki Osmanlı düşmanlığının önüne geçmeyi ve Adriyatik'te operasyon yapan Osmanlı birliklerine,[116] ahalinin yardım etmese de köstek olmamalarını sağlamayı amaçlamaktaydı. Bölgeye gönderilecek göçmenlerin seçimi ise Rum patriğine bırakılmıştı.[117]

Devrimci Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu, girmeyi hiç istemediği bir savaşın içine çekmişti. Zira devletin tüm kaynaklarının ve imkânlarının, fetih ihtimali olmayan bir savunma savaşına yönlendirilmesi, Nizâm-ı Cedîd ajandasının uygulanmasını kesintiye uğratacaktı. Ancak mevcut iktidar açısından talihsiz gibi görünse de bu durum muktedirlerin hâkimiyetini artıracak yeni imkânları da beraberinde getirmiştir. Yeniçerilerle rekabet hâlindeki Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nın kuruluş nizâmnâmesinde, imparatorluğun kadîm sosyo-ekonomik yapısını değiştirecek uygulamaların (bidat) zamanla Anadolu ve Balkanlar'da da hayata geçirileceğine işaret edilse[118] de geçen zaman başkent ve taşradaki muhalefeti daha da güçlendirmişti. Dolayısıyla vergi yükünün kendisini hissettirmeye başladığı, enflasyonun artan bir trendde seyrettiği ve kıtlıkların sıradanlaştığı bir dönemde muhalefetin

Osmanlı başkentinde, aydınlanmış hükümdar III. Selim, Râtib Efendi, İstanbul'un köklü tercüman ailelerinden Mourouziler ve Mouradgea d'Ohsson, Aydınlanma fikirlerine en açık kişilerdi.

Osmanlı Padişah Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü, Günsel Renda.

önünün, henüz söylem düzeyindeyken alınması, Nizâm-ı Cedîd siyasetinin geleceği ile doğrudan alakalıdır. Zira bütün bunların sorumlusu, sıradan insanların gözünde *bidat*'tan başka bir şey olmayan Nizâm-ı Cedîd'di. Fakat 1798'de gerçekleşen Mısır işgali, gidişatı yeniden III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd taraftarlarının lehine çevirecekti. Bu bağlamda Akka savunmasında, Amiral Sidney Smith komutasında savaşan yaklaşık bin kişilik Nizâm-ı Cedîd ortasının mevzi başarısı III. Selim'e, en azından teorik düzeyde, muhalefetle hesaplaşma imkânı vermişti.[119] Nitekim "bu nev' mu'allem 'askerin Devlet-i 'Aliyye'ye her bâr lüzûmu derkâr ve bâhusûs bu defa [Akka Savunması] cümle 'indinde tecrübesi nümûdâr"dı.[120] İmparatorluğun savunmasının ve dolayısıyla geleceğinin tamamen talimli ve talimsiz neferler zemininde ele

alınmaya başlanması[121] Nizâm-ı Cedîd hizbinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ajandasını hayata geçirmesine uygun bir ideolojik ortam hazırlamıştı. Mısır Harbi esnasında Levent Çiftliği'nde kurulan ikinci Nizâm-ı Cedîd ortasını, Bâb-ı Âli'nin muti ayan kulları tarafından idare edilen Anadolu'da kurulan ortalar takip edecekti.[122] Kuruldukları bölgelerin vergi düzenini tamamen değiştirerek merkezileştiren Nizâm-ı Cedîd ortalarının Balkanlar'a yaygınlaştırılması girişimi ise Bâb-ı Âli'nin bu hususta kullandığı argümanın, muhalefet nazarındaki zayıflığını ve muhaliflerin gücünü göstermektedir.

Fransız ordusunun Mısır'dan çekilmesini takiben, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devrimci propaganda ve karşı-propaganda faaliyetleri kısa süreliğine de olsa son bulmuştur. Zira ihtilalin yarattığı karmaşa içerisinde müttefik devletlerin tamamı istediklerini almıştır. Paris'le çıkar ilişkisi içinde bulunan tüccarların dışında neredeyse hiç kimsenin umursamadığı devrimci gazete ve broşürler tedavülden tamamen kaldırılmış, Fransız elçisi Yedikule'ye hapsedilmiş ve en önemlisi Bâb-ı Âli koalisyona dahil edilmiştir. Sonuçta İngiliz, Rus ve Habsburg elçileri rahat bir nefes almıştır. Rahatlayan bir diğer grup da Nizâm-ı Cedîd taraftarlarıdır. Onlar da artık iktidarın iplerini İstanbul'a verecek siyasi ajandalarını meşrulaştıran argümanlara sahiptir. Az sayıdaki Nizâm-ı Cedîd askeri, yabancı bir kumanda subayı komutasında savaşsa da ve yaklaşık üç sene devam eden bir savaş içinde bir tek muharebede büyük başarı kazanmış olsa da talimli askerin neler yapabileceğini örneklemiştir. Üstelik savaşla birlikte Osmanlı ordusunda istihdam edilen İngiliz uzmanlar ve İstanbul'a ulaşan İngiliz askeri yardımı, Fransızları aratmamaktadır. Ancak Osmanlılar ve koalisyon devletleri arasındaki ittifak, 1798-1799 tarihlerinde tahmin edildiği kadar uzun sürmeyecek ve Bâb-ı Âli kadim müttefiki Fransa ile yeniden yakınlaşmaya başlayacaktır. 1802'de imzalanan Paris Barışı'nı takiben İstanbul elçiliğine Pierre Ruffin'in yeniden atanması[123] iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil eder. Ruffin'in, ayağının tozuyla Mısır işgali sırasında Mühendishâne'ye taşınmış olan elçilik matbaasının iade edilmesini talep etmesi[124] ise devrin İngiltere büyükelçisi Lord Elgin'i dahi heyecanlandıracak türden bir olaydı. Ruffin'den sonra General Sebastiani'nin büyükelçi olarak İstanbul'a gelmesiyle de Paris ve İstanbul arasındaki eski ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Aslında bu gelişmeler Napoléon'un III. Koalisyon'a karşı Ulm ve Auzterlitz'de kazandığı zaferlerden sonra Fransa'nın artan prestijinin bir sonucuydu. Nitekim tam da bu sırada III. Selim'le mektuplaşmaya başlayan Napoléon, Akdeniz'in güvenliği ve İngiltere ile İran ve Hindistan arasındaki bağlantının kopartılması için, kendisini imparator olarak tanıyan Bâb-ı Âli'ye ihtiyaç duymaktadır. Ancak devam eden İhtilal Harpleri sebebiyle yeni bir askeri operasyondan ziyade Napoléon, tıpkı Raimond Verninac gibi bir ittifakla Osmanlıları kendi tarafına kazanmaktan yanadır. Dolayısıyla Napoléon'un 1806 Aralık ayında kaleme aldığı, Fransız ordu bültenlerinin Arapça ve Türkçeye tercüme edilerek İstanbul'a 6.000 kopyanın gönderilmesi emri, İstanbul'daki Fransız propaganda faaliyetinin yeniden başlayacağına işaret etmekteydi. 1807 başında İstanbul'da elden ele dolaşmaya başlayan propaganda bildirilerinde ise Osmanlıların kadim düşmanları Rusya'ya duydukları nefret körüklenmekte ve Napoléon adeta bir kurtarıcı olarak sunulmaktaydı.[125] Devrin vakanüvisi Âsım Efendi'nin tabiriyle "herze ve hezeyândan mürekkeb risâle-i agreb'ül- garâ'ib ve a'ceb'ül-'acâ'ib"in[126] etkisi, Avusturya ve İngiltere'deki devrimci propaganda faaliyetlerine benzer bir şekilde oldukça zayıftı. Ancak İstanbul'daki muhalefet, Londra ve Viyana'dakilerden çok daha güçlüydü ve son sözünü birkaç ay sonra söyleyecekti.

FATİH YEŞİL
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu konuyu ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bkz: Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Orgins, Mechanisms and Results", *States, War and Capitalism. Studies in Political Sociology*, Oxford, 1988, s. 1-33.

2 Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", (Ed.) P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge, 1985, s. 169-191.

3 Ordu yapılarındaki değişim konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: John A. Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000", *International History Review*, 18, 1996, s. 505-545.

4 Sosyo-ekonomik alanda devletin artan gücü ve kaynakların devlete aktarımında burokrasinin oynadığı kilit rol konusunda yapılmış karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Otto Hintze, "Die österreichische und der preussiche Beamtenstaat im 17 und 18. Jahrhundert. Eine vergleichende Betrachtung", (Ed:) G. Oestreich, *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen*, c:I, Göttingen, 1970, s. 321-358.

5 Devletleşme ve sekülerleşme arasındaki bağlantı konusunda bkz. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi. Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, İstanbul, 2011, s. 172-173.

6 Kavramsallaştırma için bkz: Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, (Çev: E. Zeybekoğlu), Ankara, 2002.

7 Fransız devrimcilerin, Fransızlara yönelik propaganda faaliyetleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Lynn Hunt, "Engraving the Republic: Prints and Propaganda in the French Revolution", *History Today*, 30, 1980, s. 11-17.

8 Jacques Ellul, *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*, (Çev: K. Kellen - J. Lerner), New York, 1973, s. 62.

9 Ellul, *a.g.e*, s. 63.

10 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev.) M. A. Kılıçbay, Ankara, 1995, s. 369 vd.

11 Gerçeklik algısının oluşumu konusunda bkz: Peter L. Berger – Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treaty of Sociology of Knowledge*, New York, 1966.

12 Bu konuda bkz: E. P. Thompson, "Patrician Society, Plebian Culture", *Journal of Social History*, 7, 1974, s. 382-405.

13 Bu dönemde gazeteciliğin araştırmadan ziyade sızdırılan haberlere dayalı olarak yapılıyor oluşu, "*İhtilâl Planları*" başlığı altında yapılan yayınlarda hükümet görevlilerinin etkili olduğunu düşündürmektedir. Neşriyatla ilgili olarak bkz: Clive Emsley, "The London 'Insurrection' of December 1792: Fact, Fiction, or Fantasy", *The Journal of British Studies*, 17, 1978, s. 66.

14 Nitekim Başbakan Pitt, artık "*iç tehdidin, dış tehdidden ayrılamayacağını, halkçı topluluklar ve Fransızlar arasındaki bağın tehlikeli olduğunu ve bu bağın hükümeti tehdit ettiğini*" açıklamaktaydı. Bu konuda bkz: Emsley, *a.g.m*, s. 85. Kutlamalar konusunda ayrıca bkz: E. P. Thompson, *The Making of English Working Class*, Londra, 1991, s. 113. İngiltere'nin pek çok bölgesinde temsilciliği bulunan *Corresponding Societies* radikal/jakoben topluluklar olarak devrin literatüründe nitelenmektedir.

15 Thomas Paine, *Rights of Man*, Londra, 1791.

16 Emsley, *a.g.m*, s. 79.

17 Kararnameye göre; "*Konvansiyon Meclisi Fransız milleti adına bildirir ki, bu Meclis hürriyetlerine kavuşmak isteyen tüm halklara kardeşlik gösterecek ve yardıma koşacaktır. yürütme gücü de bu halkların yardımına koşmak için ve hürriyet davası yüzünden eziyet edilecek ya da eziyet edilebilecek vatandaşları savunmak için generallere*

emirleri vermekle görevlendirilmiştir" Bu konuda bkz: Albert Soboul, *1789. Fransız İnkılabı Tarihi*, (Çev: Ş. Hulusi), İstanbul, 1969, s. 306.

18 Paris polis teşkilatının görev ve sorumlulukları konusunda bkz: Louis-Sébastien Mercier, *Paris Tablosu*, (Çev: A. Altınel), İstanbul, 2004, s. 352 vd. 1781-1788 tarihleri arasında Paris'te altı cilt olarak yayımlanan kitabın önemli bir kısmının çıkartıldığı fakat polis teşkilatıyla alakalı bölümün eksiksiz tercüme edildiği Türkçe çevirisine referans vermeyi tercih ettik.

19 Thompson, *a.g.e*, s. 176.

20 Aynı dönemde İskoçya'da denizcilerin yaptıkları grevi Savaş Bakanı (*Secretary of War*) Dundas, milisleri göreve çağırma bahanesi olarak kullanmış ve Kasım ayında asker sayısının, ülke sınırları dâhilinde kullanılmak üzere artırılmasını talep etmişti. Emsley, *a.g.m*, s. 71-72.

21 Austin Mitchell, "The Association Movment of 1792-1793", *The Historical Journal*, 4, 1961, s. 58.

22 Nitekim yaklaşık sekiz sene evvel dışişleri bakanlığı görevinde bulunan James Fox'a göre "*bu dernekler, Fransa'daki kulüpler kadar, tiranlığın insan aklı üzerindeki araçlarıydı*". Mitchell, *a.g.m*, s. 67.

23 Birkaç ay içerisinde sadece Londra'da 150, ülke çapında yaklaşık 2.000 derneğin faaliyete başladığı yeri gelmişken belirtilmelidir. Ancak adı geçen dernekler, İskoçya ve İrlanda gibi Katolik nüfusa sahip olan bölgelerde böylesi yoğun bir örgütlenmeye sahip değildi. Bu konuda Mitchell'in, az önce referans verilen makalesinin yanı sıra bkz: Donald Ginter, "The Loyalist Association Movement of 1792-1793 and British Public Opinion", *The Historical Journal*, 9, 1966, s. 179-190 ve Eugene Charlton Black, *The Association: British Extra-Parliamentary Political Organization, 1769-1793*, Cambridge Mass., 1963. Mitchell ile neredeyse aynı kaynaklar üzerinde çalışan Black, çalışmalarını iki sene sonra yayımlanmış olmasına rağmen Mitchell'e hiçbir gönderme yapmamaktadır.

24 Derneklerin kuruluş bildirilerinde "*reform ve eşitlik*" doktrinine karşı mücadelenin altı özellikle çizilmektedir. Deklarasyon için bkz: Mitchell, *a.g.m*, s. 61.

25 Farklı sesleri barındıran derneklerin üye yapısı hakkında bkz: Ginter, *a.g.m*, s. 185 vd.

26 Derneklerin üyelerini, çalışanlarına ve hizmetkârlarına "*medeni hükümetin adalet duygusunu, itaati, güzel ahlâk ve düzeni aşılamakla*" görevlendirmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Mitchell, *a.g.m*, s. 66-67.

27 İhtilal karşıtı el ilanı ve broşürlerden geniş alıntıları da içeren bir çalışma için bkz: Robert Hole, "British Counter-Revolutionary Popular Propaganda in the 1790's", (Ed: C. Jones), *Britain and Revolutionary France: Conflict, Subversion and Propaganda*, Exeter, 1983.

28 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Londra, 1790.

29 Mitchell, *a.g.m*, s. 74.

30 Thomas Hobbes'un 1651 senesinde yayımlanan *Leviathan* isimli kitabındaki perspektife referans veren el ilanları konusunda bkz: Hole, *a.g.m*, s. 57.

31 Hitap edilen kitlenin seviyesine uygun olarak el ilanlarına mücerret fikir ve kavramlardan ziyade hissiyatın hâkim olduğu görülür. Muhalefetin yoğunlaştığı noktalardaki tartışmalar ise tamamıyla düz mantık ve matematiksel kesinlik çerçevesinde yapılmaktadır. El ilanlarından birisinde yer verilen bir tartışma burada zikre değer. İhtilal karşıtı muallife göre ülkenin tüm gelirinin, eşit bir şekilde ahaliye dağıtılması durumunda belki tüm insanlar belirli bir zenginliğe sahip olacaktı, fakat esasen hiç kimse çok zengin olamayacaktı. Lüks tüketime yönelik endüstrinin çökerek pek çok kişinin işsiz kalması bir tarafa, herkesin centilmen olarak yaşadığı bir ülkede çift sürecek, mısır ayıklayacak, ekmek yapacak kimse kalmayacaktı. Üstelik zenginlerin inayetiyle yapılan yardımlar, işletilen vakıflar, açık tutulan okullar da ortadan kalkacaktı. Temsil adaleti konusunda da durum farklı değildi. Nitekim seçme ve seçilme hakkının herkese verildiği bir ülkede iktidara, "kaybedecek hiçbir şeyi bulunmayan dar kalalılar" gelecek, "milletin refahı için çalışan zenginler" saf dışı kalacaktı. Bunların yanı sıra el ilanlarında anlatılan hikâyelerde yer verilen karakterlerin isimleri de dikkat çekicidir. Mesela *bilge* İngilizleri temsil eden David *Trusty* ya da Thomas *Steady* gibi karakterler isimleriyle müsemma daima doğruyu söylerlerken, buna karşın Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine sebep olan havariyle aynı ismi taşıyan *Judas Macaerpent*, âdeta bir İskoç yılan gibi, İngilizlerin aklını karıştırmaktaydı. Bu ve benzeri el ilanları için az önce zikredilen Hole'un çalışmasına bakılabilir.

32 Fransa'nın ülke dışındaki devrimcilere bakışını, Kardeşlik Kararnâmesi bir kenara, devrimci bir idealizmden ziyade pragmatizm şekillendirmekteydi. Fransız istihbaratı, dışarıda Paris açısından kolayca harcanabilir kişi ve grupları kullanıp, başarı şansı yüksek olan devrimcilere destek veriyordu. Nitekim İngiliz radikallere, 1798'deki İrlanda İsyanı'na maddi destek verene kadar, hiçbir yardımda bulunmayan Fransa, Londra'ya ilk ajanını savaş başladıktan sonra gönderecekti. Paris'te okuyan İrlandalı bir öğrenci olan söz konusu ajanın görevi yse sadece bilgi toplamaktı. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Marianne Elliott, "French Subversion in Britain in French Revolution", ", (Ed: C. Jones), *Britain and Revolutionary France: Conflict, Subversion and Propaganda*, Exeter, 1983, s. 40-52.

33 Thompson, *a.g.e*, s. 171 vd. ve Emsley, *a.g.m*, s. 68.

34 Emsley, *a.g.m*, s. 85.

35 Avusturya'nın Fransız İhtilali'ne verdiği tepki konusunda genel olarak bkz: Kari A. Roider, *Baron Thugut and Austria's Response to the French Revolution*, New Jersy, 1987.

36 Ernst Wangermann, *From Joseph II to the Jacobin Trials. Goverment Policy and Public Opinion in the Habsburg Dominions in the Period of the French Revolution*, Oxford, 1969, s. 137.

37 Maria Theresia ve II. Joseph'in izlediği merkeziyetçi siyaset konusunda bkz: H. M. Scott, "Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-1790", (Ed.) H. M. Scott, *Enlightened Absolutism, Reform And Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, Michigan, 1990, s. 145-187.

38 XVIII. yüzyıl sonunda Avusturya'nın mali durumu konusunda bkz: Adolf Beer, *Die Finanzen Oesterreichs im XIX. Jahrhundert*, Viyana, 1973, s. 5 vd. ve Herman Freudenberger, *Lost Momentum: Austrian Economic Development, 1750s-1830s*, Viyana, 2003.

39 Aydınlıkçı mutlakiyet konusunda bkz: Fritz Hartung, "Der aufgeklärte Absolutismus", *Historische Zeitschrift*, 180, 1955, s. 15-42.

40 Hofburg'daki birbirine rakip iki grup/parti konusunda bkz: Ignaz Beidtel, *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740-1848*, c. II, (Yay: Alfons Huber), Frankfurt am Main, 1968, s. 4 vd.

41 Paul Bernard, *Jesuits and Jacobins. Enlightment and Enlightened Despotism in Austria*, Urbana, 1971, s. 156.

42 Walter Langsam, "Emperor Francis II and The Austrian 'Jacobins', 1792-1796", *American Historical Review*, 1, 1945, s. 473.

43 Robert Spaethling, "Folklore and Enlightenmet in the Libretto of Mozart's Magic Flute", *Eighteenth-Century Studies*, 9, 1975, s. 45-68.

44 Bernard, *a.g.e*, s. 160-161.

45 Bernard, *a.g.e*, s. 163.

46 Langsam, *a.g.m*, s. 472.

47 Çoğu basılı olmayan el ilanları, genellikle Paine'nin *İnsan Hakları* kitabının Fransızca çevirilerinden oluşmaktaydı. Wangermann, *a.g.e*, s. 139.

48 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Paul Bernard, *From the Enlightenment to the Police State. The Public Life of Johann Anton Pergen*, Chicago, 1991, s. 180 vd.

49 Nitekim Hofburg, *Toplum Sözleşmesi*'nin Macarcaya *erken* tercüme edilmesinden oldukça şikâyetçiydi. Wangermann, *a.g.e*, s. 142.

50 Muhaliflerin, polisin hayal dünyasının bir ürünü olduğunu dile getirdiği söylentiler için bkz: Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 164-165 ve Langsam, *a.g.m*, s. 475.

51 Langsam, *a.g.m*, s.475.

52 Wangermann, *a.g.e*, s. 138 ve Roider, *a.g.e*, s. 216.

53 Langsam, *a.g.m*, s.485.

54 Albrecht Reithmüller, "Joseph Haydn und das Deutschlandlied", *Archiv für Musikwissenschaft*, 44, 1987, s. 251. Mozart'ın gelişiminde Haydn'ın oynadığı önemli rol için ayrıca bkz: Norbert Elias, *Mozart. Bir Dâhinin Sosyolojisi Üzerine*, İstanbul, 2000, s. 105 ve 178.

55 Langsam, *a.g.m*, s. 489-490.

56 Ernst Wangermann, İngiltere'de aynı dönemde *Habeas Corpus*'un askıya alınmasının Hofburg yönetimine örnek teşkil ettiği görüşündedir. Wangermann, *a.g.e*, s. 152.

57 II. Joseph ve II. Leopold'e uzun süre hizmet etmiş olan Anton von Kaunitz'ın uşağının Jakobenlikle suçlanarak tutuklanması konusunda bkz: Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 161.

58 Komplocu olarak tutuklananların aynı zamanda Mason localarında önemli mevkiler işgal ettikleri yeri gelmişken vurgulanmalıdır. Bu bağlamda 1773'te kaldırılan Cizvit Tarikatı üyelerinin halen devlet teşkilatı içerisinde önemli mevkilerde bulunmaları, yapılan tutuklamaların bu iki grup arasındaki bir hesaplaşma olabileceğini akla getirmektedir. Bu konuda bkz: Langsam, *a.g.m*, s. 478 karşılaştır: Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 52-53.

59 Langsam, *a.g.m*, s. 478 ve Thompson, *a.g.e*, s. 750.

60 II. Joseph'in kiliseye yönelik siyaseti konusunda bkz: P. G. M. Dickson, "Joseph II's Reshaping of the Austrian Church", *The Historical Journal*, 36, 1993, s. 89-114.

61 Martinovics'le ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Wangermann, *a.g.e*, s. 20-21 ve 87-90.

62 Yargılamalar esnasında alışılmadık sıklıkta günah çıkartmak için kiliseye giden II. Franz, Macaristan mülkünü idare eden kardeşine yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir: "*Şeytani fikirler tarafından tasarlanan şiddet fikirleriyle mücadele etmek ve uygun cezalar verilebilmesini sağlamak için bazı [şeytani ?] materyallerin [delil gösterebilmek amacıyla] özel baskılarını yaptırmak yararlı olabilir... ...Tanrı'dan dilerim ki, bu ilk ve son kez olur ve bir kez daha bu tür utanç verici buluşlar yapmak zorunda kalmayız...*". Langsam, *a.g.m*, s. 480-481.

63 Azmi Efendi nin raporları için bkz: Sema Arıkan, *III. Selim in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Kuznâme*, Ankara, 1993, s. 27-28. Râtib Efendi için ayrıca bkz: Yeşil, *a.g.e*, s. 164 vd.

64 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, 8, 1999, s. 30.

65 Atıf Efendi'nin lâyihası için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT) 16130. Bu konuda ayrıca bkz: Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Journal of World History*, I, 1953, s. 119-120.

66 Kemal Beydilli, "III. Selim: *Aydınlanmış Hükümdar*". Ed: S. Kenan, *Nizâm ı Kadimden, Nizâm ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 27-57.

67 Bu konuda bkz: Yeşil, *a.g.e*. ve Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, XXXIV, 1984: 247-314.

68 The National Archive (NA) Foreign Office Papers (FO) 78/14:242 vd.

69 1794 senesinde Pera'da Avusturyalı bir arabacı ile Fransız Jakoben arasında çıkan bir kavganın ardından Jakoben grubun Avusturya elçiliği önünde yaptığı protesto gösterisi için bkz: NA (FO 78/15:192 vd.)

70 24 Eylül 1793'de Rus sefâreti görevlileri ve Fransız

Jakobenler arasında çıkan bir kavgadan sonra Osmanlı makamlarının sorunun çözümünden kapitülasyonlara sığınarak kaçınması bu konudaki en iyi örneklerden birisidir. Bu konuda bkz: F. Clément-Simon, "La Révolution et Le Grand Turc, 1792-1796", *Revue de Paris*, I, 1907, s. 438-439.

71 NA (FO 78/14:12) ve Léonce Pingaud, *Choiseul Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI.*, Paris, 1887, s. 249-251.

72 Onnik Jamgocyan, "La Révolution française vue et vecue de Constantinople (1789-1795)", *Annales historiques de la Revolution française*, 282, 1990, s. 462.

73 Pingaud, *a.g.e*, s. 254-255.

74 1793 senesinde Osmanlı başkentine özgürlük ağacının dikilmesini kutlamak üzere yapılan bir başka toplantıya, İstanbul'daki İngiliz manifaktüründe çalışan İngiliz işçilerin yanı sıra Fransız berberler, aşçılar ve miçolar katılmıştı. Ancak davete zengin ya da aristokrat Fransızların icabet etmemesi zikre değer bir ayrıntıdır. Bu konuda bkz: NA (FO 78/14:13).

75 İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, 1999, s. 114. İdama Bâb-ı Âli'nin gösterdiği tepki için ayrıca bkz. Lewis, *a.g.m*, s. 123.

76 Soysal, *a.g.e*, s. 114.

77 5 Mayıs 1789'da yayımlanmaya başlanan ve 1796'dan itibaren Fransa hükümetinin resmi yayın organı hâline gelen *Le Moniteur* gazetesi ve gazetenin Osmanlı yönetimine bakışı konusunda bkz. Taner Timur, "Moniteur Universel, III. Selim ve İhtilal Fransası", *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, 1996, s. 101-118.

78 Jamgocyan, *a.g.m*, s. 464.

79 Fouche ve Talleyrand'ın sınıf arkadaşı olan Hénin, Paris'de önemli bağlantılara sahipti. Jamgocyan, *a.g.e*, s. 468.

80 Örneğin Fransa'nın İstanbul'daki on iki büyük tüccarından birisi olan Florenville "baldırıçıplak" sans-culottes olarak bilinmiyordu. Jamgocyan, *a.g.m*, s. 467.

81 Hénin'in, yeni elçiyi aynı anda ılımlı (*moderantism*) olmakla ve Jakobenlikle suçladığı mektupları ve ithamları araştırmak üzere Paris'ten İstanbul'a gönderilen üç müfettiş için bkz: Clément-Simon, *a.g.m*, s. 437 ve 443.

82 Clément Simon, *a.g.m*, s. 439-440.

83 Clément Simon, *a.g.m*, s. 437.

84 Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Cambridege Mass., 1971, s. 195.

85 Clément-Simon, *a.g.m*, s. 445.

86 XVI. Louis'nin idamının İstanbul'daki "*barbarlar*" tarafından "*büyük bir medeni ziyafetle kutlanması*" konusunda bkz: NA (FO 78/15:16).

87 Devrimci Fransa'nın Bâb-ı Âli tarafından tanınması konusunda genel olarak bkz: Soysal, *a.g.e*, s. 134 vd.

88 NA (FO 78/17:80 vd.).

89 Yeşil, *a.g.e*, s. 390 vd.

90 Fransız elçilik matbaasının kuruluşu ve Lafitte Clavé ile Truguet'in askeri konularda kaleme aldıkları kitapların basılması konusunda bkz: Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, (Çev. N. Kuran Burçoğlu ve M. Kiel), İstanbul, 2004, s. 49-50; Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği. 1839-1931*, İstanbul, 1931, s. 10 vd.; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane (1776-1826)*, İstanbul, 1995, s. 125 ve Gerald Duverdier, "İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary de Brèves ile İbrahim Müteferrika", (Çev: T. Acaroğlu), *Belleten*, 215, 1992, s. 302.

91 Söz konusu gazete İngiliz elçiliği tarafından da yakından takip edilmekte ve çeşitli nüshaları İngiliz Dışişleri Bakanlığı na gönderilmekteydi. Gazete de Levant'taki Fransız konsüller için kaleme alınan elçilik sirkülerleri, Fransız ordu komutanlarının kaleme aldığı bildiriler, Fransa'nın imzaladığı antlaşmaların metinleri, Paris'teki darbe girişimlerine dair elçinin siyasi aidiyetiyle bağlantılı olarak müspet ya da menfi yorumlar ve Avrupa gazetelerinden yorumlu tercümeler yayımlanmaktaydı. Gazete nüshaları için bkz: NA (FO 78/18:34 vd.) ve Saadet Öner, "İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfuz J. M. D'Ohsson Evrakı, Tasnif ve Tahlili", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1999, s. 199 vd., 290 vd. ve 323 vd. Gazetenin yayımı ve içeriği konusunda ayrıca bkz: Fuat Süreyya Oral, *Türk Basım Tarihi. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, Ankara, Tarihsiz, s.56; G. Groc-I. Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 a nos Jours. Histoire et Catalogue*, İstanbul, 1985, s. 6 ve 77; Richard Clogg, "A Further Note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-1797)", *Belleten*, 155, 1975 ve L. Lagarde, "Note sur les Journaux Français de Constantinople a l'Époque revolutionnaire", *Journal Asiatique*, 236, 1948.

92 Haus- Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Türkei II/103.

93 Daha çok ekonomi ve maliye konularında haberler yayımlayan *Mercure Oriental* için bkz: NA (FO 78/18:139 vd.); HHStA Turkei II/7 (12 ve 21 Haziran 1797 tarihli elçilik raporları) ve Groc-Çağlar, *a.g.e*, s. 135.

94 Fatih Yeşil, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes: Ebubekir Râtib Efendi's Observations", *Bulletin of SOAS*, 70, 2007, s. 301 vd.

95 Shaw, *a.g.e*, s. 196.

96 Fransız elçiliğinde bulunan tabloların ve krala ait bir tahtın yakılması konusunda bkz: Jamgocyan, *a.g.m*, s. 468.

97 Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gün, Rusya tarafından işgal edilerek Müslümanlardan cizye toplanmaya başlanacağına dair söylentiler, İstanbul'da ve İmparatorluk genelinde kulaktan kulağa yayılmaktaydı. Bu konuda bkz: Yeşil, *Aydınlanma Çağında...*, s. 187 vd. ve 404 vd.

98 İhtilal'den önce de Fransa'nın Osmanlı politikasında önemli bir rol oynayan askeri ilişkiler konusunda bkz: Pingaud, *a.g.e*, s. 95 vd.

99 Descorches'un bu perspektifi dile getirdiği bir takrir için bkz: BOA (HAT 8537).

100 İş için İngiltere'ye başvuran çok sayıdaki mutlakiyet taraftarı göçmen subaylardan bir kısmı Londra'dan, İstanbul'daki İngiltere elçiliğine gönderilmekteydi. İngiltere elçisinin, Bâb-ı Âli ile göçmen askeri uzmanlar arasındaki aracılık yapması konusunda bkz: Shaw, *a.g.e*, s. 197. Bunun yanı sıra daha önce Bâb-ı Âli'ye hizmet ettikten sonra işsiz kalan "*kral taraftarları*" Fransız temsilciliklerinde tercüman ya da başka sıfatlarla istihdam edilmekteydiler. Ancak bu dönemde bulundukları bölgelerde kendilerini güvende hissetmeyen kral taraftarı uzmanlar, İstanbul'a akın etmişlerdi. Bu konuda bkz: BOA (HAT 10447).

101 Koalisyon güçlerinin İstanbul elçileri tarafından da sık sık protesto edilmesine rağmen 28 Ekim 1796 tarihiyle İstanbul'da yayımlanan Fransız gazetesi Charlgrin'in beyaz kokart ve kralcılığın diğer tüm işaretlerini taşımaktan men edildiğini sayfalarına taşıyordu. Bu konuda bkz: Öner, *a.g.t*, s. 290 ve NA (FO 78/14: 151-152). Nisan 1793'te Avusturya, Prusya ve İngiltere elçilerinin, özgürlük ağacının sökülmesi ve üç renkli kokart taşınmasının yasaklanması konusunda Bâb-ı Âli'ye verdiği nota için bkz: I. de Testa, *Recueil des Traites de la Porte Ottomane*, c: II, Paris, 1865, s. 206.

102 Bernard Lewis, *Muslim Discovery of Europe*, Londra, 1982, s. 52.

103 İstanbul'daki Amerikalı Jakobenlerden en kayda değeri, Fransız elçiliğinde yapılan tören ve kutlamaları kaçırmadığı anlaşılan Thornton Humphreys'dir. Humphreys tarafından kaleme alınarak Fransız elçilik matbaasında basılan propaganda bildirisi için bkz: NA (FO 78/14: 13 ve 109 vd.) İstanbul'daki İngiliz ve Amerikalı Jakobenlerin de, tıpkı Fransızlar gibi bu dönemde birkaç fraksiyona bölündüğü yeri gelmişken belirtilmelidir. Bu konuda ayrıca bkz: NA (FO 78/15:16).

104 Yeşil, *Aydınlanma Çağında...*, s. 410 vd.

105 Söz konusu bildiriler için bkz: Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c: VI, İstanbul, 1309, s. 402-406. Bu konuda ayrıca bkz: Enver Ziya Karal, *Fransa Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul, 1938, s. 41, 74-75, 81 ve Enes Kabakcı, "Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi, 1798-1801", (Ed: S. Kenan), *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 344 345.

106 İşgal esnasında Mısır'da yayımlanan Fransız gazeteleri konusunda bkz: Charles Wendell, *The Evolution of the Egyptian National Image: From Its Origins to Ahmad Lutfi al-Sayyid*, Berkeley, 1972, s. 143 ve Groc-Çağlar, *a.g.e*, s. 245 Bâb-ı Âli'nin "*havâdis-i rüzmerreyi hâvi Mısır cânibinde tab' itdirilen gazete*"leri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz: BOA (HAT 12584/A).

107 Bu konuda bkz: BOA (HAT 12584/B).

108 Söz konusu Arapça propaganda broşürleri/ nasihat varakaları Eylül 1798'den önce Mısır'a gönderilmişti. Bu konuda bkz: Kahraman Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilâline Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", (Ed: S. Kenan), *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 270.

109 Fetva konusunda bkz: Karal, *a.g.e*, s. 79.

110 Broşür için bkz: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) (E. 9036/1 ve 2).

111 Broşür için bkz. TSMA (E 12095) Söz konusu propaganda bildirisi, Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafından yayımlanmıştır. Kemal Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, İstanbul, 1997, s. 33-34.

112 Mısır saldırısının uluslararası hukukun tamamıyla ayaklar altına alınması anlamını taşıdığına dair Bâb-ı Âli'nin yaptığı diplomatik girişimler için ayrıca bkz: Kahraman Şakul, "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington, Georgetown University, 2009, 78 vd.

113 Fransız askerlere, silah bırakmaları çağrısının yapıldığı bildiri için bkz: Beydilli, *a.g.e*, s. 35.

114 Örnek bir olay için bkz: BOA (Cevdet Zabtiye 1669).

115 Buyrultu metni için bkz: BOA (Cevdet Askeriye 986).

116 Söz konusu operasyonlar konusunda Kahraman Şakul'un "*unutulan mâzi*"yi hatırlatan iki çalışması için bkz: Kahraman Şakul, "Ottoman Attempts to Control the Adriatic Frontier in the Napoleonic Wars", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed: A. C. S. Peacock), Oxford, 2009, s. 253-270 ve Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilaline Karşı..."

117 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: BOA (HAT 13897)

118 *Merhum Sultan Selim Han-ı Sâlis'in Zamanında Tanzim Olunan Kavânin*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No: Y/534, vr. 55a.

119 Ahmed Cevad, *Târih-i Asker-i Osmani*, c:II, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 4178, s. 31.

120 Ahmed Cevdet, , *a.g.e*, c: VII, s. 49.

121 Ahmed Cevdet, *a.g.e*, c:VI, s. 333 vd.

122 Fatih Yeşil, "Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826", (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009, s. 58 vd.

123 Atanma süreci için bkz: Henri Deherain, *La Vie de Pierre Ruffin. Orientaliste et Diplomate. 1742-1824*, c:II, Paris, 1930, s. 7 vd.

124 Beydilli, *Mühendishâne ...*, s. 126.

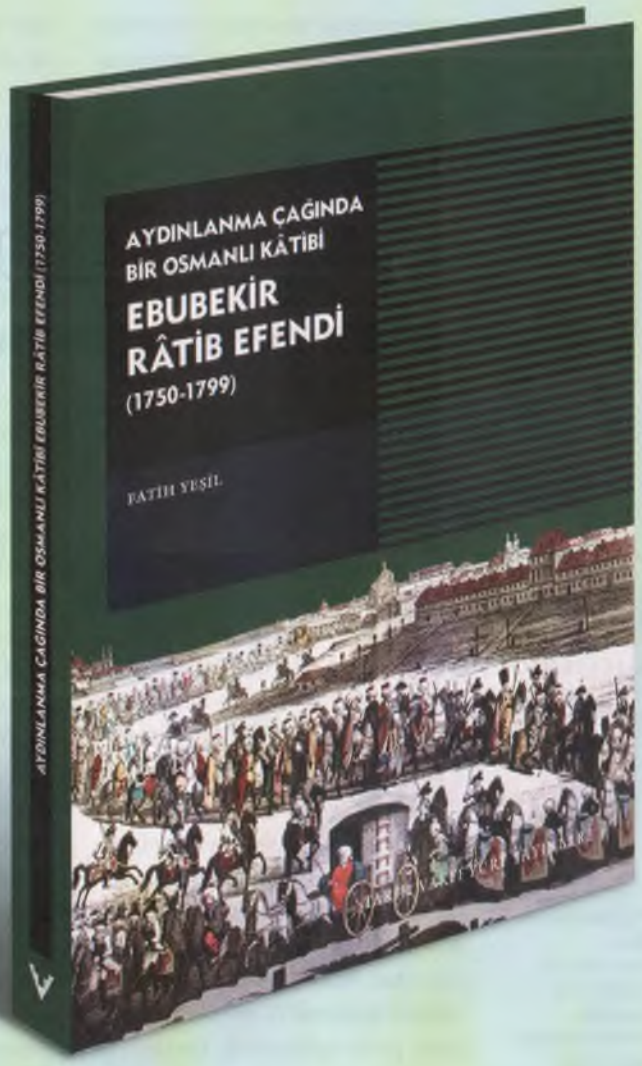
125 Bu konuda bkz: George M. Haddad, "A Napoleonic Arabic Fragment of Anti-Russian Propaganda in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, 71, 1981, s. 99-103.

126 "*el-Müezzinü'l-Osmâni ilâ İhvânihi'l-Mu'minin*" (Osmanlı Müezzini'den Mümin Kardeşlerine) başlıklı propaganda bildirisinin, Arapça tercümesinden yapılmış İngilizce özet bir çevirisi için George Haddad'ın az önce referans verilen makalesine bakılabilir. Risalenin Türkçe tercümesi için ayrıca bkz: Âsım Efendi, *Tarih-i Âsım*, c:I, İstanbul, 1293, s. 312-317.

AYDINLANMA ÇAĞINDA BİR OSMANLI KÂTİBİ
EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ
(1750-1799)

FATİH YEŞİL

ISBN 978-975-333-260-6
514 sayfa, 35 TL, Mart 2011

Bu bir *kâtib*in hikâyesi. Uzun yıllar Bâb-ı Âli bürolarında çalıştıktan sonra Viyana elçiliği yapan ve kariyerinin zirvesindeyken alaşağı edilen bir *beyefendi*nin...

Osmanlı tarihinin en karmaşık dönemlerinden birisinde, kendisini *devletini yeniden inşâ etmeye* adamış bir *Osmanlının*...

Râtib Efendi'nin yazdığı her cümle, Osmanlı ıslahat girişimlerinin zihnî boyutu bağlamında çok önemli ipuçları sunuyor. Bu sebeple Râtib Efendi'nin lâyihası, sefâretnâmesi ve takrirleri çok farklı perspektiflerden okunması gereken bir hazine niteliğinde.

Ebubekir Râtib Efendi, sadece yazıları bağlamında değil, aynı zamanda Bâb-ı Âli kariyeri açısından da incelenmeye değer bir Osmanlı kâtibi. Sefâretnâmesinin ve lâyihasının zihnî arka planının ortaya konulmasında merkezî bir yere sahip olan böylesi bir araştırmanın sonuçlarını, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tartışmasız bir şekilde devlet idaresine damgasını vuran Osmanlı Kalemiyesi mensuplarının zihnindeki temel meseleler ve onların kariyerlerinin gelişimi hakkında da okura önemli ipuçları sağlayacaktır.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

BİR DEVRİMCİNİN EVRİMİ

MUSTAFA DURAK

ZELİHA ETÖZ - M. TAYLAN ESİN

Bu kısa yazıda da, Mustafa Durak (Durak) ve bir ölçüde Dr. Reşid'in (Reşid), 1905 ile 1915 arasında geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün bazı değişkenleri üzerinde durulacaktır. Durak ve Reşid'in ortak yönü, 1908 sonrası İT saflarına geçerek, devletin çeşitli kademelerinde görev almaları, imparatorluğun çözülüşünü sürgünden değil içeriden izlemeleri, hatta izleme fırsatı bulamadan pratiğin dayattığı "çözüm"ler bulmak zorunda kalmalarıdır.

İttihad ve Terakki (İT) kadrolarının temel hareket saiklerinin ne olduğu, bunların hangi tarihlerde oluşmaya başladığı ve zaman içinde nasıl dönüştüğü önemli çalışmalara konu olmuştur. Hanioğlu 1902 kongresine kadarki dönemde İT'nin dünya görüşünü proto-milliyetçilik kavramıyla niteler, sonrasında ise "realpolitik"e bağlı olarak anlam ve göreli ağırlıkları sürekli kayan, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılıktan mütcşekkil bir "Weltanschauung"dan bahsederken, Zürcher de İT ideolojisinin tek başına Türkçü, İslamcı veya Osmanlıcı sayılamayacağını, ancak "özel bir Osmanlı Müslüman milliyetçiliği terkibi" olduğunu yazar.[1]

Mustafa Durak. ***Milli Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*** **kitabından alınmıştır.**

Dünya görüşü veya ideoloji gibi topyekûnleştirmeler yerine, örneğin Kieser, benzer saiklerin gelişimini, kendilerini koşullayan çevre içinde, dış koşulların bir belirlenimi olarak inceler: Çoğu tıp, fen bilimleri ve hukuk öğrencisi olan Batı İsviçre'deki 300 kişilik Osmanlı diasporası, tecrit oldukları ortamda, 1911-13 yıllarında, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu" gibi bir meseleden kendilerine vazife çıkararak, "Türk düşünce mirasını yayacak kültürel milli bir hareket" platformu ve İT'nin "kültür şubesi"ni oluşturmuşlardır.[2]

ERZURUM

II. Meşrutiyet öncesinde, yüklü, haksız ve mahrecine sarf edilmeyen vergiler, zorba/çıkarcı valiler, vs. gibi yönetim sorunları yüzünden, imparatorluğun birçok yeri gibi, Erzurum da karışmıştı. Hem varlıklılar/şehrin ileri gelenleri hem de yoksullar bu durumdan zarar görüyordu. Mağduriyetin birikmesiyle, örgütlenmeler ve tepkiler baş gösterdi. İlk talep, valinin görevden alınmasıydı. Esnaf, müftü ve askerler isyancıların yanındaydı. Göreve yeni gelen Vali Ata Bey, maaşlarını ödemek suretiyle memur ve askerleri yanına çekti ve asilerin elebaşılarını yakalamak üzere bir tahkikat yaptırdı.[3]

"Mart'ta ...olayların sorumluların bulunması için ....[kurulan] araştırma komisyonu...topladığı bilgileri Eylül ayında Vali'ye sundu. ..yirmi kişilik listede Erzurum Müftüsü, önde gelen tüccar ve avukatlar ve İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı bulunan, yasadışı 'Can Veren' devrimci örgütünün lideri Durak Bey'in[4] de isimleri bulunuyordu." [5]

Vali eski vergi rejimini sürdürmek isteyince, 1906 Şubat'ında başlamış olan olaylar, sonbaharda yeniden alevlendi. Hıristiyan ve Müslümanların birlikte katıldığı direniş ve protestolar sonunda, tutuklama ve cezalar ile yeni bir şiddet sarmalı meydana geldi.[6]

1907 yılında devrimci örgütlenme ve propaganda faaliyetleri ile cemaatler arası dayanışma kentte üst seviyeye çıkmıştı. Ata Bey'in yerine

atanan üçüncü vali de ayrıldıktan sonra, "hükümet vergileri kaldırarak halkı yanına çekmeyi, en azından komitacılarından koparmayı başardı."[7] Ancak şiddet devam etti ve o seneki buğday sıkıntısından yararlanmak istediği düşünülen Müslüman ve Ermeni tüccarlar, "ihtilal komitesi" tarafından infaz edilmeye başladı.[8]

Halkın desteğini kaybeden ihtilalciler askeri bir isyan hareketine teşebbüs ettiler ve kentte olaylar başladığından itibaren gelen dördüncü vali döneminde, 1907 Kasım'ında, dört kişi idam,[9] aralarında Durak da olmak üzere 23 kişi hapis ve müebbet kalebentlikle cezalandırıldı. Bu, "... Kastamonu olaylarından sonra en önemli ayaklanma" idi[10] ve "... hükümeti günlerce meşgul etmişti."[11] Aslında hükümet korkmakta haklıydı; zira Jön Türkler burada başlayacak bir hareket "neticesinde, Sultan II. Abdülhamid ve yönetimi devirerek ülkeye meşruti bir yönetim getirmeyi planlıyorlardı."[12]

Olayın, bu yazının amaçları açısından önemli olan noktaları şunlardır:

1. Erzurum olaylarının örgütleyicisi sayılan Hüseyin Tosun, Reşid'in kardeşidir. Aslen yüzbaşı olan Hüseyin Tosun, II. Meşrutiyet'ten önce Terakki ve İttihad'ın (Tİ) Trablus'daki şubesinde görev almış, sonra Avrupa'ya kaçmıştı. Abdullah Cevdet'in İsviçre'den çıkarılmasından sonra *İçtihad*'ı yayınlamaya devam eden gruba katılmıştı.[13]

2. Hüseyin Tosun, Erzurum olaylarının başlamasından önce, Prens Sabahaddin'le benzer fikirlerin etkisi altındadır.[14] Kuran'a göre, İttihad-i Osmani kurucuları arasında yer alan Reşid de, II. Meşrutiyet'ten önce, bir Sabahaddin sempatizanı idi:

"[Meşrutiyet'le] [b]ir istibdat yıkılmış, fakat yerine bir yenisi kurulmuştu. Bu şartlar dahilinde 'İttihad ve Terakki' Cemiyeti ile umumi şekilde uyuşma imkânı bulunamıyacağı anlaşıldığından 'Teşebbüsü Şahsi' taraftarı ve öteden beri Sabahaddin Bey grubu ile alakadar bulunanlardan bazıları doğrudan doğruya 'İttihad ve Terakki'ye mal olmuşlar ve kendilerine verilen vazifeleri kabul etmişlerdir. ... Doktor Reşid Bey de aynı şekilde cephe değiştirenlerdendir."[15]

Hüseyin Tosun'un Erzurum'a gelmesi ve cemiyetin şubesini kurarak hareketi örgütlemesi de, Sabahaddin'in izniyle olmuştur.[16] "Cemiyetin faal üyeleri arasında Durak da bulunmaktaydı."[17]

Kansu'nun iddiasının aksine, Hanioğlu, Tİ'nin "Can Veren" komitesi ile hiçbir bağı ve hatta Erzurum'da olan bitenden bile haberinin olmadığını yazar.[18] Aslında, Tİ, o zamana kadar daha çok Balkanlar ve özellikle Makedonya'da etkili iken, "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin eylem alanı daha ziyade Anadolu idi."[19] Sabahaddin Erzurum'daki olayları bir yazısında üstlenir.[20]

Özellikle ortak cephe kurmak üzere Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet (TŞAM) ile Tİ arasında iletişim olmasına rağmen, birkaç noktadan aralarında ciddi farklar vardır.

i. Sabahaddin'in programının en önemli parçalarından biri, yerel yönetimlerin seçimlerle oluşturulması ve sancak ve eyaletlerde kararlara katılmasıdır.[21] Bahaeddin Şakir gibi Tİ üyeleri ise, Girit ve Doğu Rumeli gibi örnekleri hatırlar. Onlara göre, adem-i merkeziyetçilik Avrupa ve Ermenilerin projesidir.[22] Jön Türklerin ortak programını, Sabahaddin, "Teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet" olarak adlandırmak isteyince Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım telaşlanır.[23] 1908 Eylül'ünde Hüseyin Cahid [*Tanin*'de] 'bugün hayat-ı siyasiye için henüz devr-i kemale girmemiş olan vilayat-ı baidemiz geniş bir adem-i merkeziyet usulünde idare edilmek istenir de oralarda bir nevi muhtariyet-i idare tesis olunursa ... neticesi 'kanunsuzluk' demek olacaktır." diye yazar.[24] "Prens'in adem-i merkeziyet ilkesi İttihadcıların programıyla taban tabana zıttı."[25]

Muhtemelen Taşnak sayesinde bir Rus pasaportu edinen Tosun, Erzurum'daki faaliyetlerine, Rus malları da satan bir perakendeci kisvesi altında başlar. Daha sonra, yine örgütün yardımı ile, Rus konsolosunun kuryesi olur. Rus kaynaklarına göre, bu, Ermeni örgütleri ile Sabahaddin Bey'in cemiyeti arasındaki işbirliğinin açık bir göstergesidir.

ii. Tİ, von der Goltz'ın "millet-i müselleha" doktrinini ayrılıkçı hareketlere karşı bir garanti olduğunu düşünür ve sonraki paramiliter örgütlenme uygulamasıyla bunu hayata geçirirken, Sabahaddin, silahlı güçlere Tİ tarafından biçilen koruyucu rolün, "Osmanlı toplumunun sosyal araz"ına işaret ettiğini söyler.[26]

iii. Başlarda, Tİ, "bilimsel" bir retorik kullanımıyla doktriner bir parti olma iddiasında iken, zamanla bundan vazgeçer, çok parçalı, çok yüzlü ve konjonktüre bağımlı taktiklerden oluşan, bir "realpolitik" gütmeye başlar. Hatta Bahaeddin Şakir, 1908 Devrimi'nden önce, Sabahaddin'in kuramsal yaklaşımını, "realpolitik"in ihmali olarak yorumlar.[27]

Dolayısıyla, Meşrutiyet'ten önce, Tİ'nin fikir ve uygulamalarıyla taban tabana ters bir siyasi cemiyetin ve

programın taraftarı hatta militanı olan Reşid, Hüseyin Tosun ve Durak, Meşrutiyet'ten sonra İT kadrolarında yer alırlar. Reşid mülki idarecilikte yükselirken, Hüseyin Tosun 1912 ve 1914'de milletvekili olur;[28] Durak ise polis okulundan sonra emniyet kadroları -ve belki de Teşkilat-ı Mahsusa- içinde önemli görevlere gelir.

3. Erzurum hareketi, 1908 öncesinin genel havasına uygun olarak, cemaatler arası bir dayanışma ruhundan besleniyordu. Hareketin hazırlık aşamalarında, 1905 yılında, TŞAM ve Taşnak(sutyun) örgütleri görüşmeye başlamıştı. Doğu Anadolu her iki cemiyetin de faaliyet alanına giriyordu. 1906'da Doğu Anadolu'da Taşnak-Kürt ittifakı gerçekleşmeyince, TŞAM ve Taşnak işbirliği için gizli bir anlaşma yapar. İyi niyet jesti olarak, Taşnak, TŞAM'in bir üyesini Doğu Anadolu'ya gizlice sokar. Muhtemelen Taşnak sayesinde bir Rus pasaportu edinen Tosun, Erzurum'daki faaliyetlerine, Rus malları da satan bir perakendeci kisvesi altında başlar. Daha sonra, yine örgütün yardımı ile, Rus konsolosunun kuryesi olur. Rus kaynaklarına göre, bu, Ermeni örgütleri ile Sabahaddin Bey'in cemiyeti arasındaki işbirliğinin açık bir göstergesidir.[29]

Dr. Reşid Bey.

Dr. Mehmed Reşid Şahingiray, Hayatı ve Hatıraları, hz. Nejdet Bilgi, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.

Taşnak ve TŞAM arasındaki işbirliği, ayaklanma sırasında, iki cemaat arasındaki dayanışmaya dönüşür. Hıristiyan ve Müslümanlar beraber hareket etmeye ve ihtilalcilerin talepleri, bedel-i askeriye vergisi ve Hamidiye Alayları gibi Ermenilerin en çok başını ağrıtan sorunları da içerecek şekilde dile getirilmeye başlar. Bunun sonucunda, örneğin, vergilerin ödenmesini isteyen Ermeni murahhasa, başta ermeni cemaati tepki gösterir ve belki de bunun sonucu olarak, Vali Ata Bey zamanında, Erzurum köylerindeki ermeniler İslam'a toplu ihtida etmek ister.[30] Erzurum savcısından Adliye Nazırı'na Canveren ile ilgili gönderilen notta: " ... ermenilerin ba rıza iane-i nakdiyede bulundukları anlaşılmasına nazaran bu cemiyyet de bazı resmin afv-ı istidasında bulunmak üzere ahaliyi iğfal ederek ermeni mefsedetini [fesatlık] tervic [destekleme] himmetinde teşkil olunduğu veya ermenilerle diğer maksad takib eyledikleri..." bildirilir.[31]

"Erzurum isyanının ana eksenini oluşturan Hüseyin Tosun ve arkadaşları, Ermenilerin de desteği ile yerli halkı ayaklandırıp iki sene gibi uzun bir süre şehirde ihtilal havası yaşattılar."[32] Durak da, bu 'ihtilal' ve dayanışma havasını soluyanlar, hatta mümkün kılanlar arasındaydı. Durak, 1908'deki aftan sonra Erzurum'a döner.

1908 SONRASI

II. Meşrutiyet'in ardından "1908 İnkılabı müfettiş-i umumilik teşkilatı kaldırılınca polis mektebi de tabiyatiyle lağvedilmiş oldu. ... Zabtiye Nezareti lağvedilmiş, Emniyet-i Umumiye adiyle yeni bir teşkilat vücuda getiril[miştil." İT aktivist kadrolarının eğitimden geçirilerek, boşalan konumlara yerleştirilmesi için, "İstanbul'da bir Polis Mektebinin açılmasına karar verilmişti".[33] 1909 yılında kurulduğu anlaşılan okuldan, 1908'de Erzurum'da 2. komiser, 1909'da başkomiser, Şubat 1911'de Erzurum Emniyet Müdürü olan Durak, Ağustos 1911'de mezun olmuştur.[34]

Avusturya-Macaristan'ın baskısı ile İttihatçılar, V. Mehmed'in o zamana dek yok etmeye çalıştıkları manevi ağırlığını kullanarak, Makedonya'daki isyanları yatıştırmak ister. 1911 Mayıs-Haziran aylarında Selanik, Kosova ve Bitola'da cuma namazı kıldıran[35] padişaha bu gezide refakat eden Durak, artık isyancıların değil, iktidarın tarafındadır.[36]

BİTLİS

Durak, Bitlis'e atandığı Temmuz 1913'ten sonraki iki sene, bir dizi Kürt isyanı ile ilgilenmek zorunda kalır. 1329'daki isyan, infazlarla sonuçlanır.[37] 19. yüzyılda aldığı yenilgi ile merkeze bağlanan ve şerifleri mahkûm edilen Kürt aşiretleri, 1914 baharında Bitlis'e girer ve sembolik bir eylemle, kentin ortasında, bir zamanlar şeriflerinin kalesinin bulunduğu tepede toplanırlar. İsyanı bastırma amaçlı makineli tüfek ateşi açılınca, eski bir Ermeni kilisesine sığınır ve ellerinde az sayıdaki eski tüfekle mukabele etmeye çalışırlar. Ancak duvarlar topçu ateşi ile yıkılır ve isyan bastırılır.[38] Durak, muhtemelen bu isyandaki "hidemat-ı fevkalade[sin]e binaen şecaat nişanı" alır.[39]

Durak Bitlis'teki sonraki faaliyetlerini şöyle anlatır:

"Bitlis Polis Müdürü bulunduğum sırada, Harb-i Umumi'de, hükümetçe ve orduca görülen lüzum üzerine, bir milis taburu teşkil ettim ve tabur kumandanlığına tayin edildim. Yararlı hizmetler gördüğümden dolayı, tekrar alay teşkiline lüzum görüldü ve Alay Kumandanlığına tayin olundum."[40]

Ancak milis taburunu ve alayını kimlerden ve ne amaçla teşkil ettiğini açıklamaz. Birbirinden bağımsız olmayan iki olasılık akla gelir. Özellikle 1915'ten itibaren 3. Ordu'nun ihtiyacı için oluşturulan ve cephede kullanı-

lanlar ile Ermeni tehcir ve taktilinde kullanılan milis birlikleri.

Aziz Samih, 3. Ordu teşkilatını tasvir ederken, bazı özel birliklerden bahseder:[41] Taburları değişik aşiret mensuplarından oluşan Van seyyar jandarma fırkası, "topçu binbaşılığından mütekait Rıza Bey'in kumandasında ve teşkilat-ı mahsusa namı altında..." iş gören Rıza Bey müfrezesi, "gönüllü gruplarından ibaret" Karadeniz sahil müdafaa teşkilatı, "[kısmen] gönüllülerden mürekkep olup ... ordu dahilinde imtiyazlı bir sınıf gibi görülmüş olup, muharebeden kaçan ve orduya girmek istemeyenlere sığınacak bir yer olmuş..." Bahaeddin Şakir Bey Müfrezesi ve "askeri ceza kanunu canileri silah taşımak şerefinden mahrum etmişken ... kamilen [özel bir kanunla] hapishanelerden çıkarılan mahkumlardan ibaret"[42] olan Yakup Cemil'in alayı.

Aşiret alaylarından ve savaşmak koşuluyla affedilen mahkumlardan müteşekkil müfreze veya komita[43] adı verilen özel birlikler, Balkan Savaşı'nda da kullanılmıştı.[44] "Askeri birlikten ayrılan kol" sözlük anlamındaki müfreze, işleyişi, disiplin ve inisiyatif anlayışı açısından da askeri düzenden ayrılıyordu: "[Komitacı] ... vatan davası ... memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker!"[45] Durak da, meclisteki bir görüşme sırasında, kendisinin uzun bir komitacılık geçmişi olduğunu söyler.[46] Durak, "koyu İttihatçı"dan[47] fazlasıydı.

Bu milis alayları, özellikle 3. Ordu bünyesinde, 1. Dünya Savaşı başlarken, Ağustos 1914'te, Kürt ve diğer aşiret mensuplarından, bu amaçla affedilmiş ve salıverilmiş mahkumlardan, asker kaçaklarından ve gönüllülerden oluşturularak, Teşkilat-ı Mahsusa içinde örgütlenirler. Başlarında Bahaeddin Şakir ve ordudaki görevlerinden ayrılmış veya emekli subaylar vardır. Osmanlı ordusunda tugay komutanlığı yapan Venezuelalı de Nogales, Van kuşatmasında yönettiği kuvvetlerini şöyle anlatır: "İki tabur gönüllü birliği ve 1.200-1.300 Kürt komitacım vardı. Kürtler iyi nişancıydı ve göğüs göğüse çok iyi çarpışıyorlar, ama düzenli bir çarpışmada disiplinsizliklerinden dolayı hiç işe yaramıyorlardı. Onların amacı kenti talan etmekti."[48]

Amaçları, Rus hatlarının arkasına sızarak, bir dizi eylemle düşman gücünü zayıflatmaktır. Ancak istenmeyen yan etkileri hemen görünmeye başlar. Kasım 1914'te Teşkilat-ı Mahsusa milisleri Ermeni köylerini tacize başlar. Bir kısmı daha görev mıntıkasına varmadan, bir kısmı da cepheye sürülünce hemen dağılırlar[49] ve Ocak 1915'te savaştan kaçan Kürt milisleri ve askerler, hem Osmanlı sınırı içindeki bölgeleri yağma ederler[50] hem de harekât sırasında, Kafkaslar'ın güneyindeki Rus Müslümanlarına zulüm ederler.[51] Samih'e göre, milis kuvvetleri, disiplinsizlikleri nedeniyle, aslında 3. Ordu Kumandanlığı tarafından da istenmiyor, İstanbul'un zorlamasıyla orduya dâhil ediliyordu.[52]

Erzurum'a 23 Mayıs'ta tehcir emri geldikten sonra, milisler kentin içinde bile Ermenilere saldırmaya başlar.[53] Ancak 15 Haziran'da tehcirin başlamasıyla, o ana kadar yaptıklarının aslında disiplinsizliklerinin sonucu değil, milislerin asli görevi olduğuna dair ipuçları verecek haberler duyulur: Alman kaynaklarına, Erzurum'dan ilk tehcir edilen grupların Kürtler ve Osmanlı milis alayları tarafından yok edildiği istihbaratı gelir. Alman vizkonsül vekili Scheubner'un ısrarı üzerine, Vali Tahsin, taktilin esas sorumlusunun 3. Ordu Komutanı Mahmud Kamil olduğunu ima eder.[54]

Osmanlı ordusunda tugay komutanlığı yapan Venezuelalı de Nogales, Van kuşatmasında yönettiği kuvvetlerini şöyle anlatır: "İki tabur gönüllü birliği ve 1.200-1.300 Kürt komitacım vardı. Kürtler iyi nişancıydı ve göğüs göğüse çok iyi çarpışıyorlar, ama düzenli bir çarpışmada disiplinsizliklerinden dolayı hiç işe yaramıyorlardı. Onların amacı kenti talan etmekti."

Durak Bey'in Bitlis vilayeti hadise-i irticaiyesindeki başarısından ötürü taltifi.

Emn. Gn Mdl. Arşivi D. Nu.: 3978/119.

Ancak Scheubner, Erzurum çevresindeki Kürt ve Türk milisleri bir askerin değil, Erzurum polis müdürü Hulusi Bey'in yönettiğinden ve taktil organizasyonunu da onun yaptığından şüphe eder. Erzurum'a dönmeden önce Tercan ve Erzincan'da beş ay süreyle kalan Hulusi'nin, Erzincan ve Tercan'daki taktili de düzenlemiş

olduğundan da şüphelenilir. İstihbarata göre, milis alayları, Erzurum'u çevresindeki kentlere bağlayan yollar üzerindeki "kontrol" noktalarında konuşlandırılmışlardı; tehcir edilenler de bu noktalardan geçiyorlardı.[55]

KATLİAM

Bitlis'e tehcir emri, Van ve Erzurum'la aynı tarihte, 23 Mayıs 1915'te gelir.[56] Van Valisi Cevdet'in kuvvetleri, Rus ordusuna yenilerek kaçan Halil'in birliklerine katılarak Siirt'e ilerlemeye başlar.

Durak Bey'in Ankara polis müdürü olarak göreve başlaması.

Emn. Gn Mdl. Arşivi D. Nu.: 3978/93.

Cevdet'in kuvvetlerinin önünden kaçan yaklaşık 12.000 Ermeni mülteci Bitlis'teki Amerikan misyon binalarına sığınmaya çalışır.[57] Cevdet'in kumandasındaki kuvvetler, Haziran ortasında Bitlis kent merkezine girer. 23 Haziran'da Amerikan misyoner tesisi, asker ve polis tarafından kuşatılır ve mülteciler tutuklanır. Durak, muhtemelen, muhasaradaki polis kuvvetini yöneten kişidir.

Müslümanlaştırılan kadınlar ve yüz kadar ihtiyaç duyulan usta hariç,[58] Bitlis'in yerlisi ve Bitlis'e sığınmış tüm Hıristiyanlar öldürülür. Erzurum ve Bitlis'te "Ermenilerin mehmaemkan müreffehen sevk ve nakli[nde] maateessüf vukuu bulan şiddet, tecavüz ve su-i istimal"e Reşid de dikkat çeker.[59]

Katliamı örgütleyen üst düzey sorumlulardan Abdülhalik Renda Ekim 1915'te Halep Valisi olurken,[60] Durak da Ankara'ya tayin edilir.

İzzet Paşa'ya bağlı Mustafa Kemal'in 16. Kolordusu 1916 sonbaharında Bitlis ve Muş'u geri aldığında,[61] Bitlis'ten geriye, bir ordunun iaşe ve ibatesi-

Müslümanlaştırılan kadınlar ve yüz kadar ihtiyaç duyulan usta hariç, Bitlis'in yerlisi ve Bitlis'e sığınmış tüm Hıristiyanlar öldürülür. Erzurum ve Bitlis'te "Ermenilerin mehmaemkan müreffehen sevk ve nakli[nde] maateessüf vukuu bulan şiddet, tecavüz ve su-i istimal"e Reşid de dikkat çeker. Katliamı örgütleyen üst düzey sorumlulardan Abdülhalik Renda Ekim 1915'te Halep valisi olurken, Durak da Ankara'ya tayin edilir.

nin mümkün olamayacağı bir harabe kalmıştır: "Seferberliğin erken aşamalarında Ermenilerin kitlesel olarak taktil ve tehcir edilmesi gibi ironik bir nedenden ötürü, ürün yetiştirecek köylü veya hizmet verecek zanaatkâr kalmaması sonucu memleket adeta bir çöl haline geldiğinden, burada bir ordunun varkalması mümkün değildi."[62]

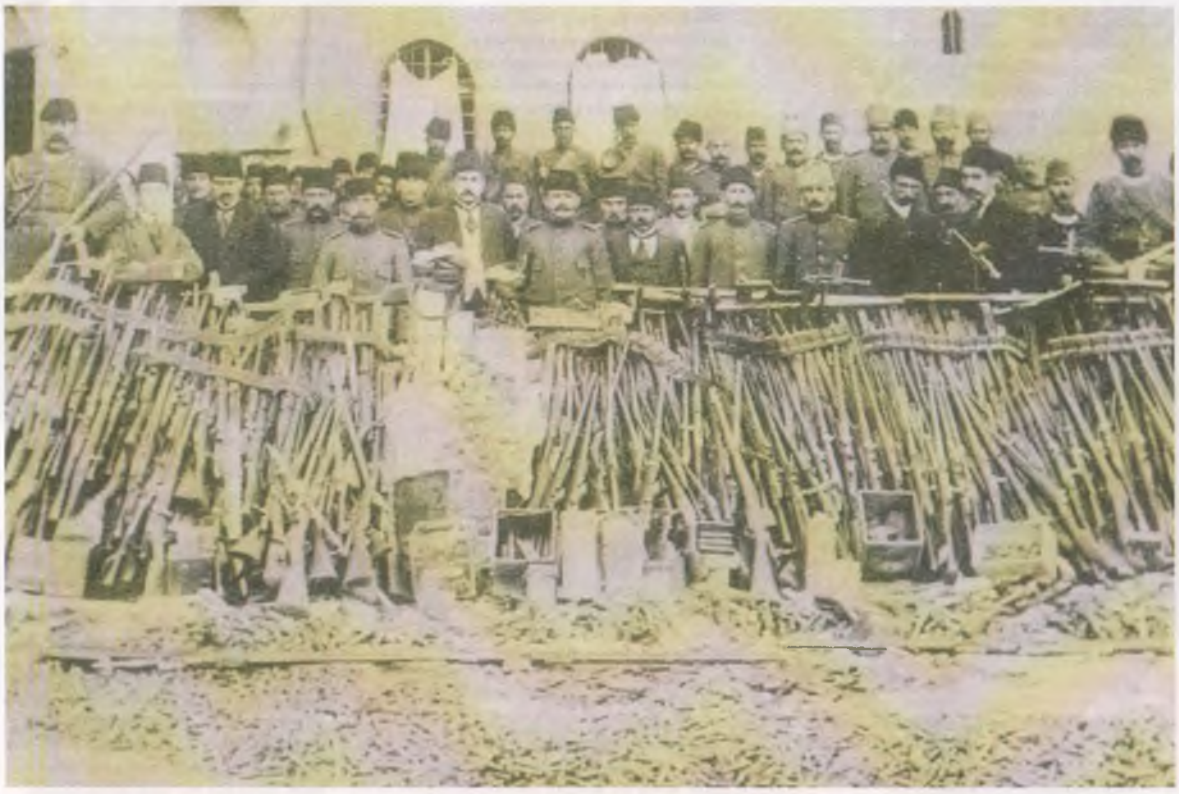
Durak'ın Bitlis polis müdürü sıfatıyla trajedideki payını ilk elden bilmiyoruz; ancak milis tabur/alay kurucusu ve komutanı sıfatıyla, Erzurum ve Diyarbakır örneklerinden yola çıkarak,[63] dışında kalmadığı anlaşılmaktadır. Durak'ın Bitlis'teki görevi boyunca çalıştığı Vali Abdülhalik,[64] hem Bitlis'ten önceki hem de sonraki görev yeri olan Halep'te yaptıklarından dolayı Mütareke döneminde suçlanır ve Malta'ya sürgün edilir. Bitlis mezaliminin İngiliz belgelerine göre diğer sorumluları, "Van Valisi Cevdet;..... Halil Paşa.... " ile birlikte polis müdürü "Turkhan Bey"dir.[65] Bahis konusu olan kişi, büyük ihtimalle Durak veya Osmanlıca yazılışıyla Turak'dır.[66]

Durak, önce Ankara,[67] sonra da Adana Polis Müdürlüğü'ne tayin edilir. "Mütareke yıllarında İstanbul'a gel[ir]. Milli Mücadelede ... Ankara'ya geç[er]."[68] Büyük Millet Meclisi'nin 1. dönem mebusu iken, 24.6.1920-31.9.1920 tarihlerinde Ankara Emniyet Umum Müdürlüğü'nde bulunur.[69] Durak Bey, Türkiye Cumhuriyeti polis teşkilatının kurucusudur.

...

1906-8'de Erzurum'da Taşnak ve sivil Ermenilerle beraber hareket eden bir ihtilalcinin, İngiliz belgelerine göre, 1915'te bir taktil sanığına dönüşümünü açıklamak nasıl mümkündür? Durak'ın dönüşümünde, Erzurum'daki tedhiş ortamı, TŞAM'dan İT'ye ani geçişi veya 1906'da bir asi iken, 1911'de Erzurum Polis Müdürlüğü'ne hızlı yükselişinin ve kendisine sunulan eğitim fırsatı ve kariyerden dolayı İT'ye duyması beklenilen minnetin göreli etkisi nedir?

Bu sorulara eldeki sınırlı veriyle cevap vermek zordur. Ancak Durak'ın alamet-i farikası, düşündükleri ile yapmak zorunda olduklarının ara-

Erzurum'da Ermenilerden toplanılan silahlar.

sındaki mesafeydi. Örneğin Bitlis'teki Kürt isyanı üzerine görüşlerini I. Meclis'te anlatırken, retorik veya retrospektif bir empati söz konusu değilse, infaz edilen isyancıya hak verir:

"İDARESİZLİK"

"... Selim, idam edilirken ... demişti ki, Ey Türkler, beni idam edeceksiniz, ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyor musunuz? Bu kadar yeri verdiniz...hibe ettiniz. O vakit ki, idareyi hepiniz bilirsiniz. Bunda bizim bir kusurumuz vardır, diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var, Bitlis'i de bize veriniz; ne olur...bir Bitlis'i bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz; biz sizden daha iyi idare edemezsek o vakit başımızı vurunuz.... Mesela Selim'e bu sözü söyleten idaresizlikti."[70]

"İdaresizlik" durumunu fark etmesi veya kendi hayat çizgisi nedeniyle Selim'e duyduğu yakınlık, onu, olay sırasında veya sonrasındaki benzer durumlarda, kendisinden isteneni ya da kendisine düşeni yapmaktan alıkoymamış olsa gerek. Emirlere uymanın geleceği açısından avantajlı, ya da uymamanın sakıncalı hatta norm dışı olacağını düşünmüş olmalıdır. Formalitelere bağlılığı, bazen iş mantığının önüne geçebiliyordu. Refik Halid, 1916 yangını sonrasında, Ankara'dan Bilecik'e sevkinin, "ekseriya memur tabakasında rasgelinen bir işgüzarlıkla ... polis beraberliğinde"[71] olması için Durak'ın ve Merkez Kumandanı'nın ısrar ettiklerini yazar. Reşid ise, inisiyatif kullanarak Karay'ın tek başına gitmesine izin verir. Mann'ın "bürokratik"[72] kategorisinde düşünülebilecek mücrimlerin ayırt edici özelliği, yaptıklarını ve yapabileceklerini kurumsallaşmış mekanizmalara itaat çerçevesinde açıklayabilmeleridir.

YAPMASI GEREKTİĞİ ŞEYE İNANIYORDU

Reşid ise, her şeyden önce kendi düşünce sistematiğini ve inanma biçimlerini oluşturmuş biridir.[73] Mann'ın tasnifine yerleştirilecek olursa,[74] daha ziyade üst düzey mücrimlerde rastlanan, etnik taktili savaş gibi belirli bağlamlarda araçsallaştırıp,[75] Weber'in değer-rasyonalitesine uygun biçimde, daha yüksek değerlere tabi kılarak haklı gören mücrimlerdendir.[76]

Durak'ın Reşid'den ikinci farkı, hayatının daha erken bir döneminde radikalleşmesidir. Durak'ı Sinop'ta kalebentliğe mahkum kılan suçu, cinayetti.[77] Durak, radikalleştiği dönemde, hem muhalif ve asi hem de "ezilen"lerdendi. Düşünebileceklerinin ya da yapabileceklerinin sınırı, Reşid gibi, yönetim kademesinde iken genişlemedi.[78] Kendi deyişiyle, "yirmi iki senedir komitacı"ydı. Bu deneyimi TŞAM'daki muhalifliğinden, II. Meşrutiyet döneminde İT'deki, 1920'den sonra ise Ankara meclisindeki görevine taşıdı, daha doğrusu bu iktidarların emrine sundu. Son ikisi, önceki siyasi çizgisi ne olursa olsun, muti ve sadık "komitacı"lara şiddetle ihtiyaç duyulduğu dönemlerdi.[79]

Birçok sorunun, kötü yönetimle bağlantısı konusunda dolaysız tespitleri olması,[80] yine de hükümeti ve yönetimini desteklemekten vazgeçmemesi, belki terfi fırsatlarını dikkate almasından, belki de "en kötü yönetimin yönetimsizlikten iyi olduğuna"[81] ve bu nedenle, inanmadığı şeyleri bile gerektiğinde yapması gerektiğine inanmasındandır. Reşid gibi inandığı şeyi yapmıyor, tersine, muhtemelen, yapması gerektiği şeye inanıyordu.

ZELİHA ETÖZ
DOÇ. DR., AÜ SBF
M. TAYLAN ESİN
AÜ DTCF

DİPNOTLAR

1 Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2001, ss. 289-311(aksi söylenmedikçe, Hanioğlu atıfları bu kaynağadır); Eric Van Zürcher, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists", Kemal Karpat, *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden: Brill, 2000 içinde, ss. 151-180, ss. 172-3.

2 Hans-Lukas Kieser, *Türklüğe İhtida*, İstanbul: İletişim, 2008 ss. 97-125.

3 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişim, 2001, ss .44-54; Hanioğlu, ss. 113-4.

4 Erzurum'un dini hayatında kökleri olan bir aileden gelen ("Erzurum'da ... Veys Efendi vakıflarının ve camii şerifinin mütevellisidir.", (*Tarih Yolunda Erzurum*, Sayı: 1 Yıl: 1, 1.1.1959, Erzurum Matbuatı, C. Server Revnakoğlu, ss. 7-8) Durak, o sırada Erzurum Belediyesi'nde çalışıyordu (Kansu, s. 85).

5 Kansu, ss. 55-6.

6 Hanioğlu, s. 110; Kansu ss. 55-8.

7 Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve I. BMM'de Erzurum Milletvekilleri*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 2000, s. 21.

8 Kansu, ss. 65-7; Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990) ss. 45-7.

9 Taşyürek, s. 21; Emruhan Yalçın, *Milli Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, Ankara: Bizbize, 2008, s. 27.

10 Kansu, s. 44.

11 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s. 220.

12 Taşyürek, s. 22.

13 Kuran, s. 220; Hanioğlu, ss. 96-7.

14 Hanioğlu, s. 97.

15 Kuran, ss. 268- 9.

16 Kuran, s. 221.

17 Yalçın, s. 25.

18 Hanioğlu, s. 115.

19 Taşyürek , s. 20. Cemiyet bu yazıda TŞAM olarak anılacaktır.

20 "Karadeniz havzası ve Erzurum hareketleri, çalışmalarımızın tesirini kısmen olsun isbat etti." Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah: Hüseyin Cahit Bey'e Cevap, *Prens Sabahaddin . Hayatı ve İlmi Mütalaaları*, haz. Nezahet Nurettin Ege, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977 içinde, ss. 174-89, s. 179.

21 Teşebbüs-i Şahsi, Meşrutiyet ve Adem-i Merkeziyet'in Programı, Ege, s. 71.

22 Hanioğlu, ss. 88-90.

23 Kuran, 171.

24 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 88.

25 Kansu, s. 264, ayrıca krş. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal, 1981, s. 200.

26 Türkiye nasıl kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı (1913), ss. 325-63, Ege, s. 362. Ayrıca, Hanioğlu, ss. 294-5, 300.

27 Hanioğlu, ss. 289-91.

28 Kansu, s. 67 dn. 103. Aynı dönemde "Köylü Bilgi Cemiyeti" bünyesinde çalışır ve Milli Ajans Müdürü olarak da görev yapar (Orhan Türkdoğan, Bir İhtilalcinin Profili, *Erol Güngör İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988 içinde ss. 1-17, s. 16.).

29 Hanioğlu, ss. 93-7, 109 , 117.

30 Hanioğlu, ss. 111-3; Kansu, ss. 46-50.

31 Demirel, s. 27.

32 Taşyürek, s. 21.

33 Osman Nuri Ergin, İstanbul: *Türk Maarif Tarihi*, Eser, 1977, s. 1498.

34 Taşyürek, s.181.

35 *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar 1885-1912*, Avlonyalı Ekrem Bey, İstanbul: İletişim, 2006, s. 260 ve *Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, Peter Bartl, İstanbul: Bedir, 1998, s. 299.

36 "Durak'ın 1912 Ekim'inde Basra'ya tahvili tensip olunmuş ise de Erzurum'daki görevinde tutulmuştur." (Yalçın, s. 11). Bağdat'taki İngiliz konsolosluk yazışmalarına göre, 1912'nin başında, Osmanlı hükümeti, Arabistan'daki seçimlerde kasaba ve köylerde yaşamayan kabilelerin nüfuzunu kırmak için seçmen kütüklerine yazılmalarını engellemek ve Basra'daki hükümet yanlısı tahmin edilen kabilelerin kayıt ve katılımını teşvik için Arabistan'a delegeler yollamayı düşünmüştü (Kayalı, s. 131).

37 "... 1329'da ... Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan zuhura geldiğinde] ... orada idim.", Yalçın, s. 141.

38 Grace H. Knapp, *The Tragedy of Bitlis*, Londra: Sterndale Classics, 2002, ss. 12-3.

39 Yalçın, s. 409.

40 Yalçın, s. 409.

41 Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara, 1934, Büyük Erkanıharbiye, ss. 21-31.

42 Aziz Samih, ss. 67-8.

43 *Komitacı: BİK'nin kurucusu Fuat Balkan'ın anıları*, yay. haz. Turgut Gürer, İstanbul: Gürer Yayınları, 2008, ss. 40-1.

44 Cemal Kutay, *1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, 1962, İstanbul, ss. 108-135.

45 Gürer, ss. 43-5.

46 "Bendeniz yirmi iki senedir komitacıyım." (Yalçın, 63).

47 Refik Halid Karay, *Anılar: Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılab, 1992, s. 85.

48 Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl*, İstanbul: Yaba, 2008, s. 70.

49 Samih, ss. 23-4.

50 A Scene From the Inferno: The Armenians of Erzerum and the Genocide 1915-1916, Kieser, *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah*, ed. Kieser ve Schaller, Zürich: Chronos, 2002 içinde, ss. 129-186, ss. 130-2.

51 Kieser&Schaller, s. 144.

52 "[Yakup Cemil'in] Çorum'da teşkil olunan bu alayın[ın] orduya gönderilmemesini kumandanlık İstanbul'a arzetmişti. Fakat yine geldiler." Samih, s.67.

53 Kieser&Schaller, s. 137.

54 Kieser&Schaller, s. 139.

55 Kieser&Schaller, ss. 140-2.

56 Kieser&Schaller, s. 136.

57 Knapp, ss. 33-41

58 "Asker atölyelerinde gerekli olan bir avuç Ermeni ustayı öldürmedi. Genç kadınlar, ayak takımı arasında bölüşüldüler ve yaşlılarla, 12 yaşından aşağı çocuklar sürgün edildi.... Bitlis'teki Ermeniler'i, Kıldaniler'i, Nasturiler'i yok ettikten sonra Cevdet bey,...Muş ovasındaki asileri cezalandırmaya gitti.', de Nogales, ss. 109-10.

59 *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray, Hayatı ve Hatıraları*, hz. Nejdet Bilgi, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997, s. 108.

60 The End of Armenian Taron and Baghesh, 1914-1916, Walker, Christopher, *Armenian Baghesh/ Bitlis and Taron/ Mush*, ed. R. Hovannisian, Mazda, 2001 içinde, ss. 191-206., ss. 197-8.

61 Edward J. Erickson, *Sizi Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, İstanbul: Kitap, 2003, s. 183.

62 Lord Kinross, *Atatürk: Rebirth of a Nation*, Londra: Weidenfeld&Nicolson, 1964, s. 100. Satırların Türkçe tercümesi maalesef eksik ve yanıltıcıdır: "Böyle bir yerde bir orduyu uzun süre beslemek de çok zordu. Ermeniler göçmüş olduklarından, ne ürün yetiştirecek köylü, ne de iş görecek zanaatkâr kalmamıştı." İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 131.

63 Başka bir örnek olarak, Diyarbakır'da tehciri yöneten ve çeteleri örgütleyen polis müdürü Veli Necdet (Sünkitay), Milli Mücadele sonrasında ticarete atılmış, 1937'de Ankara Ticaret Odası Başkanlığı yapmıştır. (The Armenian Genocide in Diarbekir, 1895-1914, Simon Payaslian, ss. 285- 307, *Armenian Tigranakert/ Diarbekir and Edessa/Urfa*, Hovanassian, California: Mazda, 2006 içinde, ss. 290-1 ve Vartkes Yeghiayan, Malta Belgeleri, İstanbul: Belge, 2007, ss. 33-34 ve 470).

64 Yeghiayan, s. 266.

65 Vartkes Yeghiayan, *British Foreign Office Dossiers on Turkish War Criminals*, California: American Armenian International College, 1991, s. 308. Türkçesi için, bkz. Yeghiayan, s. 269.

66 Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak, 1997 [1984], s. 88.

67 Yalçın, ss. 11-2.

68 *Tarih Yolunda Erzurum*, Sayı: 1 Yıl: 1, 1.1.1959, Erzurum Matbuatı, C. Server Revnakoğlu, s. 8.

69 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, İstanbul: İletişim, 2004, s. 298.

70 Yalçın, s. 141.

71 Karay, s. 85.

72 Michael Mann, Milgram testlerinin dehşetlerine benzetir, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 29.

73 Bleda, Reşid'e "siz...hekimsiniz...ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasıl oldu da bunca insanın yakalanıp ölümün kucağına atılmasına göz yumdunuz?" diye sorunca, "Doktor Reşid Bey ... 'Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı... Doktor Reşid her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti ... düşündüm.. Ya Ermeniler Türkleri temizleyecek ... veya Türkler tarafından temizlenecekler.. seçimimi yaptım. Türklüğüm hekimliğime galebe çaldı...' diye cevaplandırır", Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi, 1979, ss. 57-8.

74 Mann, ss. 27-8.

75 "Esasen bu harb-i umumi ... bir mukateleden, bu ifna-yı ırkdan, rakibin ezilmesi mukabilinde cihanda halim ve nafız olmak hodpesentliğinden başka bir şey mıdır?...Onlar askerdir ve vatanları için yaptı diyenler ... Müslümanlara bu hak[kı] neden vermiyor?", Şahingiray, ss. 93-5.

76 "Vicdanınız sizi rahatsız etmiyor mu?' sorusunu Reşid, 'Etmez olur mu? Fakat ben bu işi şahsi gururumu tatmin veya cebimi doldurmak için yapmadım. Baktım ki vatan elden gidiyor, milletimin hayrına gözlerimi kapadım ve pervasızca ileri atıldım." diye cevaplandırır. Bleda Mann'ın tiplemesini haklı çıkaracak tarzda geneller: "...o devirde Doktor Reşid gibi düşünenler az değildi...devlet ağır şartlar altında tam bir bunalım içinde idi.", Bleda, ss. 58-9.

77 İfadelerin işkence ile alındığı (Demirel, s. 52) davada Durak, "1. derecede erbab-ı cinayet[le suçlanıp], nefy-i müebbet'e mahkum olan onüç kışılık listededir, Kars, s. 88.

78 Özellikle Karesi mutasarrıflığı sırasında, Rum yerleşimlerini görmesi, Kieser'in deyişiyle, Reşid'de "sosyal bir kıskançlık" yaratır (Mehmed Reshid: A Political Doctor, Hans-Lukas Kieser, Kieser&Schaller içinde ss. 245-280). Burada "sosyal" teriminin ne anlama geldiğini başka bir çalışmaya bırakıyoruz.

79 Durak'ın Cumhuriyet dönemindeki "komitacılık" faaliyetleri, başka bir yazının konusudur.

80 "Ankara'da bir hükümet teşkil ettik. ... Bugün zavallı milletin malını alıyoruz, canını alıyoruz, hatta ırzını yağma ediyoruz. ... buna karşı memleketin hangi taralında rahat vardır? Ahaliye ne temin edebildik? Hükümet adeta bir hırsız çetesi gibi halkın boğazına sarılmış, her şeyini yağma ediyor, götürüyor, vuruyor, öldürüyor. Soran yok.. bir memur mesul edilmiş midir? Hangi bir memuru darağacına çıkardınız? ... Koçgiri hadisesini, Konya hadisesini ... doğuran ...hepsine İngiliz parası mı giltmesidir]?.. Hepsi idaresizlik yüzünden oluyor. [Nle vakit memlekette huzur ve adaleti temin edeceğiz? Daha ne vakte kadar asacağız? Soruyorum, ne vakte kadar asacaksınız? ... Zaten Türkiye'de mesuliyet mevzubahis olamaz. Hiçbir büyük adam görmedik ki, darağacına çıkarılsın, hapsolunsun. (Yalçın, ss. 66-70). Ayrıca ss. 86, 96-100, 140-1.

81 "Efendiler, heyet-i içtimaiyeler teşekkül ettiği zaman, ... topladılar aralarından akıllı kimseleri, başlarına koydular ve dediler ki biz birbirimizin malına, canına taarruz ediyoruz, sizi başımıza koyuyoruz, siz ... bu taarruzlara mani olunuz. O vakit aralarında bir mukavele-i zımniye meydana gelir ve her hükümet bununla hareket ediyor. ... dediler ki, siz bizim başımızda bulunuyorsunuz, size para vereceğiz. ... Siz de bizim namusumuzu, malımızı, canımızı, dinimizi, her şeyimizi muhafaza edeceksiniz" (Yalçın, s. 66).

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

30. ULUSLARARASI İSTANBUL KİTAP FUARI

12 - 20 Kasım 2011

www.istanbulkitapfuari.com

umut: düş mü? gerçek mi?

ZİYARET SAATLERİ

12-13 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
14-18 Kasım 2011 (10.00 - 19.00)
19 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
20 Kasım 2011 (11.00 - 19.00)

Uluslararası Salon Ziyaret Saatleri

12-15 Kasım 2011 (11.00 - 18.00)

KOSGEB Destekleyen Kuruluş | ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş | ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | AUMA Üye Kuruluş / Member Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizasyonlar Birliği | TFYD Üye Kuruluş Türkiye Fuar Yapıcıları Derneği | TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

BİR SİYASİ SÜRGÜNÜN KALEMİNDEN

YÜZYIL ÖNCEKİ TRABLUSGARP'TAN İZLENİMLER

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Dr. Reşid Bey Trablusgarp'ta siyasi sürgün, bir doktor olmasının ötesinde okuryazar bir insan olarak çevresinde ve şehirde meydana gelen olaylara karşı sessiz kalmadı; gerek aile arşivinde gerekse Libya Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerde bunu görmek mümkün. Yazdığı sayısız layiha ve raporlarda askeri, siyasi, mülki ve sağlık konularında Trablusgarp'ta yaşanan sıkıntıları üst makamlara iletmiştir. Bu yazıda Dr. Reşid Bey'in "Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım" başlıklı makalesini ele alacağız.

1889 tarihinde kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamid yönetimine karşı yürüttüğü örgütlü mücadelenin en önemli dönüm noktası 1896 yılıdır. 1895 yılında cemiyetin kurucu üyelerinden Abdullah Cevdet'in tutuklanmasıyla büyük bir darbe yiyen ve sonrasında örgütlenme sürecine kaldığı yerden hızla devam eden İstanbul merkez örgütü 1896 yılında Abdülhamid'e karşı bir darbe girişimi için hazırlıklara başladı. Darbe düşüncesi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin asker ve ulema kanadı tarafından desteklendi. Abdülhamid'in yerine tahta getirilmesi düşünülen Veliaht Reşad Efendi ile darbe konusunda da yapılan ikili görüşmelerden olumlu sonuç alındı. Yapılan hazırlıklara göre Abdülhamid kendisini korumakla görevli ve cemiyetçe kazanılmış iki kişi tarafından vurulacak ya da Bâbıâli basılacaktı. Abdülhamid şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilecek, yerine V. Murad, sağlık durumu uygun olmadığı takdirde ise Reşad Efendi getirilecek ve Kanun-i Esasi ilan edilecekti. Ancak Numune-i Terakki Okulu Müdürü Nadir Bey'in bir gün sonra gerçekleşecek olayları bir içki sofrasında Züllüflü İsmail Paşa'ya anlatması darbe girişimini etkisiz hale getirdi.

Dr. Reşid Bey (1872-1919).

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi.

İttihad ve Terakki'ye 1895 yılındaki tutuklamalardan sonra ikinci kez büyük bir darbe vurulmasına neden "Nadir Vakası" ya da "Numune-i Terakki Olayı" olarak da anılan bu olay sonrasında geniş çaplı tutuklamalar yapıldı. Aralarında cemiyetin önde gelen üyelerinin de bulunduğu kişiler Taşkışla'ya gönderilerek burada kurulan Divan-ı Harb'de yargılandılar. Ferik Reşid Paşa başkanlığındaki mahkeme, Haziran 1897 yılında başlayan yargılamaları Temmuz 1897'de sonuçlandırdı. Mahkeme 81 kişiyi yargılayarak çeşitli cezalar verdi.[1]

Mahkûmlar Abdülhamid yönetimiyle Avrupa'daki Jön Türkler arasında yapılan anlaşma gereğince affedildiler. Bu kararın alınmasında serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa ile varılan anlaşma sonucunda hareketin Avrupa'daki lideri konumunda bulunan Mizancı Murad Bey'in ülkeye dönmesi etkili olmuştur. Abdülhamid'in aldığı bu karar sınırlı bir aftan oluşmaktaydı. Taşkışla Divan-ı Harbi'nde çeşitli cezalara çarptırılan mahkûmların cezalarının affedilip Trablusgarp'a sürgün edilmelerine karar verilmişti. Kısa süren hazırlık döneminde mahkûmların fotoğrafları çekildi ve kendilerine Mayer'den alınan elbiseler dağıtıldı.[2] Aralarında yakın dönem Türk tarihinde önemli görevler üstlenen kişilerin de bulunduğu 77 kişilik bir mahkûm grubu "Bir beladan bin belayı icad eden hain

yezid" marşıyla 8 Eylül 1897 tarihinde Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderildiler.[3]

Sürgünlerin gönderildiği Trablusgarp 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki egemenliği altındaki son toprak parçasıydı.[4] Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı idari taksimatında eyalet olarak yer alan Trablusgarp Tanzimat sonrasında idari taksimatta yapılan değişiklik sonrasında vilayete çevrildi.[5] Trablusgarp vilayetinin en önemli sancağı ise bünyesinde yüze yakın yerleşim yerini barındıran Fizan sancağıydı. Fizan aynı zamanda stratejik açıdan da önemli bir yere sahipti. Ama Fizan yaygın bilinirliğini ve şöhretini stratejik öneminden değil, sahip olduğu coğrafi koşullar nedeniyle ideal bir siyasi sürgün yeri olmasından alıyordu. Vilayet merkezinden yaklaşık yedi yüz kilometre içeride bulunan Fizan sancağı iklim ve yaşam koşulları açısından çok zor koşullara sahipti.[6]

Abdülhamid yönetimin gözde sürgün merkezlerinden birisi olan Trablusgarp vilayeti imparatorluk merkezine olan uzaklığı nedeniyle merkezi yönetimce tercih edilen bir yerdi. Trablusgarp'a 1893, 1894 ve 1895 yıllarında da Abdülhamid yönetimi tarafından onlarca sürgün gönderilmişti.[7]

Şeref vapuru sürgünlerinin[8] yaklaşık bir hafta süren bir yolculuk sonrasında geldikleri ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bulundukları Trablusgarp vilayeti başta İtalya olmak üzere büyük emperyalist güçlerin tarihi isteklerinin giderek arttığı ve siyasi mücadelenin yoğunlaştığı bir yerdi.[9]

Fizan'ın merkezi olan Murzuk kazasına gönderilmesi düşünülen mahkûmlar yaşam koşullarının ağır olduğu daha iç bölgelere gönderilmeyerek Trablusgarp'ta serbest bırakıldılar. İlk önce siyasi kimlikleri ve eğitimleri nedeniyle sekiz kişilik bir grup Vali Namık Paşa'nın emriyle diğerlerinden farklı olarak serbest dolaşma hakkına sahip oldular.[10] Hapishanede bulunan diğer mahkûmlar da 1898 yılında affedildiler.

Serbest bırakılan mahkûmların çoğu II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bulundukları Trablusgarp'ın gündelik hayatı içinde meslekleri doğrultusunda görevler üstlendiler. Kimisi ticaretle uğraşırken, kimisi de devlet kademelerinde görev aldı.[11] Sürgünlerin katkısıyla İttihad ve Terakki'nin Trablusgarp şubesi yeni bir dinamizm kazandı. Sürgünlerin bu kadar rahat hareket etmesinde Trablusgarp vilayeti kumandanı Recep Paşa ve onun maiyetinde İttihad ve Terakki'ye sempatiyle bakan devlet görevlilerinin önemli katkısı oldu.[12]

Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilenlerin arasında belki de en tanınmış olan Dr. Reşid Bey diğer sürgünlerden farklı olarak Trablusgarp vilayetinde hem mesleğine ilişkin hem de bir aydın olarak önemli ve kalıcı işlere imza attı.

Şeref vapuru sürgünlerinden Dr. Reşid Bey 6 Şubat 1873 yılında

Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilmeden önce Abdullah Cevdet ile çekilmiş bir fotoğrafı.

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi.

Pederimize,

Bu resmi bilhassa size takdim etmek için çıkartmış idik. Nasılsa fotoğrafçının maharetsizlik zamanına tesadüf etmiş de fena çıkmış.

Rica ederiz:

Resmimize bakıp da o kadar sakil ve o derece biçimsiz olduğumuza hükm etmişiz.

Güzellik iddiasında değiliz. Fakat resimde olduğumuz kadar da suratsız değiliz. Yenisini çıkartmak için vaktimiz olmadığından (çünkü Reşid Fransa'ya gidiyor) ileride bir iyisini takdim edeceğimizi vaad ile şimdilik bu bize benzemeyen resmin kabulünü rica ediyoruz.

Abdullah Cevdet
İmza

(Fotoğrafın arkasındaki yazı)

Sürgünleri gösteren bir fotoğraf.

Tombak Dergisi, sayı 36.

Şeref vapuru sürgünlerinden bir başka grup.

Cami Baykurt'un kitabından.

Kafkasya'da dünyaya geldi. Dr. Reşid Bey'in ailesi Çerkezlerin önde gelen kabilelerinden Bzedog kabilesine mensuptur. Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi üzerine Dr. Reşid Bey'in ailesi 1874 yılında İstanbul'a yerleşti. Eğitimine İstanbul'da başlayan Dr. Reşid Bey Defterdar'daki ilk tahsilinin arkasından, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ne, 1885 yılında da kaydını yaptırdığı Kuleli Askeri İdadisi'ndeki eğitiminden sonra Gülhane'de bulunan Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'ye kaydoldu. Dr. Reşid Bey Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolduktan kısa bir süre sonra kendi ifadesiyle "vazifelerini suiistimal eden nazara, hâsıl-ı hükümet-i istibdadı teşkil eden heyete" karşı oluşturulan ve geniş bir taraftar kitlesine sahip olan siyasi akımın örgütlenme süreci içerisinde kendisini buldu. Bu doğrultuda İbrahim Temo, İshak Sukûti ve Abdullah Cevdet ile birlikte daha sonra İttihad ve Terakki adını alacak olan "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.[13]

Kuruluşu takip eden örgütlenme döneminde cemiyetin önde gelen birçok üyesi gibi Dr. Reşid Bey de cemiyet üyesi olduğu gerekçesiyle birkaç defa tutuklandı. Dr. Reşid Bey tutuklanma ve sürgünlere rağmen ülke içinde kalmayı başararak tahsilini tamamladı ve ünlü Alman Profesör Ernst von Düring Paşa'nın yardımcısı olarak Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Haydarpaşa Hastanesi'nde göreve başladı. Bu görevi sırasında beş ay süreyle Dördüncü Ordu'da görev yaptı. Bu görevin bitiminde ise yine Profesör Düring ile beraber Ankara ve Kastamonu civarında yapılan frengi mücadelesine katıldı. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra "İttihad ve Terakki Cemiyeti"ne mensup olmak ve Avrupa'daki Genç Türklerle muhaberede bulunduğu" gerekçesiyle tutuklandı ve Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderildi.[14]

Dr. Reşid Bey, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Trablusgarp'ta bulundu. 20 Eylül 1897 tarihinde aralarında kendisinin de bulunduğu bir grubun tahliye edilmesi sonrasında Trablusgarp Belediyesi'ne tayin oldu. Rütbelerinin iade edilmesinden sonra da Belediye Hastanesi'nde göreve başladı. Dr. Reşid Bey, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bulunduğu Trablusgarp'ta İttihad ve Terakki'nin Trablusgarp şubesinin çalışmalarında görev aldı ve kendisi gibi sürgün olan Zeki Bey'in kızı Mazlume Hanım'la evlendi. Çocuklarından bazıları burada dünyaya geldi.[15]

Dr. Reşid Bey Trablusgarp'a geldiği andan itibaren sadece siyasi sürgün, bir doktor olarak değil, aynı zamanda aydın bir insan olarak da çevresinde ve şehirde meydana gelen olaylara karşı sessiz kalmadı.

Nitekim gerek aile arşivinde gerekse Libya Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerde bunu görmek mümkün.[16] Yazdığı sayısız layiha ve raporlarda askeri, siyasi, mülki ve sağlık konularında Trablusgarp'ta yaşanan sıkıntıları üst makamlara iletmiştir.[17]

Dr. Reşid bir liman şehri olan Trablusgarp'ta dışarıdan gelecek olan salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı alınması gereken tedbirlerden, hapishanelerde yaşanan temel sağlık sorunlarına kadar birçok konuda çözümler üretmeye çalışmıştır.[18] Bu anlam itibariyle kendisi gibi bir siyasi sürgün olan ve Fizan'da altı sene kalan ve bölgede yaygın olarak görülen frengi hastalığı konusunda tedavi ve araştırmalar yapan Dr. Emin Bey'den[19] farklı olarak Trablusgarp'ın her konudaki sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir.

Dr. Reşid Bey resmi sıfatıyla Mizaran Caddesi üzerindeki Belediye Hastanesi'nde çalışırken bölgede görülen özel hastalıklar konusunda da çalışmıştır. Adli Tıp kapsamına girecek konularda raporlar hazırlamıştır. Bu doğrultuda modern bir karantina teşkilatı ve adli Tıp Kurumu'nun oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.[20]

Aile arşivinde yeni bulunan ve yüzlerce sayfadan oluşan belgelerden Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'ta sürgün[21] olarak bulunduğu süre içerisinde vilayetin iç bölgelerine kadar giderek gündelik hayat, iklim koşulları, etnik yapı ve yemek kültürü gibi çok çeşitli alanlarda gözlemeler yaptığını ve bunların bazılarını günlük, bazılarını da makale olarak kaleme aldığını öğrenmekteyiz.[22]

Altı büyük defter ve yüzlerce sayfa nottan oluşan bu gözlem, günlük ve notlarının bazılarında tarih kaydı bulunmamaktadır. En erken 1898 tarihini taşıyan bu notların en sonuncusu ise II. Meşrutiyet'in ilanından 1910 yılında atandığı Humus mutasarrıflığı[23] dönemine ait. Yine 1911 yılında Trablusgarp savaşının çıkması üzerine bölge halkının kazanılması konusunda hükümet yetkililerine hitaben yazılmış kimi resmi raporları da Trablusgarp'a ilişkin yeni bulunan belgelerin içindeki en son tarihli belgeyi oluşturmaktadır.

Kaba tasnifi yapılıp konularına göre ayrılan bu belgelerin bazılarının dergi ya da gazetelere gönderilmiş olduğuna dair kendisi tarafından kaleme alındığına dair notlar bulunmaktadır. "Gazeteye iletildi, muhabire elden teslim edildi" gibi ifadeler bu notların bazı yayın organlarında yayınlanmış olabileceğine dair bir izlenim verse de dönemim basını üzerinde yapmakta olduğumuz araştırmalarda Dr.Reşid Bey imzalı ya da onun siyasi mücadelesinde kullandığı başta Cevri olmak üzere başka bir isimde Trablusgarp'a ilişkin yayınlanmış bir makalesini bu makalenin yazıldığı tarihe kadar tespit etmek mümkün olmadı. Reşid Bey'in bu notları yakınlarda kitap olarak yayınlanan Cami Baykurt'un anılarında[24] daha farklı ve zengindir.

"Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım" başlığını taşıyan makale Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a ilişkin yukarıda bahsettiğimiz ve kaba tasnifinin yapılmış olduğunu söylediğimiz dosyanın en başındaki belgeyi oluşturmaktadır. Tarihsiz olan bu belge bir karalama niteliğindedir. Başlığın üstündeki "ikinci makale" ifadesi dikkat çekicidir. Bu, belgelerin bir düzen içinde tasnif edildiğini yayınlanmak üzere hazırlandığını göstermektedir. Belgenin içeriğinden Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a sürgün olarak geldiği ilk günlere ait olduğu izlenimini vermektedir. Belge altı sayfadan oluşmaktadır.

Belge, Trablusgarp'a giden birçok siyasi sürgünün ilk dikkatlerini çeken bir konuya ilişkin çarpıcı ve eleştirel bir gözlem niteliğindedir. Bu da Kuzey Afrika topraklarındaki Trablusgarp vilayetinin kıyı şeridinden sonra içlere doğru gidildikçe sahip olduğu farklı etnik kimlik ve kültürel zenginliğe ilişkindir. Belki de imparatorluk coğrafyasının hiçbir bölgesinin Trablusgarp'ta olduğu kadar keskin bir farklılık içinde olmaması Dr. Reşid Bey ve diğer sürgünlerin dikkatini çekmiştir. Berber, Bedevi, Hamiler ve iç bölgelerde Nijerya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede yaşayan Berber asıllı Tuaregler Dr. Reşid Bey'in bu makalesinde büyüteç altına alarak incelediği Osmanlı coğrafyasında ilk defa karşılaştığı kültürel zenginliklerdir.

Belgede Dr. Reşid Bey'in tıp doktoru olmasının yanında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dört kurucu üyesinden birisi olarak ölünceye kadar takipçisi olduğu "*İttihad-ı Osmanî*" geleneğinin belirgin izlerini de görmek mümkün.

Şeref vapuruyla 1896'da Trablusgarp'a sürgüne gönderilen "Şeref Kurbanları"ndan bir grup.

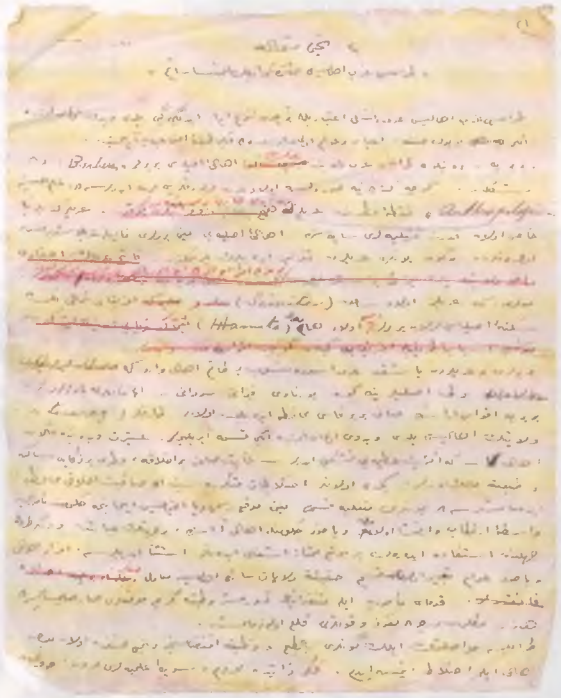
Cengiz Kahraman Arşivi.

İkinci makale

Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım [Duygularım]

Trablusgarp ahalisi ırk ve nesil itibariyle birçok tenevvü' [çeşitlilik] ibraz ettiği gibi beledi ve bedevi olmak üzere iki büyük sınıfa ayan ve avam olmak üzere de iki tabaka-yı içtimaiyeye ayrılmıştır.

"Berber(i)ye" denilen Trablusgarp vilayetinin ahali-yi asliyesi Berber(i) ler "Berbere"den müteşekkildir. Gerçi kendilerine sorulsa evlad-ı araptan olduklarını iddia ederlerse de âlem-i beşer "antropologie" nokta-ı nazarından

Araplardan ayrı gayrı birisindendirler [hiçbir münasebet ve karabetleri (yakınlıkları) yoktur]. Araplar kendilerine has olan kudret-i temsiliyeleri sayesinde ahali-yi asliyeyi yani berber(i)leri tamamıyla Araplaştırmış olduklarından bugün bunları Araplardan tefrik edebilmek [ayırmak] gayr-i mümkündür.

Bunlardan imtizac-ı ittisal [birbiriyle kaynaşma] ile hemen hemen karışmış kimesnelerdir [kimselerdir]. Malumdur ki, Araplar evlad-ı samiden "sâmite" ve Afrika-yı şimalinin sekene asliyesi olan berber(i)ler ise evlad-ı hamidden "Hamite"dirler.

Berber(i)lerden ve Araplardan başka ırk-ı esvede mensup bir takım ahali vardır ki, vatan-ı asliyelerine göre Burnavi, Fizani, Sudani... ilâh [ve benzerleri] namlarla yad olunurlar.

Berber[i]ye akvamı arasında saf Berber kanını muhafaza edebilmiş olanlar Tuvareklerdir (Tuvaregler). Vilayetin ahalisi beledi ve bedevi olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Aşiret ve bedeviyette kalan ahali- ki ekseriyet-i azimiyeyi teşkil ederler- gayet saf bir ahlaka, fıtrî bir zekâya sakin bir tabiata maliktirler. Beledi olanlar ihtilatat-ı mütekerrire sebebine o safiyet-i ahlakı muhafaza edememişlerse de bunların mütegallibe kısmı yani mevki-i resmi veya içtimaiyesi icabınca hükümet memurlarına vasıta-ı irtikab ve irtisa olarak veyahut hükümetle ahali arasında bir cihetin cibanetinden ve diğer tarafın cehlinden istifade ederek bir mevki-i mümtaz işgal edenler istisna edilirse, efrad-ı ahali veyahut avam tabir olunan kısım hakikaten vilayet-i saire ahalisine muadildirler. Kudema-yı memurin [ileri gelen devlet görevlileri] ile müteneffizin [nüfuzlu kişilerin] devr-i meşrutiyette gerçi mevkileri sarsılmış ise de henüz matlup derecede nüfuz ve kuvvetleri kal' olunamamıştır.

Trablus'a muvasalatımın ilk günleri bittabi ve vazifei iktizasınca birinci sınıftan olan bazı ahali ile ihtilat etmiş idim. Fikr-i zatiden mahrum seviye-yi ilmiyeleri dün [altta], fevkalade mütebassıs olan ve tabi kalenderanemle gayr-i mütenasib bir külfet ve resmiyet gösteren bu zevata karşı pek samimi bir vaziyet alamamıştım. Fakat birkaç gün sonra güzel Türkçe bilen bazı münevverü'l- efkar gençlerle ve onların tercümanlığı sayesinde Türkçe bilmeyen diğer zevat ile muarefe hâsıl ettim [tanıştım]. Derhal anladım ki ötekilerinden pek ayrı gayrı bir unsur-u mütefekkir mevcuttur. Bir ikisi istisna edilirse Rüşdiye tahsilinden başka bir tahsil görmemiş olan bu gençlerin tetebbuat-ı mahsusa ve tefekkürat-ı zatiye sayesinde büyük bir terakki-yi fikriye mazhar olduklarını kemal-i hayret ve takdirle gördüm. Her kavmin iyi cihetleri olduğu gibi fena cihetleri de vardır. Trablus ahalisinin en fena cihetî yalana ve tezvirata ziyade meyilli olmalarıdır. Gayet saf ve sadedil görünen bir bedevi size gelir duçar olduğu bir tarizden ciddi bir tavırla bahsederken inanmamak kabil olamaz. Biraz sonra diğer birisi gelir ve deminki müddeîdinin [iddia edenin] aleyhinde o da tamamıyla aynı istinatta bulunur. Her iki tarafta birçok şahitler getirirler.

Hâlbuki güzel bir tahkikatla sabit olur ki mesele ehemmiyetsiz bir nizadan [kavgadan] ibaret. Bir de takip-i davada ısrarları şayan-ı hayrettir. Pek nadiren yüzünü gördükleri paraya muhabbetleri ziyade olduğu halde tasnî [uydurma] olduğunu bildiği davasının takibi için fedakârlık eder, hatta işittiğime göre birsinin birisinden bir mecidiye alacağı varmış. Kaymakama. hâkime müracaat eder. İspat-ı dava edemez, vilayete kadar gelir. Yine emeline muvaffak olamaz. On beş yirmi sene mütemadiyen her kaymakam veya hâkim tebdil ettiği mahallinde tecdid-i dava eder. Her yeni vali geldiği gibi merkez vilayetine kadar gelirmiş. Bu yolda birçok paralar sarf etmiş imiş.

Yalan yere yemin etmek pek adi mesaildendir. Hele yeminlerin şiddeti ne kadar ziyade olursa yalanın derecesiyle mütenasib imiş. Şayan-ı teessüf ve şüphe yok ki mahsul-ü cehil olan seyyiattan [kötülüklerden] birisi de hemen ekseriyetle ve nezafete ve taharete karşı lakaydlikleridir. Hiç şüphe yok ki sudan mahrum olan bu belde içmek için bile su tedarikinde görülen müşkilat-ı azimeye suyun israf ve istihlakinden ihtirazen böyle bir itiyad hasıl olmuştur.

Fakat suyu mebzul olan savahilde bile ekseriyetle teyemmümle abdest ve gusül yapıldığını ve yaşı altmış yetmişe varmış olduğu halde ömründe istihmam [hamama girme] etmemiş kimselerin bulunması bu surette de kabil-i tefsir olamaz.

Ahalinin say-ü amele meyilleri pek az ve umumiyetle mütevekkilindendirler. Bu gün yemek için biraz arpa ekmeği ve bir parça hurma bulan kimse ferdayı hatırına getirmiyor. Yanı başında bir ecnebinin bahçesinde her türlü mahsulâtı yetiştirip fevkalade müstefid olduğunu gördüğü halde ecdadından gördüğü usul-ü ziraat ve felâhatı katiyen bırakmak istemez. Malumdur ki, bir toprak ne kadar az emekle mahsul verirse oranın ahalisi ataletine meyyal olur [düşkün olur]. Filhakika yağmur kâfi olduğu takdirde toprağı eşelemekle harabi[geçinen] ziraat kabil olduğundan ve sair yerlerde olduğu gibi onları ayıklamak toprağı

havalandırmak iki üç defa çift sürmek gibi külfetler mevcut olmadığından ahali fıtraten atalete düşmüşlerdir. Avam sınıfında tahsil görmüş olanlar pek azdır. Bunların ekseriyetle tahsili köy mekteplerinde berber(i)ye hurufuyla siyah tahta üstüne hocanın yazdığı ayet-i kuraniyeyi ezberlemekten ibarettir. En mühim kasabalarda hükümet henüz tedrisat-ı cedide için mektepler açmamış olduğundan kabahat şüphesiz hükümete aittir. Bundan böyle her yerde mektepler açılıp maarife nasır ve tamim edilecek olursa az bir zaman zarfında şayan-ı hayret netice istihsal edileceği şüphesizdir. Ahalinin ekseriyeti Sünni ve Malikidir. Ahalinin murabıt-ı kirama [dinc bağlılık] itikadları pek yoktur. O derece ki, cenab-ı hakka değil Seyyid Ebu'l- İslam veya Seyyid Sakip ve sair pek çok isimle yemin ederler. Bu âdetin ne zamandan kaldığı meçhul ve buraları istila eden nur-u İslamiyet'te bunların zail olmaması pek gariptir. Garaib sırasında mevlid-i nebevide "hufre" tabir olunan merasim-i mahsusanın hiçbir din ve mezhebin kabul edemeyeceği bir şekilde ifa edildiğini muharremde kurbanbaşılarının sokaklarda dolaştırıldığına ait ve şabaniye namıyla de bir takım dansli ahenkli ve hele en ziyade siyahilere mahsus ayin ve merasim-i garibeyi zikretmek lazımdır. Cehalet mahsulü olan bu adat-ı seyyiyenin tedricen intişarı maarifle zail olacakları [sona ereceği] şüphesizdir. İzdivaçları da şayan-ı dikkattir. Kasabalarda maişetin zor ve ihtiyacın ziyade olması taadüdü [çoğalması] zevcata [nikâhlı kadınlara] o kadar vüsat [fırsat, bolluk] vermemiş ise de avam da karı olmak ve buyurmak hemen gömlek değiştirmek derecesinde kolaydır. Hele zencilerde gam-ı ferda, endişe-i hal gibi insanı mecbur-u tefekkür eden ahval mevkuf olduğundan hayatında yirmiyi mütecaviz karı almış veya yirmiyi mütecaviz kocaya vermiş. Zenci veya zenciyeler nadir değildir. Mesmûâtıma nazaran [duyduğuma göre] Cebel taraflarında bazı kabail arasında bir kadının ne kadar çok kocadan boşanmış ise itibarı ziyade olduğundan fiilen binti filan on defa dul kalmıştır diye parmakla gösterilir ve ona talip olanlara da o kadar itimad gösterirmiş!

Biraz ziyadece çalışmak mecburiyetinde bulunan Arabendataadüd-ü zevcat bir mecburiyet-i iktisadiye kabilindendir. Mesela Tadurga gibi havası vahim bir bataklık içinde kunduzlar gibi yuva yapacak hasır imaliyle meşgul olan zencilerin hemen umumiyetle dörder karıları vardır. Birisi vefat ederse derhal iş geri kalmasın için yerine başkasını ikame eder. Bura ahalisinin umumiyetle kadın hakkındaki nokta-ı nazarı pek gariptir. En münevver fikirli zevat bile kadına bir mevki-i içtimai vermek hususunda müstereddidirler. Bu böyle olursa kadını erkeğin muvasatını teskin ve ihtiyacat-ı beytiyesini [evin ihtiyaçlarını] temin maksadıyla halk edilmiş [görev edinmiş] zan eden ahalinin bu biçare taifeye karşı ne muamelede bulunacağı düşünülsün.

Vaki olan tahkikatıma nazaran erkek hiçbir vakit karısıyla oturup yemek yemez, yemeğin en iyi taraflarını kendi yiyip artığını karıya bırakırmış. Kendisi kahvesini içmek üzere evin kapısını kilitler ve anahtarları omzuna atıp sokağa çıkar. Gerçi aşair [kabileler] ve bedevilerde kadınların bu kadar hakaret ve esaret gördükleri yoktur. Fakat orada kadınlar iş görür ve erkekler hükmederler. Kadının kabul ve tasdik edilmiş bir hakkı vardır ki o da tamamiyet ifasını isteyebilmeleridir. Kadını bu cihetten de hoşnut edemeyen erkek ya kadını taltife ve yahut kadına karşı biraz tenezzül etmeye mahkûmdur.

Trablusluların ahali-i gayr-ı Müslime ile münasebetleri hemen pek dostanedir. Ahali gayr-i müslimeden Trabluslu olanlar ekseriyetle Musevilerle Maltızlardır. Bu sırada İtalyanlar da çoğalmakta ise de ahali ile münasebetleri pek mahdut; gürültücü, kavgacı, mağrur ve mütecaviz oldukları için ahalinin nefretini kazanmışlardır. Bilakis Maltızlar tamamıyla Araplaşmış denilebilecek bir halde zaten menşeleri Trablus ve lisanları İtalyancayla Arapçanın karışıp şivenin tebdil etmesinden mütehassıl olduğundan her

En münevver fikirli zevat bile kadına bir mevki-i içtimai vermek hususunda müstereddidirler. Bu böyle olursa kadını erkeğin muvasatını teskin ve ihtiyacat-ı beytiyesini temin maksadıyla halk edilmiş zan eden ahalinin bu biçare taifeye karşı ne muamelede bulunacağı düşünülsün.

Cami Baykurt'un kitabında yer alan ince demir kargılarıyla Tuaregler.

Tuareg gibi yüzleri peçeli, geniş Tuat bornusları giyinmiş Gat ahrarı demir kargılar yerine daima ellerinde uzun saplar taşır.

Cami Baykurt'un kitabından.

veçhile münasebet ve mukavemetleri ziyadedir. Museviler her yerde olduğu gibi, burada da her şeyden evvel "Musevidirler". Gerçi kıyafetçe ve lisanca cüzi farklı, ahaliden farkları pek azdır ve İspanyolca ve katiyen İbranice bilmezler. Fakat menfaat-i şahsiye ve kavmiyelerine ziyade düşkün olmaları Arapların nezdinde daima kudret ve itibarlarının düşkün olmasını muciptir. Çünkü Arap diyorki "en zengin Yahudi, benim küçük mahsul sayımı elimden almak için, ticareti temin için para koparabilmek için tahkiriyeye mütehammil ve bed muamelelerime razıdır". Filhakika kazanmak için her şeye tahammül eden çalışkan ve fakat doğrusu biraz fazla müttezil ve mütezellil [zillete katlanan] olan kavim buranın servet ve ticaretini tamamıyla ellerine almışlardır. Otuz sene evvelisi sokaklarda adı satıcılık ederken bugünün kırk elli bin lira bir servet sahibi bulunanları vardır. Teessüf olunur ki zaruret-i ihtiyaç halinde Osmanlı olan bu Yahudiler, Maltızlar ve İtalyanlar yalnız Osmanlıların sayesinde kesb-i servet [para kazanma] olarak merkezi vilayette ve sevahildeki kasabatın bazılarında bulunuyorlar. Hâlbuki Yahudiler umumiyetle kasabata intişar etmişler ve ticaretle meşguldürler.

Trablusgarp düğünleriyle cenaze merasimi ve hele Musevilerin evlerinde bir hafta ve bazen fasılalarla birkaç ay süren yaygara ve matemleri pek büyük tafsilata muhtaç olduğundan burada zikretmeye sarf-ı nazar ediyorum. Mevlid-i nebevide yapıldığını yukarıda zikrettiğim "hufre" dahi şayan-ı işar bir ehemniyet-i hususiyeyi haiz olup mesmûattan [işitilen] meşhudata [görülen] intiha' ettirmek [bitirmek- sona erdirmek] için bunun da zikrini şimdilik tehir edeceğim.

Hülasa: Trablusgarb ahalisi mütebasbıs ve devr-i sabıkta hükümetle ahali arasında vasıta-yı zulüm ve irtikab olmaya alışmış olan sınıf-ı mahsus istisna edilirse umumiyetle sakin, muti, fevkalade zeki ve ziyadesiyle terakki ve temeddüne [medenileşmeye] müstanit, hükümet-i Osmaniye'ye sadık ve merkez-i İslamiyet'e katiyen merbut, terbiye ve talim ile mehasin-i tabiyelerini tezyid ve tezyine kabiliyetlidirler. Gerçi Mısır'dan ve sair bazı memalik-i Araptan esen bir name-i kavmiyet [bir milletin kendine has özellikleri] ve ara sıra bazı tahrik, bir hayal-i bisude ferikine iyad buyursa da bunlar adetçe pek az ve hükümetimizin göstereceği pederane muamele ve ümrana idare sayesinde ya ekseriyet içinde sesleri boğulacak veyahut bir serab-ı mefhum arkasında koptuklarını anlayıp tebdil-i fikredecekler, meşrutiyet-i idaresi ile kuvvet bulan İttihad-ı anasıra bütün kuvvetleriyle sarılacaklardır. Çünkü asırlardan beri payidar ve sahaif-i tarihiyesi pek parlak olan hükümet-i Osmaniye'nin varlığını bile çok gören Hıristiyan hükümet-i müteassirenin harita-yı âlemde her ne suret ve nam ile olursa olsun ayrı ayrı hükümet-i İslamiye zuhuruna meydan bırakmayacakları ve vahdet-i Osmaniye'den ayrılmak isteyenlerin derhal haris kurtlar tarafından kapılacağı bir emr-i bedihidir. Bunu anlamak için büyük hakim olmak lazım gelmez. Misalleri göz önüne getirmek kâfidir. İşte Buhara ve Hayve, işte Belucistan ve Zengibar, işte Cezayir ve Tunus, işte Mısır ve işte Fas ve işte nihayet bedbaht İran!

DİPNOTLAR

1 Birinci Ferik Reşid, *Taşkışla Divan-ı Harbi Mükerreratına Dair Hakayık-ı Mühime: İstanbul 1324*. s. 2-20.

2 1924 yılında Taşkışla'da yapılan tadilatlar sırasında depolarda bulunan bazı elbiseler mahkumlardan bazılarının öldürüldüğü yönünde tartışmalar yaşanmasına neden oldu. Bu tartışmalar için bkz. *Vakit*. 22 Mayıs 1924. "Eski İpek Mebusunsun Vefakârlığı". *Vakit*. 29 Mayıs 1924.

3 Ahmet Mehmetefendioğlu, *İttihat veTerakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, Sürgünden İntihara*. İstanbul 1993. s. 9-27. Bu makalenin yazılmasında bu kitaptan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Şeyh Naili'nin 'Nadir Vakası'na İlişkin Bir Mektubu". *Tarih ve Toplum*. Kasım 1992. Sayı: 107. s. 53-56.

4 Abdullhan Acehan, "Osmanlı Devletinde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Say: 1/5, 2008 s. 12-29. Mehmet Yavuz Erler. "Ya Vatan. Ya Sürgün "Atatürk Dergisi, Sayı: 2, s. 263-269.

5 Ahmet Kavas, "Trablusgarp Vilayetinde Görülen Hastalıklar ve Tedavi Yolları: Fizan Sancağındaki Uygulamalar", *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt: 2, İstanbul 2008*.s. 1185-1194.

6 Mehmet Altun, *"Jön Türkler" in Korkulu Sürgün Yeri, Fizan Denen Şu Yer". Toplumsal Tarih*. Sayı: 125. s. 24-29. Celal Tevfik Karakapan. *Libya, Tarblusgarb, Bingazi ve Fizan. Ankara 1960*. Nesimi Yazıcı, "Layihalar Işığında 2. Abdülhamid Döneminde Libya Üzerine Bazı Gözlemler". Sultan 2. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildirileri, İstanbul 1994, s. 77-84.

7 Erler, *agm*. s. 267.

8 Şeref Vapuru sürgünleri için bkz: *Şeref Kurbanları*, Yayına Hazırlayan: Ali Buğra Mehmet Kuzu. *İstanbul 2007*.

9 Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrada Türk Fransız Rekabeti, Ankara 1995*. s. 12-13.

10 Abdülkerim Abuşvereb, "Trablus'da Sürgün Doktor Reşid Şahingiray," *Tarih ve Toplum, Ocak 1986*. Sayı:145. s. 12-13.

11 Hakan Gülsün, "Anıların İzinde Bir Jöntürk, Dr. Ali Osman(Onbulak)Bey". *Tombak*. Sayı: 36. Şubat 2001. s. 10-19.

12 Cami Baykurt, *Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat, Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler*, Hazırlayan. Arı İnan, İstanbul 2009. s. 144-146. Abdulnasır Yiner, *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı(1842-1908) Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul 2006*. s. 167-170.

13 Resmi biyografisi için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicili Ahval Defteri, No 181. s. 411.

14 Mehmetefendioğlu, *agk*. s. 9-20.

15 Selma Tükel, "Bir Ömürde Dört Hayat. Osmanlıdan Cumhuriyete 89 Yıl", *Hürriyet*. 9-12 Mayıs 1991.

16 Tarih Vesikaları, Libya'daki Sağlık Koşulları, 1918- 1835,(Arapça)Yayına Hazırlayan: Dr Abdülkerim Abuşvereb, Bingazi 2007, s. 113-134.

17 Nejdet Bilgi, "Trablusgarp'a Dair Bir Layiha". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. Sayı: 3. 199. s. 81-112. Ayrıca Bkz. Erkan Tural, *"Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk'ün Düşün(dür)dükleri". Amme İdaresi Dergisi*. C. 31. S.1. Mart 2004. s. 114-116.

18 Ahmet Mehmetefendioğlu, "İttihatçı Sürgün Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'ta Sağlık Alanında Yaptığı Çalışmalar," *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı. Cilt:1, İstanbul 2008*. s. 951-973.

19 *Fizan'da Frengi Müşahedatı ve Arap Usulü Tedavisi. İstanbul 1325*.

20 Abuşvereb, *agm*. s. 12-13.

21 Dr. Reşid Bey II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. 1918 yılına kadar kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulundu. Mütareke döneminde Ermeni tehcirinden sorumlu tutularak yargılandı. Yargılama devam ederken hapishaneden kaçtı ve yakalanacağını anladığı bir anda da 6 Şubat 1919 tarihinde intihar etti. Bkz, Mehmetefendioğlu, *age*, s. 13-20.

22 Bu ve Dr. Reşid Bey'e ilişkin diğer belgeler İzmir'de yaşayan aile üyelerinde bulunmaktadır.

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, AMTZ. T6. D.H.D. NO: 6/70.

24 Baykurt, *age*.

Türkiye Tarihi

Kurucu Editör
Metin Kunt
Sabancı Üniversitesi Tarih Profesörü

Cambridge History of Turkey artık Türkçe'de. Dört ciltlik bu tarih Türklerin Anadolu'ya girdiği dönem olan 11. yüzyıl sonundan başlayarak Osmanlı devletinin kuruluşunu, 15. - 16. yüzyıllarda doğuda İran sınırından batıda Macaristan'a, güneyde Kuzey Afrika ve Arap yarımadasına kadar uzanan muazzam toprakları olan güçlü bir imparatorluk haline gelişini kapsıyor. Son cilt imparatorluğun I. Dünya Savaşı sonrasında parçalanışına ve küllerinden doğan modern Türkiye devletinin tarihine dair. Birçok ülkeden yazarların katkıları son yıllarda Osmanlı tarihi ile Türkiye araştırmalarında görülen son derece önemli ilerlemeleri yansıtıyor.

Aralık 2011'de çıkacak

Cilt I

1071 - 1453
Bizans-Osmanlılar
Kate Fleet (ed.)

2012'de çıkacak

Cilt II

1453 - 1603
Bir Dünya Gücü olarak Osmanlı İmparatorluğu
Suraiya N. Faroqhi
ve Kate Fleet (ed.)

Cilt III

1603 - 1839
Geç Osmanlı İmparatorluğu
Suraiya N. Faroqhi (ed.)

Cilt IV

1839 - 2010
Modern Dünyada Türkiye
Reşat Kasaba (ed.)

KitapYAYINEVİ

T : 0212 294 65 55
F : 0212 294 65 56
E : kitap@kitapyayinevi.com
www.kitapyayinevi.com

DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU:

DÜŞÜNCENİN ÇİZGİSELLEŞMESİ* - I

BENO KURYEL

Sanayi Devrimi bir eşik değil, aksine tarihsel süreçte bir evrime tekabül eder. Bir evden diğerine geçmek gibi bir şey değildir bu. Sadece verilen bir addır. Bir dönemden diğerine geçiş, hiçbir zaman eşikten atlayarak gerçekleşmez. Aslında gerçekleşen bir şey de yoktur, çok şey vardır. Elbette bu çok şeyler birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşimlidir. Bilgikuramsal açıdan bakarsak, çok şey aslında bir şeydir, bir örgüdür, dinamik ve çizgisel olmayan evrilen bir sistemdir...

Galileo Galilei (1564, Piza - 1642 Arcetri, Floransa yakınları). Fizik, Galile tarafından matematiğin dünyasına yerleştirildikten sonra, açıklığını matematiksel mantıkla sağlamaya çalışmaktadır.

Muhtemel olan, gerçeklikten daha zengindir...

Ilya Prigogine

ÖN NOT

Modern bilim, gerçek dünyanın karmaşıklığını yalıtarak aşırı basitleştirilmiş kurgusal öykülere eğilim göstermiştir. Bunun sonucunda, bilimin bilgeliğiyle gerçeklik arasında bir kopukluk oluşmuştur. Elbette bu durum, bilgelikten uzaklaşarak felsefi altyapıyı çürütüp sadece pragmatik sonuçların hedeflendiği bir paradigmaya doğru evrilmiştir. Bilimsel araştırma açıklık ve belirginlik arayışı içindedir. Fizik, Galile tarafından matematiğin dünyasına yerleştirildikten sonra, açıklığını matematiksel mantıkla sağlamaya çalışmaktadır. Fizik ve matematiğin farklı entelektüel itkileri olmasına rağmen tarih boyunca hatasız bir şekilde sımsıkı sarıldıkları sayısız fırsat olmuştur. Doğa bilimlerinin çekirdeği her daim matematiksel mantığın hammaddesinden yapılagelmiştir. Doğanın gerçekliğine odaklanmış bilim, kuşkusuz matematiksel entellekti gayrete getiren bir kaynak teşkil etmiştir.

Buna karşılık, gerçek dünyanın olaylarını açıklayan bilimin sanki matematik tarafından yönetildiği söylemleri çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Teknolojiyle birleşmiş doğa bilimleri, yaşam alanına, siyasete, hatta psikoloji dünyasına bir nevi teknik rasyonalizm olarak nüfuz etmiştir. Bu eleştiriler aynı zamanda, mantıksal bilim öykülerini, benzeri görülmemiş insanlık ıstırabına neden olan yaygın yıkımdan ve krizlerin ortaya çıkmasından sorumlu tutmuştur. Bu argümanlar, gerçek dünyayı "makine" olarak gören ve her görüngünün ardında bir "mekanizma" bekleyen aşırı basitleştirilmiş bakış açılarına olan itirazdan gelmektedir. Galile ve Newton'a geri dönersek onların kosmos'u betimlemede kazandıkları zafere tanık oluruz. Kosmos ile gezegenlerin ve çeşitli sistemlerdeki benzeri düzenli hareketleri kastediyoruz. Ancak, olayların ve toplumların daha genel gerçeklikleri içindeki hareketleri izah edebileceğimiz teorileri henüz tamamlamadık. Bu kuramlar, kaos betimlemesi içindedir. Bunları bir bütünlük içinde tartışabilirsek, *kosmos* ile *kaos*'un hangi araştırma/bilgi ortamda kopmuş olmadıklarını göreceğiz ve karmaşıklığın bilimini oralarda bulabileceğiz.

Ancak, burada da indirgemecilik konusunda duyarlı olmalıyız. Son

zamanlarda klasik bilimin çizgisellik temelli paradigmadik yapısına, hem teknik/bilimsel hem de ideolojik veçheleri açısından eleştirel yaklaşırken bilimsel diyalogu işgal eden "karmaşık (complex) sistem" retoriğinde oluşmakta olan indirgemeciliğe de saplanmamalıyız. Gerçek bir olgunun karmaşıklığı bir yana bir de matematiksel olarak ifade ettiğimiz bir yapı vardır: Çizgisel olmama (olmazlık) — nonlinearity. Herhangi bir matematiksel yasa, belirli bir aralıkta kesin olabilmesine rağmen kısıtlanmamış şekilde var olamaz. (Geçerken sormadan edemeyeceğim: Tartışmaya çalıştığım bu konuları en az "tartışabildiğimiz" mekân akademyanın kendisi değil mi?)

Çizgisel olmayan ifadesi, bir bakıma çizgisel ile bağdaşmayan bir şeye işaret eder. Olumlu bir biçimde değil, daha ziyade çizgisel olanın "antitezi" olarak tanımlanmamıştır. Somut bir içeriğin yoksunluğuna karşın çizgisel olmayan, çağdaş bilimin yönünü belirleyen güçlü ve üretken bir anahtar sözcüktür. Bunun nedeni, çizgisel teorinin büyüyen eleştirisi çeşitli alanları çizgisel olmazlığın (nonlinearity) araştırılmasına itmektedir. Bu yazıyı üç makalede tamamlamayı planladım. İlk makalede, genel bir çerçeve çizilecektir. İkincisinde teknik ayrıntılara çok girmeden gündelik yaşamın hem tekniğinde hem de kültüründe çizgisellik ve ideolojisinin yeniden üretilmesine örnekler verilecektir. Üçüncüsü ise doğa bilimleri ve toplumsal bilimlerin kopuşunu sağlayan çizgiselliğin iktidarını ve buna bağlı bilimin akademyada örgütlenmesi ve disiplinlerarası ve çokdisiplinli ilişkilere geçiş süreçleri çizgisel olmayan bir bilgi kuramı ile ele alınmaya çalışılacaktır.

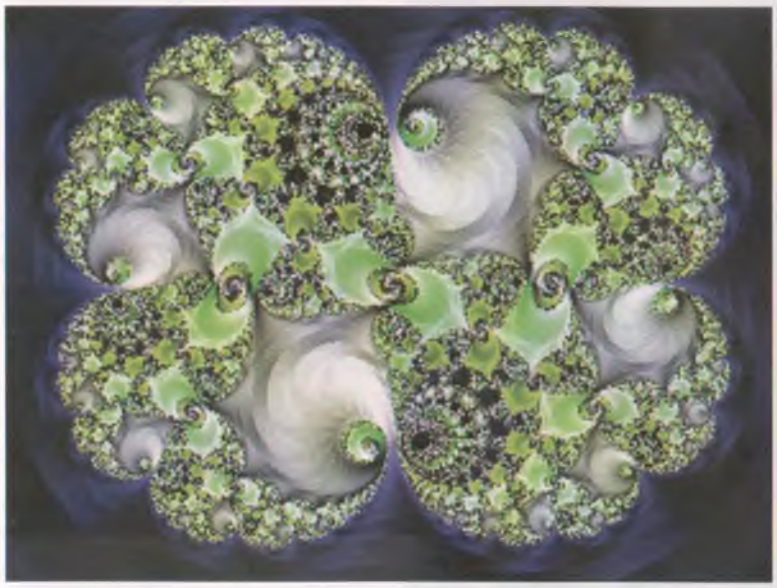
İLK ADIM

Doğa bilimlerinin hüküm süren paradigmasında belirleyici gelenek, mesleki uygulama ve araştırma alanlarında derinlemesine dallaşmadır. Bu nokta, sanayi "devrimine" bir gönderme yapar. "Devrim" sözcüğüne vurgu yapmamın nedeni şu: Sanayinin bir toplumsal formasyona tekabül etmesi, bilimsel eylemin buna göre örgütlenmesi, yeniden üretimi sağlamak ve uygun bireyler yetiştirmek üzere okulların tasarlanması örgüsel bir toplumsal devinime tekabül eder. Bu çizgisel olmayan bir çözümlemedir. Bu devinimi sadece bir "devrim" sözcüğüyle karşılamak mümkün olsa da genelde bu örgü algılanamamaktadır. Böylece, çizgisel bir analizin tuzağında kalınabilmektedir. Sanayi Devrimi bir eşik değil, aksine tarihsel süreçte bir evrime tekabül eder. Bir evden diğerine geçmek gibi bir şey değildir bu. Sadece verilen bir addır. Bir dönemden diğerine geçiş, hiçbir zaman eşikten atlayarak gerçekleşmez. Aslında gerçekleşen bir şey de yoktur, çok şey vardır. Elbette bu çok şeyler birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşimlidir. Bilgikuramsal açıdan bakarsak, çok şey aslında bir şeydir, bir örgüdür, dinamik ve çizgisel olmayan evrilen bir sistemdir... Olan, bir süreçtir ve evrim sürdükçe eski ve yeni kavramları da yeni devingen karakteristikler edinmektedir. Bu bakımdan, bilim tarihini yazarken çizgisel olandan çizgisel olmayana bir epistemik kopuşun altını çizmek durumundayız.

PRİGOGİNE'E ŞÖYLE SESLENİR:[1]

Klasik bakış açısına göre doğa, bir otomaton (bir saat gibi kendinden işleyen bir makine-sistem) olmalıdır. Ancak, bugün kararsızlıkları, çatallanma noktalarını, her yerde evrimi keşfettik. Bu durum, olasılığı ve zaman simetrisindeki kırılmayı içermek için doğa yasalarının farklı bir biçimlendirilmesini talep eder. Klasik biçimlendirmedeki güçlüklerin ya da sorunların, dinamiğin temel yasalarıyla (klasik veya kuantum) ilgili çok dar bakış açısından kaynaklandığını gösterdik. Klasik model bizi, belirlenimciliğe (determinizme) ve zamanın tersinebilirliğine götürür. Bu süreçte yaklaşımımızla göstermiş olduk ki, dinamik, termodinamik ve olasılık teorisi alanları birleşmiştir.

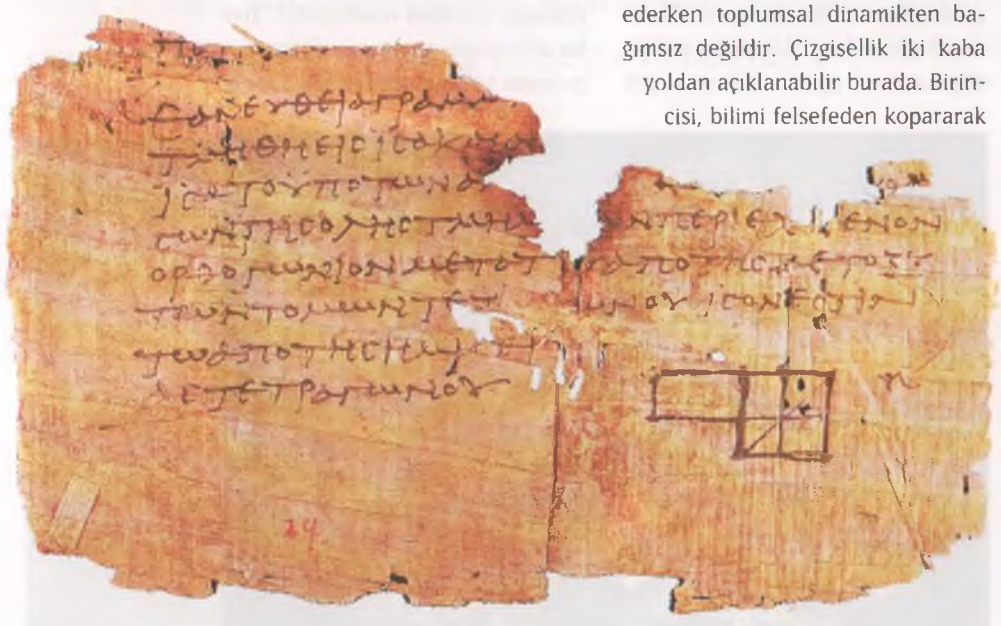
Sanayi Devrimi diye betimlediğimiz dönüşüm, siyasi, ekonomik, bilimsel, mesleki, teknolojik, kavramsal, öğretimsel, kültürel, ideolojik bir örgünün evrimsel tezahürüdür. Tüm bu dönüşümü analiz etmek için uygulanan yaklaşımlardan birisi çizgisel yoldur. Klasik doğa bilimlerinin yöntemidir. Şöyle ki: Bütünü parçalara bölelim, her parçayı kendi içindeki kabullerle çözümleyelim, her parça için elde edilen analizleri birleştirelim, bütünü elde edilen bu sonuçlara göre anlamaya çalışalım. Elbette, Sanayi Devrimi'ni tarihsel evrim içinde ele alırken bilginin, örgütlü bilgi olarak bilimin evrimini ve tekabül eden gelişimleri göz ardı etmemeliyiz. Kuşku yok ki, bu analiz yöntemi belirli kabullere dayanarak yaklaşık bilgiler verebilir. Bunun yanında, yapılan kabullerin kültürel ve ideolojik altyapılarına bağlı olarak siyasi genellemelerle yanılsama-

Çizgisel olmayan bir fraktal desen: Karmaşıklık ve kaos.

Sir Isaac Newton (1642, Lincolnshire — 1727, Londra). Newton'ın hareket modeli bugün bile, hem fizik biliminin araştırma ve öğretim aşamalarında hem de teknolojide geçerliliğini korumaktadır (karşı sayfa).

lara da yol açabilir, açmıştır da. Bu çizgisellik durağan ve değişmeyen bilimsel bir yöntem olarak kurulunca ortaya çıkan paradigma, bilim ve iktidar etkileşiminin ne denli açık olduğunu da gözler önüne sermektedir. Çizgisel olmayan yaklaşım ise toplumsal dinamiğin tarihsel örgüsünün bütünlüğünü göz önüne alır. Sistem düşünürlerinin çok açıklayıcı ifadesiyle, "bir bütünün parçaları toplamından büyüktür..." Bu, felsefi, daha uygun bir deyişle bilgikuramsal bir ifadedir. Çizgisel tarih anlayışı, felsefi çözümlemeleri, bilgikuramsal analizleri devre dışı bırakır. Çizgisel olmayan yaklaşımlar karmaşıklığı ve çoklu çözümleri içerdiği için kendi içinden kaynaklanan tartışmalara da

Euclides'in *Geometri Elemanlar*'ından günümüze gelebilen en eski parçalardan biri. Şekildeki diyagram *Kitap II, Önerme 5*'ten. Yaklaşık MS 100.

sahne olur. Böylece, bilginin doğasında olan kaynak, çizgisel olmayan yaklaşımlarda hapsedildiği, mahkûm edildiği zindanda yeniden yaşam bulur. Bu çalışmamızı sunarken ilk adımda bazı noktaları, daha sonra ayrıntılandırmak üzere, özetlemekte yarar vardır.

BAZI ÖNERMELER

- Tarih boyunca bilginin üretilmesi, örgütlenmesi, kullanılması, ürüne dönüştürülmesi, ticarileşmesi ve diğer benzer etmenler, toplumsal dinamik ağında gerçekleştiği için bir paradigmaya tekabül eder. Bilginin üretimi, insanın hem varoluşsal kısıtları hem de teknik kısıtlamaları nedeniyle belirli bir sınır içinde kalır. Kuhn'un "normal bilim" dediği şey. Elbette bu sınır durağan (statik) değildir; evrilir, parçalanır, başka sınır sentezlerine ulaşır. Ancak, sınırlar içinde hem sözünü ettiğim kısıtların hem de üretim ve mülkiyet ilişkilerinin etkisiyle belirli bir indirgenmişlik vardır.

- Bilim tarihinin evrimde birbirini izleyen farklı süreçlerde çok değerli keşifler ve icatlar olmuştur. Newton'ın hareket modeli bugün bile, hem fizik biliminin araştırma ve öğretim aşamalarında hem de teknolojide geçerliliğini korumaktadır. Bunun yanında kuantum fiziğinde geçersizdir. Paradigma dönüşümüne çok uygun bir örnektir. Bu model ya da doğa "yasaları" fiziksel olanı izah ederken toplumsal dinamikten bağımsız değildir. Çizgisellik iki kaba yoldan açıklanabilir burada. Birincisi, bilimi felsefeden koparark ona bağımsız ve "nesnel" bir karakter çizen pozitivist ideolojinin çizgiselliği, ikincisi ise Newton ve ardıllarının bu modele ilişkin bilgikuramsal görüşleridir. Birincisi, bilginin çizgiselleştirilmesiyle felsefeden ve toplumsal dinamikten yalıtarak "bilim nesneldir, o mülkiyetimdedir ve sizin için üretiyorum" dünya görüşünün bir kalkanı olarak kullanmaktadır. İkincisi ise, bilimsel bilginin üretilirken bile bir dünya görüşünden bağımsız olamayacağını kendi içinde bir iktidar ilişkisine sahip olabileceğini göstermektedir. Prigogi'nin dediği zaman sorunu burada ortaya çıkmaktadır. Newton'a göre bu hareket denklemleriyle, herhangi bir uzay cisminin eksi sonsuzdan artı sonsuza kadar verili bir zamandaki konumunu hesaplamak/bilmek mümkündür. Elbette, hesaplamak olasıdır. Çünkü eninde sonunda verili/varsayılan bir başlangıç değeri kullanılarak gerçekleştirilecek matematiksel bir işlemdir. Ancak, hesaplanabilse de bilmek mümkün değildir. Newton'a göre bilmek mümkündür, çünkü kendisine göre zaman tersinirdir. Bu, çizgisel bakışın güzel bir resmidir. Çizgisel olmayan yaklaşıma göre ise bilmek olanaksızdır. Çünkü zaman tersinmezdir. İlki statik (durağan) bir doğaya, ikincisi ise dinamik (devingen, zamana göre değişen ve geri dönüşü olmayan) bir doğaya bakmaktadır.

- Bilimi yönteme ve insanlığın kurtuluş ideolojisine indirgeyen çizgisel paradigma bilim tarihini indirgenmiş bir ansiklopedik içerik biçiminde sunar. Bu hem bilimsel bir çaba değildir hem de çizgiselliğin ideolojik yeniden üretimine hizmet eder. Bu bakımdan, bilim tarihini, bilgi/bilim/teknoloji evrimi kapsamında, toplumsal devinimin yukarıda sözü edilen tüm etmenleri içinde, karmaşık yapısını mümkün olduğunca ihmal etmeden ve toplumsal bilimlerle bir etkileşim içinde ele almak gerekmektedir. Burada, önerilen bir yöntem değil, sadece bir yaklaşımdır. Çizgisel görüşün öne sürdüğü gibi mutlak bir yönteme indirgenmeden, çizgisel olmayan görüş(ler)in tartışmaya açık, sorgulanabilen ve bilimin özgür ışıltılarını yapılandıracak tartışmaları açmayı önermektedir. Bilim tarihine, felsefi bir analizi de eklemeyi teklif etmektedir.

- Bilim tarihini farklı yönleriyle ele alırken çizgisellik kabulünün sağlamış olduğu gelişimleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu çalışmanın bütünlüğünde, teknik ayrıntılara çok girilmeden örneklerle yarattığı sonuçlara, uygulamalara, avantajlara, çizgisel olmayan araştırmalara getirdiği katkılara ya da oluşturduğu engellere yer verilecektir.

- Bilimin felsefeden koparılması, aynı zamanda doğa bilimleriyle toplumsal bilimler arasında bir uçurumun oluşmasına neden olmuştur. Bilim tarihi bundan bağımsız düşünülemez. Çünkü bu süreçte, genelde okullaşma sü-

reçleri, özelde üniversitelerin oluşması, yapılandırılması, örgütlenmesi ve toplumsal ağın içindeki yerlerinin perçinlenmesi, yalıtılmış bir yan konu olarak kalmıştır. Tüm bunları çizgisel olmayan ağın içine alarak yeniden incelemek durumundayız.

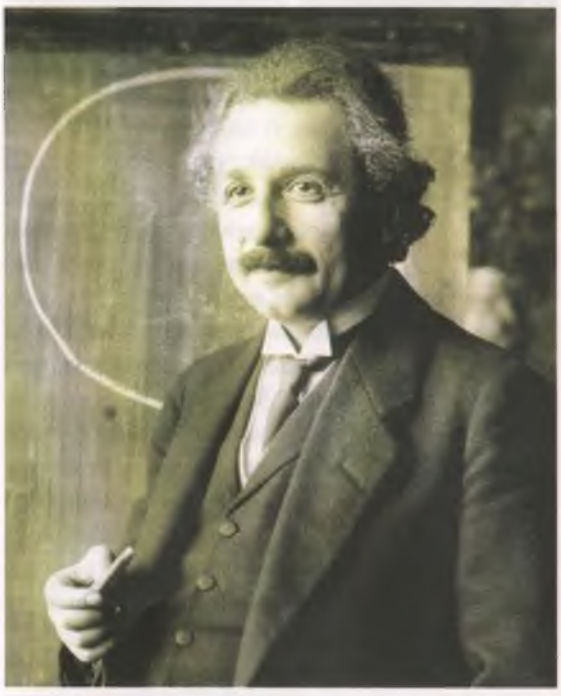
- Sanayi Devrimi'yle birlikte doğa bilimleri ve beşeri bilimler giderek birbirinden ayrılırken ilk kopuş gerçekleşti. Bu kopuş, uzmanlaşmanın, öncelikle de doğa bilimlerinde başlamasının ilk basamaklarıydı. Modern dünyanın ortaya çıkmasına denk gelen bir dönemdi. Modern öncesi ve sonrası bilgi yapıları, epistemolojik açıdan temelden farklı yollara ayrıldı. Modern öncesi bilgi konusunda uzman olanların bildikleri şeyler, modern dünyada bizim disiplin olarak adlandırdığımız kutucukların hiçbirine uymazdı. Disiplinlerin modern dünyada yerli yerine oturması uzun süre almıştır. 1500'lerde disiplinler yoktu, 1800'lerde kendini hissettirirken son 100-150 yılda toplumsal devinimdeki yerlerini almıştır. Doğa bilimlerindeki gelişmelerin, yeni buluş ve icatların ürettiği bilgiler artan bir hızla üretim alanlarında kullanılmaya başlandı. Bu sürece uygun insanların ya da uzmanların yetişmesi için yeni okullaşma tasarımlarına gidildi. Üniversiteler, bu paradigma dönüşümüne denk gelecek şekilde kuruldu. Böylece, tekil konulardaki derinlemesine bilgi birikimi yeni tip uzmanlıkların oluşmasına neden oldu. Modern dünya bilimde yeni bir paradigma ilan etmiş oluyordu.

- Paradigma çok açıklayıcı bir kavram. Mesleki ve araştırma/bilimsel etkinliklerini sürdüren bir topluluğa, belirli bir süre için, model problem ve çözümlerini sağlayan "evrensel" olarak kabul görmüş bilimsel başarılar, yöntemler, ölçütler ve değerlerin ve görgülerin yer aldığı bir yaşam biçimine denk gelir paradigma kavramı. Belirli bir bağlamı ve bu bağlama göre kurulmuş bir kültür. Modern dünyada, derinlemesine bilginin elde edilmesi ve teorik zenginliğin oluşması için uzmanlaşmanın önemini anlamak olasıdır. Ancak, böylesine bir uzmanlaşma da kendi statükosunu yarattı. Pozitivist ideolojinin körüklediği doğa bilimlerine indirgenmişlik anlayışı belirleyici oldu. Böylece insanlar, bilgiye nasıl varılacağı konusunda uzmanlaşırken, ne biliriz üzerinden derinleşirken, nasıl bilirizi bir kenara itti. Bilim, doğa bilimleri, felsefeyi ve epistemolojik sorgulamayı gelenek dışı bıraktı. İnsanlar paradigmanın içinde oluşlarının farkındalığını kaybettiler. Şu sözler ne kadar betimleyici: "Ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler." Bilim ve felsefe köprüsünün yıkıldığı bu yeni paradigmada olağan bir durum haline geldi bu deyiş.

- Bilim tarihinin okyanusunda bilişim konusundaki kavramsal dönüşüme bir örnekle devam edelim. Bilgisayarların insan yaşamına girmesi, bilginin işlenmesine nicel bir katkı yapmasına rağmen, epistemik dönüşüm daha çok getirdiği nitel değişimlere bağlıdır. Hüküm süren anlayışta, özellikle gündelik yaşam pratiklerinde bunların tartışılması oldukça geridedir. Uzmanlaşmanın modern dönemdeki biçimiyle şimdiki biçimleri farklıdır. Zihnimizi bu konuda yormak için çabamız çok az. Gelenek böyle. Pragmatik sonuçlara odaklanıldığı bir gelenek içindeyiz. Bilişimin nicel getirileriyle kısıtlanmış durumdayız. Ancak, yeni uzman tipi, çokdisiplinli yapılardan etkilenmeye başlamıştır artık. Elbette, bir pragma hedefinde yapılanan bir ekip çalışması, farklı disiplinlerden oluşan araştırma ve çalışma grupları iş görmektedir. Ancak, yine de bir indirgenmişlik içermektedir. Farklı disiplinlerin bir araya gelmelerinde nicel bir yarar-değer hedeflenmiştir bu bağlamda. Nicele indirgenmiş bir paradigma. Nicelik gerekli değil mi? Tartışmasız evet. Fakat, yeterli mi? Modern dünya ile başlayan nicel belirleyicilik, nitel olanı da senteze katmayı ihmal ederek çizgisel durumundadır.

- İçinde olduğumuz "derya" hakkında araştırma yapmak durumundayız. Çokdisiplinli çalışmaları tasarlayıp yaşama geçirmek için yeni bir geleneği, kendisinin farkında olan bir paradigmayı tartışmalıyız. Niteli, nicelden ayırmayan, nicel ile niteli bir sentez olarak düşünebilmeliyiz. Modern dünyanın analitik düşünme anlayışına sentetik düşünme, sorgulama ve irdelemeyi de katmalıyız. Çokdisiplinli çalışma anlayışının felsefesini kurmalıyız. Bundan böyle, "her şeyin bir nedeni vardır" önermesini, "her şeyin bir öyküsü vardır" önermesine dönüştürebilmeliyiz. Olgulara indirgenen ve tekil disiplini yaratan süreçlere gerek tarihsel gerekse bugünkü önemini göz önüne

Bilimi yönteme ve insanlığın kurtuluş ideolojisine indirgeyen çizgisel paradigma bilim tarihini indirgenmiş bir ansiklopedik içerik biçimde sunar. Bu hem bilimsel bir çaba değildir hem de çizgiselliğin ideolojik yeniden üretimine hizmet eder.

Albert Einstein 1879, Würtemberg — 1955, Princeton) 1915'te Genel Görelilik Kuramı'nı yapılandırmıştır. Göreliliğin açtığı yeni pencere, zaman ve uzamın birbirlerine dokunmuş olduklarını ve gözlemciye göre değiştiğini aydınlatmıştır.

Doğada çizgisel olmayan bir dinamik: Bir bitki popülasyonunun, büyüme hızının değişimini veren grafik. Çatallanma noktaları, kararlılığın bozulduğu büyüme hızlarıdır.

alarak ve yadsımadan, bütünsel ve karmaşık ilişkilerle tasarlanan ufukları da hayatımıza kazandırmalıyız. Deyim yerindeyse, çizgisel olandan, çizgisel olmayana doğru yolumuzu çizebilmeliyiz.

- Çizgisellik, çizgisel olmayanı bir "görme biçimi"dir. Çünkü toplum ve doğa çizgisel olmayan bir devinime (dinamik zamana bağımlılık) sahiptir. Çizgisel olmayanı, "çizgisel" olarak yaşamak, bir bakış açısına işaret eder. Çizgisellik, bir indirgenmişliktir. Sanki girintili çıkıntılı bir sahili yalnızca bir çizgi ile görmeye ve/veya göstermeye çalışmak gibi. Canlı ve cansız doğa ve bu ilişkiden üretilen iletişim ağları çizgisel olmayan bir devinim içindedir. Bunu çizgisel olarak algılamak ya da mekanik yasalara indirgeyip anlam vermek bir bakış açısına tekabül eder. "Her şeyin bir nedeni vardır" önermesi çizgiselliği gösterir. "Her şeyin bir öyküsü vardır" önermesi ise çizgisel olmayana işaret eder. Bu çizgisel paradigmayı eleştiren ve almaşık görüş ve değerlendirmelere yer veren çabalardan birisi çokdisiplinlilik kavramının, tarihsel olarak hem teknik hem de epistemolojik açıdan çözümlenmesidir.

- Neler yapılabilir? Çokdisiplinli çalışmalar için bireylerin ve kurumların birbirlerini tanıması bir önkoşuldur. Çeşitli alanlarda uzmanlaşmış birey veya gruplar paylaşabilecekleri ve ortaklık kurabilecekleri ortamı/ortamları tanımak durumundadırlar. Tabii ki, bu durum öncelikle uygun ve etkin organizasyonlarla mümkündür. Birbirimizi tanıyacak toplantıların, panellerin ve kurum gezilerinin düzenlenmesi gerekir. Bu çabalar, teknik ve olanaklar açısından fiziksel bir birliktelik için kaçınılmazdır. Ancak, yukarıda da vurgulandığı gibi çokdisiplinli çabalar yalnızca fiziksel olanı değil, zihinsel olanı da içermektedir. Çokdisiplinli araştırmalar ve uygulamalar yeni bir bakış açısı içinde çözümlenemezse ve de değerlendirilemezse bir gelenek olamaz. Sadece fiziksel olana indirgenmiş olur. Yeni bir paradigmaya yelken açılamaz o zaman. İletişim ağları, fakülte bölümleri arasında olabileceği gibi, fakülteler ve üniversiteler arasında da çeşitli etkinliklere sahne olabilmelidir. Çokdisiplinli alanların genel ya da özgül konularda sempozyum ve konferanslar düzenlemesi de verimli faaliyetler olacaktır.

- Resmin bütünlüğünü sağlayacak olan zihniyet/zihniyetlerin çözümlendiği tarihsel ve felsefi tartışmalar olacaktır. Bir öneri olarak üniversitelerde bir "Bilim Tarihi ve Felsefesi Merkezi" kurulabilmesini gündeme getirebiliriz. Teknik üretimlerin düşünsel etkinliklerle desteklenmesi resmin bütününü tamamlamış olacaktır. Böyle bir merkezin tasarımı elbette tartışmaya açıktır. Farklı görüşlerle, çeşitli öneri ve fikirlerle devingen bir yapıda gelişecek bir oluşumu gelecek kuşaklara taşımak mümkündür.

- Çokdisiplinli pencereden gözlemeye çalışan bir bakış açısının, bilginin örgütlü olarak üretildiği üniversite ve araştırma kurumlarına ve de yaşamın tüm alanlarındaki uygulamalara yeni ufuklar ve etkin sonuçlar getirebilmesi dileğiyle...

ÇİZGİSEL OLMAYAN BİLGİKURAMI

Neden çizgisel olmayan bilgi kuramı? Toplumsal bilimlerden, doğa bilimleri ve teknolojik uygulamalara kadar tüm akademik disiplinlerde verili olan klasik kabullerin yanında çizgisellik, gündelik yaşamımıza egemen olmuştur. Doğa çizgisel olmayan karakterdedir. Ancak klasik düşünce ya da bilim tarihi sürecinde çizgisel olmayanı açıklayabilmek için oldukça yararlı ve uygulanabilir çizgisel yöntemler kullanılmıştır. Özellikle 20. yüzyıl araştırmalarında çizgisel olmayan yaklaşımlar öne çıkmıştır. Görelilik ve kuantum mekaniği, matematik ve istatistikte çizgisel olmayan yöntemlerin gelişimi ve toplumsal bilimler için nitel araştırma yöntemlerini etkileyen dinamik sistemler kuramı bunlardan birkaçıdır.

Çizgisellik, klasik bilimin bir uzlaşmasıdır veya anlaşmasıdır. Kuhn'un dediği gibi, "Bir bilimsel topluluk, kabul gören değerler ve inançlar olmadan üretimini yapamaz." Newton'ın fizik yasaları, sabit ve durağan bir evren kavramına dayanır. Bu süreçte, zaman ve uzam çizgisel kavramlar olarak kaldılar: Sonu ve başı olmayan ayrı ve bağımsız ölçüler olarak kabul edildiler. 19. yüzyılın sonunda, fiziksel dünyayı betimlemek ve anlamak için Newton'ın mekaniğine ve Euclides'in geometrisine temellenmiş belirlenimsel ve mutlak bilgi sistemi çözülmeye başladı. Maxwell, elektromagnetizm ve termodinamikte, Plank ise elektrodinamikte yaptıkları çalışmalarda klasik bilime karşı sordukları sorularla, çizgisel olmayan bilimin, dinamiğin ve karmaşıklığın ilk tarihsel adımlarını attılar. Plank'ın konuyla ilgili yaptığı çalışmaların devamında 1915 yılında Einstein Genel Görelilik Kuramı'nı yapılandırmıştır. Görelilik'in açtığı yeni pencere, zaman ve uzamın birbirleriyle dokunmuş oldukları ve gözlemciye göre değiştiğini aydınlatmıştır. Dahası, klasik bilimin uzamsal boyutlarına dördüncüsü olan zamanı eklemiştir: Uzam-zaman düz ve sabit değil, aksine dinamik (devingen) Euclides dışı bir geometridir. Bu noktada, matematiğin doğada olduğunu iddia eden hem mistik hem de Platoncu yaklaşımların çizgisel dünya görüşüne yaptıkları kalıpsal katkıları ve bireyi çizgiselliğe mahkûm eden bilim anlayışını anmamak elde değil.

Kuantum fiziğinde Bohr, Heisenberg, Schrödinger, Dirac ve diğerleri klasik kabulleri sorgulamayı sürdürdükçe fizikçiler, atomik yapıya kafa yoran Yunan filozoflarına benzer sorularla yüz yüze kaldılar ve bilginin doğasına ilişkin düşünmeye başladılar. John von Neumann, kuantum fiziğindeki buluşları (keşifleri) çizgisellik sorunu olarak hemence teşhis etmişti. Neuman 1930'lar boyunca ölçüm sorunlarına ilişkin araştırmalar yaptı ve kuantum teorisinin klasik çizgisel mantık üzerindeki etkileri araştırdı. Paul Dirac, kuantum kuramı ile görelilik arasındaki karşılıklı bağımlılığa işaret etti. Erwin Schrödinger, bir parçacığın dalga fonksiyonunun zamana göre nasıl değiştiğini gösteren hassa ölçümler yaptı. Bütün bunları yaparken parçacıkların zaman uzam örgüsündeki yaşamını anlama çabası vardı. Klasik fizik paradigmasından epistemik kopuşlar olurken, klasik fiziğin tüm pratik sonuçları yok edilmiyordu. Bugün de varlığını sürdürüyor. Ancak, bilginin doğasında sabit olarak kabul edilen çizgisellik anlayışı tümüyle dönüşüm yaşıyordu. Schrödinger'le birlikte, görelilikle ilgili birçok çelişki ve anlaşmazlık ortaya çıktı. Bilimsel araştırmanın enfes yönlerinden bir de bu değil mi? Einstein, bunları gidermek için alan teorisi etrafında birlik aradı. John Bell ve David Bohm'un kuantum fiziğindeki çalışmaları, göreliliğin tamamlanmamış olduğu sonucuna varılan alan teorisini tartışma ve sorguya açtı. Einstein çalışmalarını sürdürürken Richard Feynman, kuantum teorisinin olasılıklı doğasını izah edebilmek için hesaplamalarla uğraştı.

Roger Penrose ve Stephen Hawking ile başlayan yeni yönelişlerle birlikte görelilik ve kara deliklerle ilgili temel yanıtlar keşfedildi. Bu işbirliği, Newton'ın evrenin bir başlangıcı olmadığına ilişkin kabulünü dama atmış oldu. Yeni keşiflere göre evrenin, uzam-zaman içindeki özgül bir noktada bir başlangıcı vardır. 1970'lerde görelilik ve bir parçacığın dalga fonksiyonu ile ilgili tartışmalı deneyler sürerken Edward Lorenz'in kaotik deseni olan kelebek de ortaya çıkmıştı. Fizik, Einstein'a kadar uzanan çizgisel hesaplamaların yeni matematiksel icatlara yönelen araştırmalarla açıklanabilmesine kapılarını açıyordu. Bu çizgisel olmayan matematik bugün fizikle birlikte atbaşı koşturmaya devam etmektedir.

Klasik bilimin (elbette doğa bilimlerinin) kabulleri, toplumsal bilimler için, Newton'ın *Principia*'sının yayımlanmasından bu yana temel teşkil etmiştir. 18. yüzyılın siyaset bilimi ve ekonomisinden, 19. yüzyıl boyunca nicel yöntemlerin, yani hesaplamaya dayanan yöntemlerin özellikle psikolojide erkence kullanımına kadar akademik bilgi kendisini fizik üzerine temellendirmiştir. Özellikle de mantıksal pozitivist bakış açısı, tüm bilimlerin tek bir bilim, fizik bilimi, çerçevesinde toplanması doğa bilimleri iktidarını da açıkça göstermektedir.

Genellikle çizgisel olmazlığın kurucusu olarak anılan Henri Poincaré, 1903 yılında dünyayı açıklamak için çaba gösteren çizgisel yöntemlerin açmazlarını saptamıştı. Çizgisellik bir sorusallaştırma işlemidir ve bir yaklaştırmadır. Yaklaştırmalar yapılarak bilim ve teknolojide dev adımlar atılmasına rağmen aydınlanamayan çok görüngü kalmıştır. Bunun yanında, bir ideoloji olarak çizgisellik günlük yaşama da damgasını vurmuştur. Bu paradigma biraz da "indirgenmiş insanı" yaratması bakımından kayda değerdir. C. S. Peirce gibi düşünürler 19. yüzyılda klasik mantığı sorgulamış ve 20. yüzyılın köşesi dönüldüğünde C. West Churchman gibi disiplinlerarası kültürü benimsemiş fikir insanları ve diğer sistem düşünürleri, hatta öğrenim üzerine odaklanan psikolog Jean Piaget, mantık, öğrenme ve toplumsal örgütlenme için var olan kabullerin değişimi üzerine çalışmışlardır.

Geleneksel istatistik kullanarak ekonomik verilerle mücadele etmeye çaba gösteren Benoit Mandelbrot aynı zamanda fraktal geometriyi icat etmişti. Tüm geometriler gibi doğayı simüle eden, onu benzeten bir geometriydi bu. Boyut sayısı ondalık bir sayı ile ifade edilen ve kaotik davranışın estetiğini de belirleyen bir sistem. Asıl işlevi, zaman ve uzamda Euclides geometrisinin ulaşamadığı çözümlere ulaşabilmiş olmasıydı. Görüldüğü gibi, bilgi kuramı olarak felsefeden kopan çizgisel anlayış, çizgisel olmayan ile felsefeye geri dönüş yapıyor. Bugün çizgisel olmayan yaklaşımlar kullanan bilim insanları ve uygulamacılar çizgisel (ya da doğrusal) yöntemlerin basitçe savunulamaz olduğunu ifade etmektedirler.

Ilya Prigogine: "Klasik bakış açısına göre doğa, bir otomaton (bir saat gibi kendinden işleyen bir makine-sistem) olmalıdır. Ancak, bugün kararsızlıkları, çatallanma noktalarını, her yerde evrimi keşfettik."

KAYNAKLAR

Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970(1962).

Lee R., E. ve I. Wallerstein, "İki Kültürü Aşmak," Metis Yayınları, 2005.

Reisch, G. A., "How the Cold War Transformed Philosophy of Science – *To the Icy Slopes of Logic*," *Cambridge University Press*, 2005

Hunt, G. M. K., "Determinism, Predictability and Chaos", *Analysis*, 47(3): 129-133, 1987.

Prigogine, I., "Why Irreversibility?", *Int. J. Quantum Chemistry*, 53: 105-118, 1995.

Prigogine, I., "Is Future Given?", World Scientific, 2003

Yoshida, Z., "Nonlinear science," Springer, 2010.

DİPNOT

1 Prigogine, I., "Is Future Given?," sayfa 8, World Scientific, 2003.

NOT

Çizgisel sözcüğü, 'linear,' çizgisellik sözcüğü 'linearity' için kullanılmıştır. Buna koşut olarak, 'nonlinear' ve 'nonlinearity' sözcükleri, çizgisel olmayan ve çizgisel olmazlık ifadeleriyle karşılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için, Kuryel B., "Bilim Tarihinde Bir Kavramsal Dönüşüm: Kaos," *Toplumsal Tarih*, 212, 66-71, 2011 makalesine bakabilirsiniz.

BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ NE ZAMAN AÇILDI?

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Çeşitli kaynaklarda Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin açılış tarihi olarak 1843 ile 1845 tarihlerine yer verilmektedir. Hastanenin açılış tarihi ile ilgili netleştirilemeyen bu durum üzerine hangi tarihin doğru olduğunu araştırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu makale meselenin doğrusunu daha geniş bir kitleye duyurmak amacıyla hazırlanmıştır.

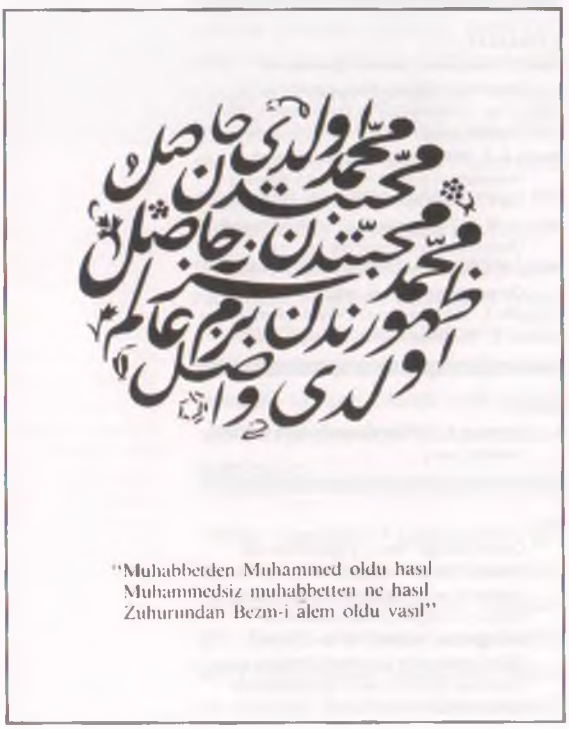
Bezmiâlem Valide Sultan'ın mührü.

Asaf Ataseven: *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahanesi*, İstanbul.

Üzerinde; "Evkaf-ı Hümayun Nezareti Valide Sultan Gureba-yı Müslimin Hastanesi" yazan yemek tabağı.

Asaf Ataseven: *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahanesi*, İstanbul.

Vakıf Sağlık Haftası nedeniyle 7 Mayıs 2009 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde düzenlenen, "Osmanlı'da Tıp Semineri" toplantısında hastane ile ilgili bir sunum yapmam istendiğinde elimdeki kaynakları yeniden gözden geçirmeye başladım. Hastane hakkında yapılan çeşitli yayınlarda hizmete giriş yılının bazen 1843 bazen de 1845 olarak verildiğini gördüm. Hangisinin doğru olduğunu araştırmaya başladım. Hastane hakkında ilk kitabı Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği'nin hastanede bulunduğu yıllarda, henüz cerrahi asistanıyken yazmıştı.[1] Sonraki yıllarda bu kitabı geliştirerek iki defa daha yayınlamıştı. Kitabın üç baskısının da sonunda *Takvim-i Vekayi*'de hastanenin yapımı ve açılışı ile ilgili dört haber ile hastane nizamnamesini ek olarak vermişti.[2] Bu eklerin asıllarını görmek istedim. Ancak Dr. Gürkan'ın numara ve tarihini verdiği *Takvim-i Vekayi*'lerde bu haberler yoktu. Bunun üzerine 1843 yılı başından itibaren *Takvim-i Vekayi*'leri taramaya başladım. Günlerce süren taramalar sonunda Ek:1'de verdiği 3 R. 1261 [11 Nisan 1845] tarihli haberin 3 R. 1263 [21 Mart 1847] tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandığını tespit ettim. Dr. Gürkan bu haberin tarihini yanlış vermişti. Ek:2'de *Takvim-i Vekayi*, No. 293, Z. 1261'den [Aralık 1845] alındığı belirtilen haber de bu sayıda yoktu. Dr. Gürkan'ın yanılgısı, *Takvim-i Vekayi* tarihlerinin yanlış okunması yanında hastane kitabesindeki 1261 tarihinden kaynaklanıyordu. Ziver Paşa, hastane binası ile cami ve çeşme 1261/1845 yılında tamamlandığı için bu yıla tarih düşürmüştü. Dr. Gürkan, Hicri 1261 yılının Miladi karşılığını da 1843 olarak vermişti. Oysa Hicri olduğunu kendisinin de belirttiği bu tarihin doğru çevirisi 1845'ti. Böylece hastanenin açılış yılının 1843 veya 1845 olmadığını anlamıştım. O zaman bu hastane ne zaman açılmıştı? Açılış iradesi olmalıydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iradeyi bulunca sorun çözüldü. İradede yer alan emirlerin yerine getirildiği *Takvim-i Vekayi*'deki açılış töreni haberiyle kanıtlanınca hastanenin açıldığı tarih kesinleşti.

"Muhabbetden Muhammed oldu hasıl
Muhammedsiz muhabbetten ne hasıl
Zuhurundan Bezm-i âlem oldu vasıl"

Dr. Gürkan'ın kitabı hastane hakkında derli toplu tek kaynak olduğu için araştırmacılar tarafından sürekli olarak kullanılmış ve bu tarih yanlışı günümüze kadar gelmiştir.[3] Bu satırların yazarı da Dr. Gürkan'ın kitabına dayanarak bu yanlışı yapanlar arasındadır.[4] Yakın zamanda yayımlanan bir kitabında bu yanlışı düzeltmiş olmakla beraber[5] Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi'nin

doğru açılış tarihini daha geniş bir kitleye duyurmak amacıyla bu makaleyi hazırlamıştır.

HASTANENİN YAPIMI

Klasik Osmanlı darüşşifalarından sonra, İstanbul'da hizmete giren hem ilk vakıf hastanesi hem de ilk özel vakıf hastanesi olan Bezmiâlem Valide Sultan Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin kuruluş fikrinin altında İstanbul'da çıkan bir çiçek salgını yatar. Bu salgın sırasında Osmanlı Devleti'nin payitahtındaki hastanelerin yetersiz kaldığını gören, Bezmiâlem Valide Sultan yoksul ve garipler için bir hastane yaptırmak ister. II. Mahmud'un kadın efendilerinden ve Sultan Abdülmecid'in annesi olan Bezmiâlem Valide Sultan (ö. 1853) çok hayırsever bir insandı ve bir hayli vakfı vardı.[6] Hastane yaptırma isteğini oğluna iletmiş, Sultan Abdülmecid'in fermanıyla hastane inşaatına başlanmıştı. *Takvim-i Vekayi*'de bu hastanenin yapılışı ilân edilmiş, hastaneyi din, devlet ve milletin ihyası için yaptıran Valide Sultan'a methiyeler düzülmüştü.[7] Padişahtan izin çıkması üzerine İstanbul'da hastane yapmaya elverişli yerler düşünülüp araştırılmış ve Yenibağçe civarında Nakkaşpaşa arsası olarak bilinen yer uygun görülmüştü. O dönemde hastaneler şehir dışında havadar bir alanda inşa edilmekteydi. Nakkaşpaşa arsası da havadar olduğu için seçilmişti. Bu arsanın önünden (günümüzde Vatan Caddesi) akan Bayrampaşa deresi Aksaray yoluyla denize dökülüyordu.[8]

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanenin yanına bir cami ile bir de çeşme yaptırılmasını istemişti. İnşaatın idaresi Evkaf Nezareti İnşaat Müdürü Abdülhalim Bey'in sorumluluğuna verildi. Valide Sultan'ın Kethüdası ve Darphane-i Âmire Nazırı Tahir Bey de mali işlerle ilgilenmek üzere memur edildi. İnşaat masraflarının tamamı Bezmiâlem Valide Sultan tarafından karşılanıyordu. Önce cami tamamlandı. Cami, hastalar, hasta sahipleri, ziyaretçiler, hastanede çalışan hekimler ile diğer görevlilerin namazlarını eda etmeleri amacıyla yapılmıştı. Bu yüzden hastanenin içinden bir merdivenle camiye çıkılıyordu. Hastaların da cemaate katılmalarını sağlayan 20 metrekarelik üçüncü bir mahfili vardı. Cami vakfiyesinde imamların ölüm halindeki hastalara kelime-i şehadet getirtmeleri ve ölenlerin cenazelerini usule uygun olarak kaldırmaları şart koşulmuştu. Önce cami tamamlandı.[9] 1845 sonlarında hastane binasının inşaatı bitmişti. Sultan Abdülmecid, annesinin yaptırdığı bu hayır kurumunu görmek istedi. Padişahın iradesi uyarınca, 31 Ekim 1845 (1 ZA. 1261) Cuma günü, şeyhülislâm, sadrazam ve diğer vükela ve yüksek memurlar ile askeri zevat hastaneye gidip camide Cuma namazını eda ettiler. Sultan Abdülmecid, Fatih Camii'ndeki Selamlık Resmi'nden sonra hastaneye geldi. Orada hazır bulunan Murat Molla Hankâh'ı şeyhi, makama münasip dualar okudu. Hazır bulunanlar padişahın ayağına yüz sürdükten sonra topluca hastanenin koğuşları ve diğer yerleri gezildi. Gayet metin ve güzel yapılmış olan hastane binası ve müştemilatı herkes tarafından beğenildi.[10] Birkaç gün içinde çeşmeye Halkalı suyundan su tahsis edildi.[11]

Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyesi'nin ilk sayfası.

Asaf Ataseven: *Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahanesi*. İstanbul.

YILLIK MASRAFLAR İÇİN TAHSİSAT ARAYIŞLARI

Hastanenin yapımı bitmişken rutubet olduğu fark edildi ve bu rutubetin giderilmesi istendi. Rutubetin tamamen kurutulduğuna kanaat getirildikten sonra, 25 Kasım 1846 (6 Z. 1262) tarihli irade ile hastanenin Mart 1847'de açılması için hazırlık yapılması emredildi. Hastanenin hemen açılamamasının asıl nedeni, hayli yüksek olacağı tahmin edilen yıllık masrafına kaynak bulunamamış olmasıydı. Padişah yıllık masrafa karşılık bir gelir belirlenmesini buyurmuş ve açılışın ondan sonra yapılmasını istemişti.[12]

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Kethüdası Darbhane-i Âmire Nazırı Tahir Bey, 12 Kasım 1846 (23 ZA. 1262) tarihli tezkiresinde hastanede iskân edilecek yoksul hastalar için, mütevelli Şeyhülislâm Asım Efendi'den kalan 100 çift fodlanın hastaneye verilmesini önerdi. 15 Kasım 1846 (26 ZA. 1262) tarihli oturumunda konuyu görüşen Meclis-i Vâlâ mazbatasına göre; "yapımı tamamlanan Gureba Hastanesi'ndeki rutubet de geçmiş olduğundan Padişah, mart başında resmi açılışının yapılması-

nı, gerekli masrafının Darphane-i Âmire Nazırı Tahir Efendi ile müzakere edilerek tertip ve tahsisi çaresine bakılmasını emretmiştir. Bir hayır işi olan bu hastane amacına ancak açılıp fakir ve garipleri tedavi etmekle ulaşacaktır. Binası bitmişken böyle uzun uzadıya açılmaması halk arasında acayip karşılanacaktır. Ancak açılması, masrafını karşılayacak gelir tedarik etmeye bağlıdır. Hastanenin yıllık 2.000 kese tahsisata ihtiyacı olduğu tahmin edilmiştir. Hastane içindeki caminin masrafı Valide Sultan'ın evkafından karşılanmaktadır. Bunun gibi hastane tahsisatının da Valide Sultan Vakfı'na ilavesi, bundan başka şimdilik senede 500.000 kuruşun tertip buyrulması kifayet edeceği Tahir Efendi tarafından ifade olunmuş ve hekimbaşı ile olunan müzakereye nazaran gerektiği kadar memur, tabip ve hademeye senede 1.000 kese yeteceği anlaşılmıştır. Hastanenin idaresini belirleyecek nizamnamenin de hazır bulunması gerekmektedir. Tahir Efendi'nin bazı nizamatı kaleme alarak, noksanını tamamlamak üzere hekimbaşıya verdiği haber alınmıştır. Masrafın tedariki sırasında, Tahir Efendi uhdesinde bulunan Trabzon gümrüğü mukataasını bu günlerde satmak niyetinde olduğundan, bunun gibi gümrük mukataasının başka ellerde bulunması pek münasip görülmediği için, bu mukataanın hazinece alınarak bedelinin hastane masrafına tahsis olunması gerekir. Fakat bunun geliri masrafı karşılamaya yetmeyeceği için üstünün Bağdat eyaleti varidatından ve gümrüklerden, ezcümle Trabzon Eyaleti mamulatı senelik vergisinden alınması, bundan başka şeylerin tedariki de kabil olacağından 1847 senesi martından itibaren hastane masrafına mahsus olarak maliye hazinesinden senede 1.000 kese tahsis kılınması ve vakit geçirmeksizin şimdiden idare biçimine ve lüzumu olan memurların tayinine başlanması gerekmektedir. Gureba ve kimsesizlere mahsus olacak olan bu hastanede her zaman binasının tahammülü kadar gureba hasta bulunmayacağından ne miktar hasta için tedarik ve tertibata muhtaç olduğunun tasarlanması ve gerekli teferruat Tahir Efendi marifetiyle kaleme alınarak tesis ve tanzim edilmelidir. Bir de hastanenin ekmek ve diğer yiyeceklerine medar olmak üzere, daha önce Süleymaniye Bimarhanesi, Üsküdar'da eski Valide Tabhanesi ve Sultanahmet Bimarhanesi son zamanlarda dikimhane olduğu, hastane ise tabhaneye tahsis olunduğu için Evkaf-ı Hümayun hazinesinden eskiden aldıkları tertibatın Gureba Hastanesi'ne verilmesi gerekmektedir. Hastalar için tayınat tahsisi de lazım geleceğinden Tahir Efendi'nin, merhum Şeyhülislâm Asım Efendi'nin 100 çift dua-gû fodlası satılmayarak hasta tayınatına mahsuben hastaneye tahsis kılınması isteği uygun görülmüştür. Ancak bu kadar fodla hastaneye yetmeyeceğinden bunun gibi dua-gû fodlaların hastane tayınatına yetecek kadarının satılmayıp hastaneye verilmesi kararlaştırılmıştır." Meclis-i Vâlâ'nın bu mazbatası 14 Aralık 1846 (25 Z. 1262) günü Meclis-i Umumi'de görüşülmüş ve 25 Aralık 1846 tarihli irade ile bu kararların icabının yerine getirilmesi, hastanenin resmi açılışının mart başında yapılması emredilmiştir.[13]

Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Çeşmesi.

Asaf Ataseven. *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahanesi.* İstanbul.

Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Camii.

Asaf Ataseven: *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahanesi.* İstanbul.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın kethüdası Tahir Efendi, 23 Ocak 1847 (5 S. 1263) tarihli yazısında Valide Sultan'ın evkafından olup padişahın vermiş olduğu irade gereği mart başında (Mart 1847) açılacak hastanenin muayyenat ve muhassesatıyla gerekli memurlarla hademenin

suret-i memuriyetleri ve diğer hususlar hakkında, Hekimbaşı ile birlikte müzakere ederek bir layiha hazırladıklarını bildirmiş ve bu layiha suretinin Evkaf-ı Hümayun muhasebesine kaydıyla keyfiyeti malum olmak için Valide Sultan'ın defterlerine ve sonra da vakfiyesine eklenmek üzere Teftiş Mahkemesi'ne de lazım gelen ilmühaberin gönderilmesini, masrafların ödenmesi hususunun da Evkaf Nazırı'na havale edilmesini arz etmişti. Hastanenin açılması ve malzemesinin hazırlanıp ödenmesi hakkında irade çıktığını dikkate alan Meclis-i Vâlâ, hekimbaşının da katıldığı 31 Ocak 1847 (13 S. 1263) günlü oturumunda, nizamnamesine göre hastanenin idaresine Tahir Efendi tarafından daima dikkat ve nezaret edilmesini, beyhude masraf olmaması için memurların ve hademenin hasta sayısına göre azaltılıp çoğaltılmasını, aylık masrafı neye mal olursa olsun tahsisatından ödenmesini, muhasebesinin güzelce görülüp tetkik edilmesini gerekli görmüş, hastane kadrosunda gösterilen etibba ve memurin maaş ve tayınatını uygun bulmuş, gereken kayıtların yapılması hususunu Evkaf Nazırı'na havale etmiş ve açılışın *Takvim-i Vekayi*'de ilân edilmesini kararlaştırmıştı. Sultan Abdülmecid'in 5 Şubat 1847 günlü iradesiyle Meclis-i Vâlâ kararlarının uygulanması emredilince hastanenin dâhili nizamnamesi ve kadrosu yasallaşmıştır.[14] Bunun üzerine 14 Şubat 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de, hastanedeki rutubetin yok edildiği, hastanenin dâhili nizamnamesinin Padişah tarafından onaylandığı ve hastanenin Mart 1847'de hasta kabul ederek açılacağı ilân edilmişti.[15]

HASTANENİN AÇILIŞ TÖRENİ, 12 MART 1847 CUMA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile *Takvim-i Vekayi* taramaları sonunda ulaştığımız belgeler, hastanenin, inşaatı bittikten sonra bir yılı aşkın bir süre boş kaldığını, açılış töreninin, 24 RA. 1263 yani 12 Mart 1847 Cuma günü yapıldığını ve 13 Mart 1847 Cumartesi günü de hasta nakledilerek hizmete girdiğini göstermektedir.

Sultan Abdülmecid, 11 Mart 1847 (23 RA. 1263) günlü iradesiyle, eksikleri tamamlanan hastanenin açılışının, ertesi gün yani 12 Mart 1847 (24 RA. 1263) Cuma günü yapılmasını ve gureba hastaların kabul edilmesini emretti. Hastane camiinde icra edilecek Selamlık Resmi'nin ardından Cuma namazı eda edildikten sonra Padişah hastanede kendisi için yapılmış özel daireye gidecek, burada okunacak dualardan sonra hastane açılacaktı. Ertesi gün yani cumartesi günü hastalar nakledileceğinden sadrazam, şeyhülislâm ve vükela ile bir süre önce Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye-i Şahane'nin[16] temel atma töreninde bulunan zevatın ve askeri erkânın nişanlarıyla birlikte Padişah'ın hastanedeki dairesinde bulunmaları istendi.

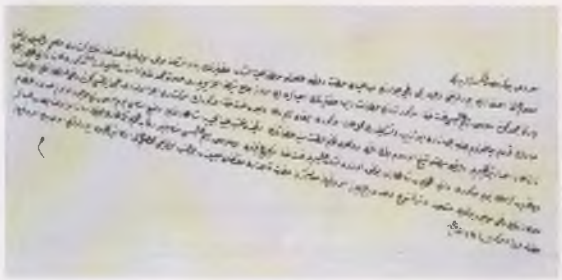
Bunun üzerine 12 Mart 1847 (24 RA. 1263) Cuma günü sadrazam, şeyhülislâm ile diğer vükela ve askeri erkân hastaneye giderek Sultan Abdülmecid'i beklemeye başladılar. Padişah gelir gelmez camide kendisi için yapılmış özel mahfele giderek Cuma namazını kıldı, ardından hastanenin her tarafını gezerek memurlar ile hademeye hediyeler verdi, duaların ardından hastane açılıp hizmete girdi.[17]

İstanbul'da yayınlanmakta olan, *Journal de Constantinople, Écho de l'Orient*, 1847 yılına ait iç haberleri verirken, Valide Sultan tarafından kurulan ve yoksul insanlara hizmet vermesi düşünülen Gureba Hastanesi'nin 1847 yılı başında açıldığını bildirmiştir.[18]

Açıldıktan birkaç gün sonra Maliye Nazırı, hastane masraflarına karşılık olmak üzere, Tahir Efendi'nin uhdesinde bulunan Trabzon Gümrüğü mukataasının bedeli olan dört yük akçenin ödenerek satın alınmasını, bu gelir hastane gibi bir hayır işine tahsis edileceğinden resim ve harçlardan muaf tutulmasını önermişti.[19] Hemen ardından hastane camiinde Cuma günleri cemaate vaaz vermek üzere ulemadan bir vaiz tayini için imtihan açılmış, imtihan edilen Süleyman Hulusi Efendi'nin ehliyetli olduğu anlaşılmış ve Cuma vaazları kendisine tevcih edilerek, selatin camileri meşayihi tarikine eklenmiştir.[20]

Hastanenin Açılış İradesi

Maruz-ı çâker-i musâdakat-güsterleridir ki
Ma'lûm-ı âli-yi âsfâneleri buyrulduğu vechile Yenibağçe civarında mehd-i ulâ-yı saltanat devletlü ismetlü sultan-ı aliyyü'ş-şân hazretlerinin bina ve inşasına muvaffak oldukları hastahanenin küşâdı musammem laçılmasına karar verilmişl olmasıyla bi-minnet-i Te'âlâ yarınki Cuma günü selamlık resm-i âlisi hastahane-i mezkûr nezdinde sultan-ı müşârünileyha hazretlerinin ihyâ-kerdeleri olan câmi'-i şerifde icra buyrularak salavât-ı cumanın edâsından sonra hastahane-i mezkûrda kâin daire-i hümayûn-ı şâhâne mübarek kudûm-ı meyâmin-melzûm-ı cenâb-ı cihandarî ile tezyin ve teşrif birle mahall-i âli-yi mezkûrda ifa-yı resm-i du'a ve ba'de hastahane-i mezkûrun emr-i küşâdı icra olunarak cumartesi günü dahi hastegân nakl olunacağından zât-ı âli-yı sadaret-penahileriyle devletlü semâhatlü şeyhülislâm beyefendi ve vükelâ-yı fihâm-ı saltanat-ı seniyye hazerâtının ve geçende Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye-i Şâhâne'nin vaz'-ı esası yevm-i mes'udunda mevcud olan sudûr-ı azâm ve memurîn-i kirâmın yevm-i mezkûrda daire-i hümayûn-ı şâhânede bulunmak üzere nişan-ı âlileriyle hastahane-i mezbûra azîmetleri ve selamlık resm-i âlisi münasebetiyle rikâb-ı hümayûn-ı şâhânede bulunan sair ümerâ ve zabitân-ı asâkir-i mülûkânenin dahi mevcud bulunmaları mütealik ve şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı meâli-nişan-ı hazret-i tacdarî muktezâ-yı celilinden bulunmuş olduğu muhât-ı ilm-i âli-yi vekâlet-penâhileri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir.
23 Rebiülevvel [12]63*

Açılış iradesi.

(BOA. İ. DH. 138/7116, 23 RA. 1263/11 Mart 1847).

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanenin vakfiyesini açılıştan birkaç ay sonra, 15 Temmuz 1847 (1 Şaban 1263) tarihinde hazırlatmıştır. Valide Sultan'ın 12. Vakfiyesi olan bu vakfiye ile; Bağdat Eyaleti gelirleri fazlasından olmak üzere yıllık 750 kese ve Trabzon İskelesi Gümrüğü ve Tevabi'-i mukâtaasının 11/12 (on ikide on bir) hissesinin yıllık kayıtlı bedeli olan 39.847 kuruş olmak üzere bu iki gelirin toplamı 4 yük 14.847 kuruşu, hastanenin önünde bulunan hamam, dükkânlar ve bostan kiralarıyla birlikte hastanenin masraflarına tahsis etmişti. Bu parayla hastanenin tamiratı ve tayin edilen müdür, kâtipler, tabipler, cerrahlar, icracılar, sülükcü ve hâvenzen (havanda ecza döğen), müvezzi (dağıtıcı) ve elbise nezaretiyle vekilharc, elbise yamağı, serhademe (baş hademe), 24 hademe-i hastegân (hastalara hizmet edenler, hasta bakıcılar), altı meydancı, beş işçi, bir berber ve iki bevvâbın (kapıcının) maaş ve tayınları (ayni olarak verilen, yem bedeli vs ödemeler) ve hastanenin bütün levazımatının görülmesini, bu miktar yetmediğinde diğer vakıflarının gelirlerinin kullanılmasını istemişti. 12. Vakfiyede Bezmiâlem Valide Sultan'ın hastaneye vakfettiği mülkleri bütün ayrıntılarıyla, arazi ve bahçeler üzerinde bulunan ağaç sayılarıyla yer almaktadır. Hastaneye vakfedilen bazı mülkler şunlardır; Edremid ve kazalarında araziler, bahçeler, zeytinlikler, tarlalar, zeytinyağı mengeneleri. Terkos kazasında tarla, Terkos Gölü ve bakkal dükkânı. İstanbul-Koska yakınında bir ev, Süleymaniye Camii yakınında bahçe. Bozdoğan Kemeri caddesinde büyük bir ev, bir han. At Meydanı-Firuzağa mahallesinde bir ev. Galata'da birbirine bitişik attar, balıkçı, enfiyeci dükkânları, deniz kenarında arsa. Silivri'de bir arsa ile içinde çeşitli meyve ağaçları bulunan arazi. Varna'ya bağlı Eğridere köyünde taşocağı, birçok ev, çiftlik. Gemlik'te dört dut bahçesi, iki taş değirmeni ve bir su değirmeni.[21]

Yoksullarla garipleri ücretsiz olarak tedavi etmek üzere 12 Mart 1847 günü törenle açılan bu hastane, 13 Mart 1847 günü hasta kabul etmiştir. 163 yıl bir vakıf hastanesi olarak hizmet vermiş, 24 Nisan 2010 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi olmuştur.

Hastane görevlilerinin tayınlarını gösteren jurnal.

(BOA. EV. 37437).

SONUÇ YERİNE

Yoksullarla garipleri ücretsiz olarak tedavi etmek üzere 12 Mart 1847 günü törenle açılan bu hastane, 13 Mart 1847 günü hasta kabul etmiştir. 163 yıl bir vakıf hastanesi olarak hizmet vermiş, 24 Nisan 2010 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi olmuştur. Halen bu isim altında faaliyettedir. Hastanenin internet sitesinde, açılış tarihi olarak gösterilen 24 Mart 1843 tarihi[22] ile hastaneyi çevreleyen demir parmaklıklarda bulunan amblemde yer alan 1843 tarihi yanlıştır. Bu tarihlerin bir an önce düzeltilmesi gerekir.

DİPNOTLAR

1 Kazım İsmail: *İstanbul Gureba Hastanesi Tarihçesi*. İlhâmi-Fevzi Matbaası 1928. 80 sayfa.

2 Kazım İsmail Gürkan. *Gureba Hastanesi Tarihçesi*. İkinci baskı. İ.Ü. Tıb Tarihi Enstitüsü Sayı. 27. İstanbul 1944. 68 sayfa. Kazım İsmail Gürkan: *Bezm-i Âlem Valide Sultan-Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*. Özışık Matbaası. İstanbul 1967. 168 sayfa.

3 Asaf Ataseven: "Gureba Hastanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14 (İstanbul 1996), 202-204. Miri Shefer: "Old patterns, new meaning: the 1845 Hospital of Bezm-i 'Alem in Istanbul", *Dynamis Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*. Vol.25 (2005), 329-350.

4 Nuran Yıldırım. "Gureba Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), 430-432.
"Darüşşifalardan Modern Hastanelere", *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*. Ed. Nil Sarı, İstanbul 2010. C.II, 92-149.

5 Nuran Yıldırım: *İstanbul'un Sağlık Tarihi*. İstanbul 2010, 198-201.

6 M. Hüdai Şentürk: "Bezmiâlem Valide Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6 (1992), 108-113.

7 *Takvim-i Vekayi*, 281, 29 M. 1261 [7 Şubat 1845] ; BOA. İ. MSM. 25/655, 16 C. 1261 [22 Haziran 1845].

8 BOA. C. BLD. 24/1162, 13 B. 1262 [7 Temmuz 1846].

9 M. Hüdai Şentürk: "Gureba Hastanesi Camii", *DİA*, XIV, 1996, 204-205.

10 *Takvim-i Vekayi*, 294, 23 ZA. 1261 [23 Kasım 1845].

11 BOA. İ. DH. 112/5631, 3 ZA. 1261 [3 Kasım 1845].

12 BOA. İ. DH. 130/6698, 6 Z. 1262 [25 Kasım 1846].

13 BOA. İ. MSM. 25/661, 6 M. 1263 [25 Aralık 1846].

14 BOA. İ. MSM. 25/666, 18 S.1263 [5 Şubat 1847].

15 *Takvim-i Vekayi*, 321, 27 S. 1263 [14 Şubat 1847].

16 Taşkışla binası. Askeri Tıbbiye için tasarlandı sonra askeri kışlaya dönüştürüldü.

17 *Takvim-i Vekayi*, 326, 3 R. 1263 [21 Mart 1847].

18 *Journal de Constantinople. Écho de l'Orient*, 65, 1 Ocak 1848, s.1.

19 BOA. İ. DH.142/7311, 3 R. 1263 [21 Mart 1847].

20 *Takvim-i Vekayi*, 327, 10 R. 1263 [28 Mart 1847].

21 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter No: 634.

22 www.bezmialemhastanesi.com/tarihce.asp. Erişim 12 Eylül 2011.

* BOA. İ. DH. 138/7116, 23 RA. 1263 [11 Mart 1847].

Küçük Şeylerin Hikayesi

... kırkyıl hatırı var

Türk Kahvesi Kitabı

Türk Kahvesi Kitabı, kültürümüzde kahve ile ilgili birikimin kayda alınması düşüncesinden doğmuştur. Türk kahvesi; türkülere, atasözlerine, deyimlere kadar girdiyse, artık; geleneğin, kültür birikiminin bir parçası olmuş demektir. Bu kitapta Türk kahvesinin Divan şiirindeki yeri, kahve ikram ritüelleri, kahve etrafında oluşan söylenceler, kahve falı, kahvenin çocuk dünyasına yansıması, kahvenin hazırlanması ve sunulması için gerekli araç ve gereçlerin tanıtımı ve tabii, kahvenin mekânı olan kahvehaneler üzerine yazılar yer almaktadır. Alanında uzman yazarların bu yazılarını ilgiyle okuyacağınızı ümit ediyorum.

Emine Gürsoy Naskali

Yakında
Çoban ve Ağıt Kitabı

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:54/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) 511 21 43 - 512 43 28

www.kitabevi.com.tr
online satış

İSİMLER VE SINIRLAR

KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR (1910- 2010)

CICILIA MARTIN

Cumhuriyet'in milliyetçi ve homojenleştirici ideolojisinin yoğun olarak yaşandığı ilk yıllarında Türk kimliği yaratmayı amaçlayan bir dizi reform ve projeden bahsetmek mümkün. Mekânsal sınırların yeniden tanımlanmasına dayanan yeni bir idarî bölünme ve gerçekleştirilen yer isimleri değişiklikleri de bu projeler içerisinde değerlendirilebilir. 1920'lerde İstanbul'daki toplam 6215 sokağın ismi değiştirilmiştir. Rum ve Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Tatavla semtinin Kurtuluş olması da bu tarihlere tekabül etmektedir.

Tüm siyasal iktidar değişiklikleri, mekânsal, maddî ve simgesel alanların yeniden tanımlanmasını beraberinde getirir. Claude Raffestin'e göre, "çağımızda anlam sistemlerinde değişiklik getirmeyen büyük devrim yoktur".[1] Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, soyadı kanunu gibi Türk kimliği yaratmayı ve bunu toprağa işlemeyi amaçlayan bir dizi reform ve proje içeriyordu. Bu çerçevede, mekânsal sınırların yeniden tanımlanmasına dayanan yeni bir idarî bölünme ve bir 'yer isimleri devrimi' gerçekleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, yeni bir kent hafızasının temellerini atmak ve eskisinden kurtulmak amacıyla yabancı tınılı sokak, hatta mahalle isimleri değiştirildi. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin güneydoğusundaki yer adları değişiklikleri üzerine çalışan Clémence Scalbert-Yücel'in de belirttiği gibi, "yer adlarının değiştirilmesi ülke topraklarını homojenleştirmeyi, yerel farklılıkları ortadan kaldırmayı ve böylece ulusal alanı bütünleştirmeyi amaçlıyordu".[2] Yer adlarını değiştirme arzusu Jön Türkler dönemine uzanıyordu. İttihatçı bir ideolog olan Hüseyin Avni'nin (Alparslan) sözleri de bu arzuyu yansıtır : "[...] en küçük köylerin isimlerine kadar Türkleştirmek gereklidir. Ermeniceyi, Rumcayı ve Arapçayı reddedelim. Böylece, ülkemizi kendi öz kimliğimizle donatalım".[3] Bununla birlikte, bu tür değişiklikler Cumhuriyet'in kurulması ve ulusal inşa süreci ile birlikte hız kazandı. 1901'den 1946'ya kadar İstanbul Belediyesi'nde memurluk, başkâtiplik, mektupçuluk gibi çeşitli görevlerde bulunan Osman Nuri Ergin'den, 1927 yılında toplam 6.215 sokak adının bir belediye meclisi toplantısının ardından aceleyle değiştirildiğini öğreniyoruz.[4] Bazı ma-

Galata ve çevresinin görünüşü. Sağ üst köşede Aziz Dimitri köyü.

1681 tarihli Grelot Haritası.

halle adları da bunlarla birlikte değiştirilmişti.

Bu makalede, bir yandan mekânsal sınırların keyfî olmadığını, aksine yerel iktidar oyununda rol oynadığını, diğer yandan da adlandırmanın sahiplenmek anlamına geldiğini göz önünde bulundurarak, Kurtuluş Mahallesi'nin "üretimi" olarak adlandırdığım süreçte Cumhuriyet'in ve 20. yüzyılın ilk yarısının etkilerini inceleyeceğim.

Kuruluşu 16. yüzyıla dayanan Kurtuluş, günümüzde İstanbul'un merkezini çevreleyen mahallelerden biridir. Eskiden aynı adı taşıyan kilisesi nedeniyle "Aziz Dimitri Köyü" diye adlandırılan, sonrasında ise "Tatavla" olarak bilinen Kurtuluş Mahallesi'nin bugün bulunduğu bölge, önceleri kentin geri kalanından kopuktu. İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden önce, henüz yapılaşmamış olan bu bölgede Galata'da yaşayan Cenevizlilerin ahırları bulunuyordu (*tatavla* Yunanca "ahırlar" anlamına gelir). Fetihten sonra ise padişahın atları için otlak vazifesi gördü. Bölgedeki ilk yerleşimlerin Kanunî Sultan Süleyman zamanında olduğu tahmin ediliyor. Ege Denizi'ndeki Osmanlı fetihleri sırasında ele geçirilen esirler Kasımpaşa Limanı'ndaki tersanelere gönderiliyordu. Bunlara Yunanca *tersaniotis* adı veriliyordu. Bunlar zamanla tepelere doğru tırmanarak deniz seviyesinden yukarıda bulunan Aziz Dimitri köyüne yerleştiler. Aralarından pek çoğu 1566'da Piyale Paşa tarafından ele geçirilen Sakız Adası'ndan geliyordu. Sakız Adası'yla Tatavla ya da başka bir deyişle mahallenin "öncüleri" ile Yunanca *tatavliani* diye bilinen gelecek yüzyıllardaki sakinleri arasındaki bağ 1923 yılına kadar kopmadı. Tatavla'da yaşayan Rum nüfusun %2,5'u Sakız kökenliydi[5].

1793'te, Rum olmayanların Aziz Dimitri köyüne yerleşmesi bir ferman ile yasaklandı. Bu ferman mahallenin 20. yüzyıl ortalarına dek sürecek azınlık karakterini de belirlemiş oluyordu. Gerçekten de sonraları Kurtuluş adını alan Tatavla 1960'lı yıllara kadar İstanbul'daki "küçük Atina" olarak bilinecek ve mahalle bu nedenle tarih yazımının çarpıtıcı azınlık prizmasından geçirerek yaydığı getto imajından kurtulmakta güçlük çekecekti. Bazı Rum ya da Türk yazarların benimsediği bu yaklaşım, azınlık halkının bıraktığı tüm "izleri" (kiliseler, okullar, çeşmeler, mezar taşları...) bir "saygı zihniyeti ve bellek ödev"[6] çerçevesinde listelemeye dayanıyordu. Bu yazarlar "tarihsel araştırmacılık" olarak tanımlayabileceğim şeyi yapıyorlardı, yani konuya Gérard Noirel'in "sorun-tarih" kavramına karşıt olarak kullandığı, özellikle siyasal aktörlerin bilinçli olarak kurdukları bellek meselelerini sorgulayan "bellek-tarih" çerçevesinden bakıyorlardı. Bu azınlık prizması, daha geniş anlamda 1980'li yıllardan itibaren İstanbul'u genel olarak etnik-dinî özelliklerine göre ayrışan ve birbirleriyle etkileşime girmeyen mahallelerden oluşan statik bir kent olarak tanımlayan tarih yazımı geleneği içinde yer alır. Buna göre kent, İstanbul tarihiyle pek haşır neşir olmayan Amerikalı bir antropologun deyimiyle "bir araya geldiklerinde kentin çok kültürlü dokusunu oluşturan farklı etnik mahallelerden yapılmış bir yamalı bohçaya" benzer.[7]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçerken, Kemalist kadroların da yeni bir kent kurmaları gerekiyordu: Bir grup entelektüelin yaydığı Türk ulusal değerlerinin taşıyıcısı olacak bir kent. Bölgesel aidiyetlerin en geniş anlamıyla yeniden tanımlandığı bu süreçte, İstanbul ve İstanbulluların yeri neydi? Resmi adlandırmalarla yerel halkın adetleri arasında uyumsuzluk var mıydı? Bu Osmanlı kentinin bir Türk kentine dönüştürülmek üzere yeniden sahiplenilmesi sırasında pek çok farklı yönteme başvuruldu: Gerçek bir Osmanlı kenti olan İstanbul'un terk edilmesi; başkentin Ankara'ya taşınması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında burada örnek bir Türk kenti kurmak için tüm çabaların seferber edilmesi; büyük kentleşme projelerinin uygulamaya konması,[8] kentin idarî bölünmelerinin kesin olarak yeniden sınırlandırılması, son olarak yer adlarının değiştirilmesi. Bu makalede yalnızca son iki aşamaya değineceğim.

Bölgesel aidiyet, insanların bir bölgeyle kurdukları ilişki türünü anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bölgeler üzerine geliştirilen tüm kuramlar, insan topluluklarının dışsallık ve ötekilik kavramlarıyla ilişkilerinin çözümlemesine dayanır. Ad değişikliği öteki ile aradaki farkı belirliyorsa, ötekilikle ilişkiye girmek sınır çizmek anlamına gelir.

İLK AŞAMA: YER ADLARININ DEĞİŞTİRİLMESİ

İstanbul'da, "yer adları darbesi" idarî bölünmelerin yeniden sınırlandırılmasından önce gerçekleştirilmişe benziyor. Önce yeni adlarla simgesel bir fark yaratmak, ardından da bu farklılığı yeni idarî sınırlarla somutlaştırmak gerekiyordu. Gerçekten de, Osman Nuri Ergin'e göre, ilk yer adı değişiklikleri 1927'den itibaren yapılmaya başladı. Bunları 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen idarî sistem reformları izleyecekti. Yer adlarının değiştirilmesi bir anlamda dil reformunun ve 1934 tarihli soyadı kanununun da öncüsü oldu. Soyadlarında olduğu gibi, yer adları da kimlik ve

Eski ve yeni sokak adlarının belirtildiği Pervitich imzalı 10 numaralı plan.

Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul.

bellek oluşturma işlevi olan imlerdir. Adlar ait oldukları yer ya da kişileri çağrıştırmaya yarar. Bununla birlikte bir toprak parçasının yeniden sahiplenilmesi ve uluslaştırılması sürecinde mekânları tanımlamaya da yararlar. Dolayısıyla, herhangi bir iktidar değişikliğinden sonra genel olarak ilk iş, eski adların kaldırılarak yerine yeni "ev sahibinin" kimliğine gönderme yapan daha uygun adların verilmesi olur. Etienne Copeaux'nun tabiriyle "ilk işgalcinin söyleminde" yer adlarının değiştirilmesi "ilk gelen" ile "sonradan gelen" arasındaki gerilimi simgeler. Örneğin, 1912'de Yunanlar tarafından geri alındıktan sonra Selanik'i bir Yunan kentine dönüştürmek gerekince, hemen sokak adları değiştirilmiş ve Yunanca tınlayan ya da ulus yaratma süreciyle bağlantılı adlar benimsenmişti. Kentin ana caddesi olan Hamidiye'nin adı önce Birlik Caddesi, ardından Prens Konstantin, Kral Konstantin, Ulusal Mücadele (iki kez) ve son olarak Kraliçe Sofya olarak değiştirilmişti.[9] İstanbul'da ise, kentin Türk kimliğini vurgulamak gerekiyordu. Dolayısıyla, özellikle Türk ya da Müslüman Türk olmadıkları için yabancı olarak kabul edilen toplulukların yaşadığı mahallelerin adları değiştirildi. Örneğin ünlü Pera Mahallesi Beyoğlu, Tatavla da Kurtuluş oldu.

1927 tarih ve 1003 sayılı Belediye kanununa göre, tüm sokak ve meydanlara "tek ve ulusal" bir ad verilmesi gerekiyordu.[10] Bu tür ad değişikliklerinin daha önce, Pervitich'in kent planlarını imzaladığı tarih olan 1925'te başladığını da ileri sürebiliriz.[11] Ancak, toplam yirmi kadar adın planların üzerine el yazısıyla yazılmış olması, sonradan eklendiklerini düşündürüyor. Ayrıca, ı ya da ş gibi Türkçe harflerin kullanılmış olması, ad değişikliklerinin yeni Türk alfabesinin 1 Kasım 1928'de kabulünden sonra gerçekleştiğini kanıtlıyor.

1930'da toplanan belediye meclisi, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda, Türk tarihine, geleneklerine ve ulusal diline saygı gösterilerek gerçekleştirilen bu "tümüyle bilimsel" çalışmadan dolayı memnuniyetini ifade etti ve bu tür çalışmaları teşvik etmek amacıyla, üzerinde yeni adları gösteren haritaların yer alacağı kent rehberleri hazırlanması için 2.500 liralık bir bütçe ayrılmasına karar verdi.[12] Osman Nuri Ergin'in 1934'te yayınlanan rehberi buna mükemmel bir örnektir.

Tatavla da bu adlandırma atılımında yerini alacaktı. Kentin eski rehber ve planlarını, özellikle de Alman Mavileri[13] ve Pervitich'inkileri 2000 yılına ait kadastro planlarıyla karşılaştırarak, toplam 145 ad değişikliği tespit ettim. Bunlar arasından yüz kadarı Kokoroz Sokağı ("kokoroz" Türkçe "mısır" demektir) olarak değiştirilen Despot Sokağı ("despot" Rumca "piskopos" anlamına gelir) örneğinde olduğu gibi radikal değişikliklerdi. Diğerleri ise, eski ad uzatılarak ya da ek yapılarak gerçekleştirilen daha ufak değişikliklerdi. Örneğin, Karanfil Sokağı Akkaranfil, Kiraz Sokağı Akkiraz, Kasap Sokak Kasap Hurşit, Karakol Sokak ise Kurtuluş tepesinin güneyinde yer alan Hacı Ahmet Mahallesi'ne gönderme yapılarak Hacı Ahmet Karakolu Sokak olmuştu. Son olarak, bazı adlar yazım kurallarına uygun düzeltmeler yapıldıktan sonra aynen korunmuştu: Çalvuci Sokak'ın Çalgıcı olarak değiştirilmesi gibi.

Bunun dışında, Hristo, Kilise Arkası, Kilise, Papayanni, Kalypso, Papaz, Hristodouli, Kostikalfa, Aghia Kyriaki, Konstantin gibi Rumca eski sokak adları Kemalist devrimi çağrıştıran adlarla değiştirilmişti. Bunların yeni seçkinlerin yerleştirmeye çalıştığı yeni ulusal imgelemde önemli bir yeri vardı. İşte birkaç örnek: Kurtuluş Caddesi, Bozkurt Caddesi, Ergenekon Caddesi, Savaş Sokak, Şahin Sokak, Bay Sungur Sokak. Bunlardan bazılarının hayvanların simgelediği güce gönderme yaptığı da görülüyor.

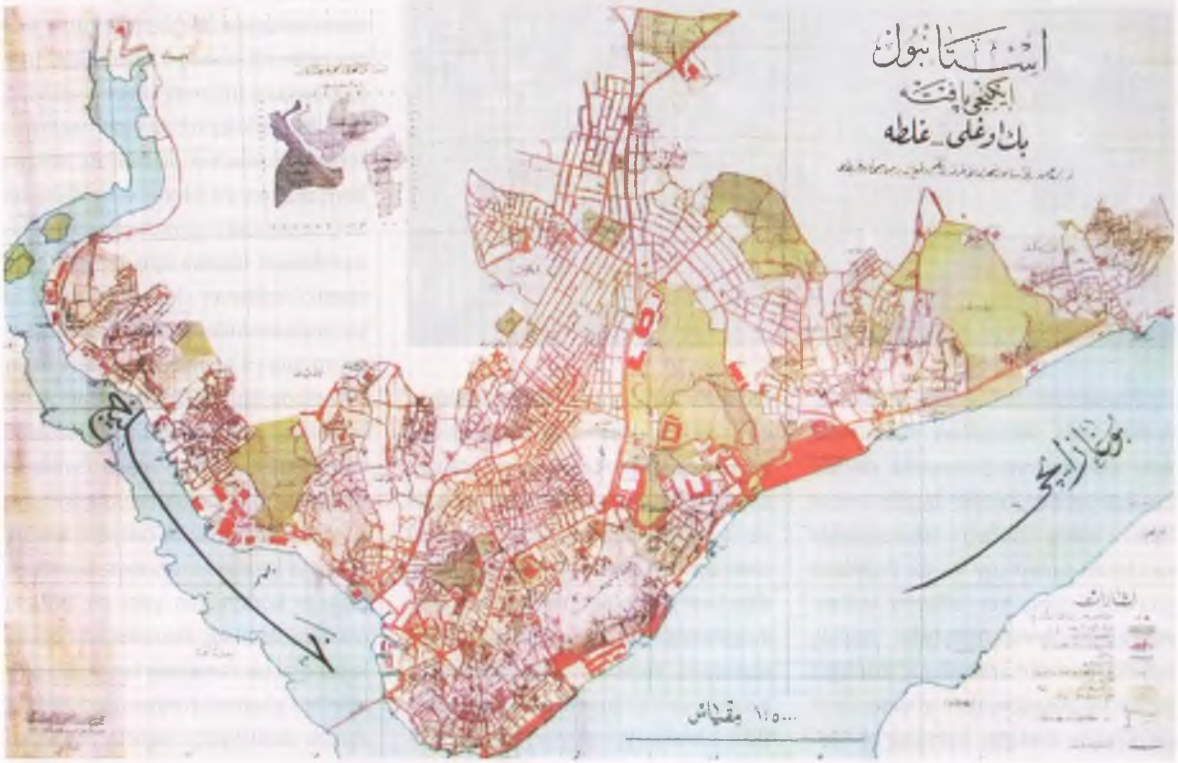
Yeni adlar Rum halkı için simgesel anlamı olan yerlerin izlerini silmeyi de hedefliyordu. Örneğin, 1855'te yapılan Ayios Athanasios Kilisesi'nin adından gelen Aya Tanaşe Sokak'ın adı Yeni Alem olarak değiştirilmişti. Alem camilerin kubbe ya da minarelerinin üzerinde yer alan hilal biçimindeki aya verilen addı. Aynı

biçimde Ayazma Sokak Lokumcu, Kilise Arkası Sokak Omuzdaş, Mezarlık Sokak Bayır, Kilise Sokak ise Hacı Bey yapılmıştı. Böylece, bu çeşme, kiliseler ve mezarlık kentin yer adları repertuarından bilinçli olarak çıkarılmış oluyordu.

Bize göre, son ad değişikliği 1958 yılında yapılmışa benziyor. Bu sonuncu yeniden adlandırma kararı ile mahallede uygulamaya konan yer adı mühendisliği çabalarını simgeleyen uzun değişiklik dizisinin de sonuna gelinmişti. Buna göre, Değirmen Sokak iki kısma ayrılmış, sokağın alt kısmı aynı adı korumuş, üst kısmına ise o tarihlerde yaşamını yitiren Sadri Maksudi Arsal'ın adı verilmişti. Kemalist tarih yazımının simgesi olan Tatar kökenli bu tarihçinin adı 28 Şubat 1958'de Belediye Meclisi'ne önerildikten sonra, 24 Haziran 1958'de kabul edilmişti.[14] Bu örnekten hareketle, yer adı devriminin bir günde yapılmadığını da öğrenmiş oluyoruz.

Bu arada, elbette mahallenin adı da değişikliğe uğramıştı. Mahalle adları, genellikle idari bölünmeler yeniden gözden geçirildiğinde, mahalle yeni bir kentleşme planının parçası olduğunda ya da yangın gibi bir felaketle karşılaşıldığında değiştirilir. Kurtuluş'un durumu da kısmen bu tabloya uyuyor. Kurtuluş'un tarihi ile ilgili pek çok kitaba göre, mahallenin adı 31 Ocak 1929'da çıkan ve yaklaşık 2.000 evin yok olmasına neden olan yangından gelmektedir. Yangından kurtarılan mahalle bu tarihten sonra Kurtuluş olarak bilinecek, ana caddesine ise bundan böyle Büyük Tatavla Sokağı ya da Tatavla Caddesi yerine Kurtuluş Caddesi denecekti. Mahalle, hatta kent sakinlerinden çoğu da bu tarihi içselleştirmiştir. "Yangından Tatavla kurtuldu" sözünü pek çok kişinin ağzından duydum. Bu konuda bir kent efsanesi yaratılmıştı. Bununla birlikte, yangın gerçeği maskeliyor ya da güzelleştiriyor olsa da, mahallenin adının anlamlı olduğu açıktı. Önemli bir Rum nüfusu barındıran mahallenin kurtarılması, Rumlardan arındırılması gerekiyordu.

Ancak, mahalle yangından sonra resmen Kurtuluş olarak adlandırılmış ve sokak adları 1927'de değiştirilmiş olsa da, mahalle sakinlerinin alışkanlıkları değişmemişti. Arnavutluk'ta 1926'dan itibaren yer adlarının Arnavutlaştırılması üzerine bir araştırma yapan Nathalie Clayer'in vardığı sonuca göre, "yer adlarının değiştirilmesi, bir ulus-devlet içinde bile yalnızca 'tepeden inme' bir politikanın sonucu olan doğrusal ve homojen bir süreç değildir".[15] Yer adlarının gerçek kullanımı buralarda ikamet edenlerin mekânsal yaşanmışlıklarına gönderme yapar. Bu yaşanmışlıklar da yalnızca resmî adlandırmalarla oluşmaz, mekânlarla kurulan farklı ilişkileri yansıtır. Dolayısıyla Kurtuluş'ta da, ulusal unsurların mekânları yeniden tanımlama çabalarına rağmen ad belleği uzun süre varlığını koruyacaktı. Gerçekten de, mahallenin Rum sakinlerinden 1960'lı yıllara kadar mahallenin eski adını kullanmaya devam ettiklerine dair tanıklıklar dinledim. Üstelik Maurice Halbwachs'ın İstanbul nüfusu ile ilgili makalesinde[16] yer alan 1939 tarihli kent planında Tatavla adı okunabiliyordu. Demek ki, İstanbul kentinin yaşadığı yer adı devriminden neredeyse 15 yıl sonra, Tatavla, Pera ve Scutari isimleri hâlâ bir harita üzerinde yer alıyordu. Buna rağmen, bu haritanın bir Türk tarafından çizilmediği de ortadaydı, çünkü 1939'da Türk haritacılık birimleri tarafından yayınlanmış hiçbir haritada Tatavla adına rastlanmıyordu. Bundan hareketle, eski yer adlarının hatırasının yerel nüfus, hatta gazeteler tarafından geniş ölçüde korunduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de, pek çok gazetede, genellikle cemiyet haberleri sayfasında sokakların hem yeni, hem eski adlarıyla anıldığını görüyoruz. Örneğin, 28 Mart 1929'da, *Son*

***Societe Anonyme Ottomane* tarafından 1922'de hazırlanan mavi plan.**

Saat gazetesi okuyucularına Tatavla Caddesi üzerinde bir cinayet işlendiği haberini veriyordu. Bu olaydan üç gün sonra, Kurtuluş Caddesi'nde yakalanan bir kömür hırsızından söz ediliyordu. Aynı şekilde 21 Ocak 1930'da, *Cumhuriyet* gazetesinde, küçük ilanlar sayfasında Tatavla Caddesi üzerindeki bir yerin satılık ilânını görüyoruz. Mahallenin adı konusunda gazeteciler eski ve yeni adları kullanmakta tereddüt ediyorlardı. Yine *Son Saat* gazetesinde, 22 Nisan 1929'da 'Kurtuluş "Tatavla" Mahallesi'nde' ifadesine, ardından 5 Haziran 1929'da yine Tatavla adına rastlıyoruz. *Cumhuriyet* gazetesinde de 27 Ocak 1930'da Kurtuluş Mahallesi'nde bir evin satılık olduğunu, 4 Mart 1930'da da Tatavla'da düzenlenen bir karnavalın ayrıntılarını okuyoruz. Son olarak, *Akşam* gazetesi, 1932'de karnavalla ilgili bir yazıda hâlâ Tatavla adını kullanıyordu. 28 Mart 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Beyoğlu mahallelerine verilen isimler kabul edildi" başlıklı makale de bunu kanıtlıyor. Ad değişikliklerinin kabul edilmesi, Osman Nuri Ergin'in belirttiğinin aksine, birkaç yıla yayılmıştı. Ayrıca eski yer adları mahallenin eski sakinlerinin hafızasına da kazılı kalıyordu. Eskiler bugün ancak bazı otobüs durağı tabelalarında rastlanan Sinemköy ya da Tepeüstü gibi fosilleşmiş yer adlarını kullanmaya hâlâ devam ediyorlar. Ancak, 1960'lardan itibaren Rum azınlığın gidişi ve Anadolu'dan göçmenlerin gelmesiyle birlikte Kurtuluş'un demografik dokusunda yaşanan kopuşun da etkisiyle, kentin sözcük dağarcığı mirasına ait bu adlar giderek yok oluyor.

Eski yer adlarının kullanımını tanımlamak belli bir güçlük içerse de (kim tarafından kullanılıyorlardı, ne zamana kadar ?), bunların yerel nüfus için ne ifade ettiği çok daha karışık bir iştir. Örneğin Kurtuluş'ta, mahallenin adını Mihver Devletleri'nin işgali altındayken "büyük açlık" krizi ile boğuşan Yunanistan'a doğru yola çıktıktan sonra batan bir erzak gemisinden aldığı da sıkça anlatılır. Oysa bu olay 1942 yılında gerçekleştiğinde mahalle 13 yıldır Kurtuluş adını taşıyordu.

Son olarak, bilinçaltına itilen yer adlarının son on yılda şaşırtıcı biçimde geri dönüşüne (Jean-François Pésouse'un ifadesi) tanık olunduğunu belirtelim. Pera ve Tatavla gibi uzun süredir silinmiş bulunan bazı Rumca yer adları, bu eski mahallelere yerleşerek buraların soylulaştırılması (*gentrification*) sürecine katılan belli bir toplumsal seviyeden kimseler tarafından yeniden canlandırılıyor. Eski yer adları üzerinden gerçekleştirilen bu kentsel pazarlama stratejisi, Tatavla'yı tarihsel ve ticarî bir değer haline getirmeyi amaçlıyor. Örneğin, 2011 Nisan'ından beri Kurtuluş Caddesi üzerinde dalgalanan bir bez afiş, cumartesi akşamları Yunan müziği çalınan bir lokantanın reklamını yapıyor. Sahibi Türk olan bu restoranın adı da talimin edilebileceği gibi, Tatavla. Burada da mahallenin belleğine yatırım yapanların yine birincil dereceden ilgililer, yani Rumlar olmadığını gözlemliyoruz.

Yer adı değişiklikleri, ulusçu kesimin Türk kimliği yaratma ve bunu sergileme amaçlarına hizmet etmiştir. Adlar, adlandıranlar hakkında da önemli bilgiler verir. Bununla birlikte, yer adlarının mahallenin yerlileri tarafından kullanımı adlandırma eyleminin ne kadar öznel olduğunu ve bu süreçte pek çok adın bir arada varlığını sürdürebileceğini göstermektedir. Yeniden adlandırma eylemi bir yerin yeniden sahiplenilmesinin ilk aşaması ise, ikinci aşama da sınırların belirlenmesiyle bu yeri kontrol etme çabasıdır. Kurtuluş'ta 1930'larda ortaya çıkan yeni idarî sınırlar, aynı zamanda mahallenin 1910'lardan itibaren yaşamaya başladığı kentsel yayılma sürecinin ifadesidir.

İKİNCİ AŞAMA: İDARÎ SINIRLARIN YENİDEN TANIMLANMASI

1911'de tramvayın gelişiyle birlikte, Tatavla Mahallesi tarihî yarımadadan göç eden nüfusu çekmeye başladı. Bu akının kanıtlarını, Karaköy'ü İstiklâl Caddesi'ne bağlayan ve artık tramvay sayesinde kentin kuzey ekseninde (Karaköy-Taksim-Şişli ve 1950'lerden itibaren Levent) gelişen yeni mahallelerine erişimi sağlayan Tünel'in kullanım oranlarını, insanların ikamet ettikleri yerlerle işyerleri arasındaki günlük hareketlerinin ritmini ölçmek için bir gösterge olarak kullanan Murat Güvenç'in bir makalesinde buluyoruz.[17] Böylece, 19. yüzyıl sonlarına kadar kentin çeperinde kalan Tatavla, Amerikalıların "*cable car suburbanisation*" (elektrikli tramvaya bağlı banliyöleşme) adını verdikleri olguya uygun olarak gelişti ve bu yeni ulaşım aracıyla kısalan uzun mesafeleri aşmaktan korkmayan yeni bir nüfusu çekmeye başladı. Bu nüfusun çoğunluğunu artık zanaatkârlar değil, memurlar oluşturuyordu. Pervitich'in 1925'te hazırladığı sigorta kadastro

20. yüzyıl başında Tatavla.

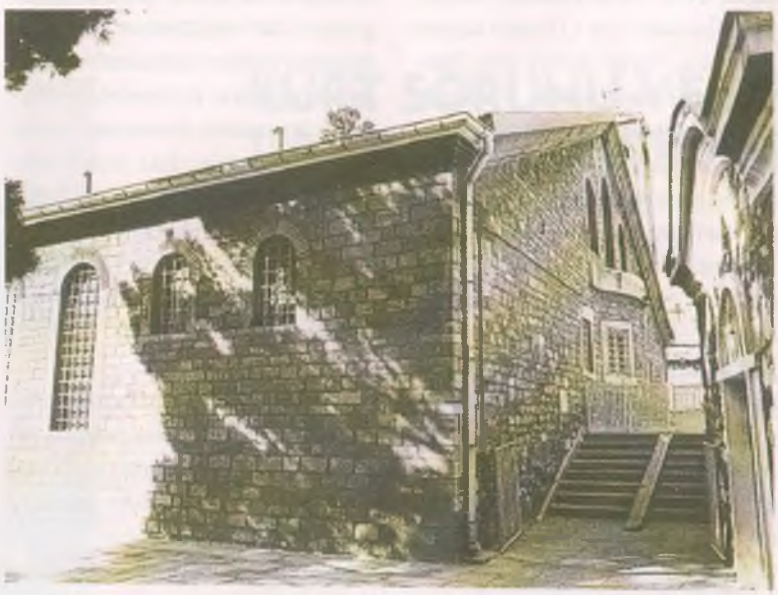
M. Hristopulos, Tatavla İst. 1913. Nuri Akbayar Arşivi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınmıştır.

planları, parsellerin çoğu üzerinde görülen "imar arazisi" ibaresinden de anlaşıldığı gibi Tatavla'nın o dönemde tümüyle inşa halinde olduğunu gösterir (10 numaralı plan). Maurice Halbwachs da İstanbul nüfusu konulu makalesinde 1935 yılı için şunları yazar: "Rum nüfusu giderek tepelere doğru tırmanmış ve İstanbul'dan iyice uzaklaşarak çoğunlukla Müslüman olmayan nüfusu barındıran bu yeni yerleşim bölgelerinin bir kısmına yayılmış gibi görünmektedir.".[18] Bu yazardan öğrendiğimize göre, yeni kent tarihî yarımadadan giderek daha fazla sayıda gayrimüslim, özellikle de Rum alıyordu. Bununla birlikte, 1922 tarihli rehberde yer alan şahıs isimlerinin kökenine, meslek dağılımlarına ve Kurtuluş Caddesi'ndeki 20. yüzyıl başlarından kalma bazı binalara (örneğin Saffetî Paşa binası) bakarak, mahallenin Müslüman burjuvazisinden bazı kesimleri çektiğini de ekleyebiliriz. Halbwachs da bazı mahallelerin demografik gelişimine dair ilginç bazı rakamlar veriyor: "... Pera'nın kuzeyinde yer alan iki yeni banliyö kayda değer biçimde gelişti: Taksim Pera'nın, vs. %22'si; Şişli %17,2".[19]

Halbwachs'ın sözünü ettiği bu yeni yerleşim bölgelerinden olan Tatavla, Cumhuriyet'in kuruluşundan önceye ait bir kentleşme planının parçasıydı. 1922'de *Societe Anonyme Ottomane d'Etudes et d'Entreprises Urbaines* tarafından İstanbul valiliği için hazırlanan kent planı, mahallenin ileride Kurtuluş Caddesi'ne dönüşecek olan düz bir eksen etrafında doğrusal olarak geliştiğini gösteriyor (bkz. 62. sayfadaki plan). Bu oldukça geometrik plan su ve elektrik dağıtım ağları ile tramvay hattına göre yapılanmıştı. Dolayısıyla, günümüzde aynı mahallede biri daha yeni ve düz bir geometrik çizgi biçiminde, diğeri ise Rum Aziz Dimitri Kilisesi etrafında düzenlenmiş daha eski ve dolambaçlı iki farklı kentleşme hattı ile karşılaşıyoruz.

Ancak, bu kentsel büyümeye rağmen (İstanbul'un 1950'li yıllarda karşılaşacağı büyümeye kıyasla göreli bir büyüme), Tatavla 1930'lara kadar idarî bakımdan herhangi bir yeniden yapılandırma girişimiyle karşılaşmadı ve 19. yüzyıldaki biçimini korudu. 1857'de kent ilk kez belediyelere (*daire*) ayrılmış, ama yalnızca altıncı belediye ya da altıncı daire gerçek anlamda tanımlanmıştı. Pera, Galata ve Pangaltı mahallelerini içine alan bu daire, yönetim ve kalkınma ile ilgili tüm konulardan sorumlu bir meclis tarafından yönetiliyordu. 1868'de daire sayısı on dört olarak belirlendi. Tatavla altıncı dairede yer alıyordu. Bu dairenin sınırları "Dersaâdet İdâre-i Belediyye Nizamnâmesi"ile şu biçimde belirlenmişti: "Kasımpaşa Deresi'nden Tatavla ve Feriköyü dahil olduğu halde Küçükçiftlik Deresi'yle Dolmabahçe İskelesi'ne kadar ara yerde bulunan mahalleler".[20] Tatavla böylece Pera-Galata-Pangaltı bölgesine, başka bir deyişle altıncı daireye bağlanıyordu ve bundan böyle haritaların çoğunda Tatavla ya da Aziz Dimitri adıyla yer alacaktı. 1868'den 1930'a kadar, çok sayıda idarî bölümlendirme girişiminde bulunuldu. On dört belediyeden 1876'da yirmiye, 1878'de ona, sonra 1908'de yeniden yirmiye ve son olarak 1912'de dokuza geçildi.[21] 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediye sayısı 10, nahiye sayısı ise 34 olarak (iç idarî halka) kesinleşti (kentin büyümesiyle birlikte yeni belediyeler ekleninceye kadar). Bu idarî bölünmelerin ve mahallelerin (idarî yapının son halkası) sınırlarının titizlikle çizilmesi ve bir sonraki kadastro planında yer alması da gerekiyordu. Osman Nuri Ergin bu konuda şunları yazar: "Şehrin sınırları içindeki mahalle, nahiye ve şube taksimatı iyice tahdit ve harita üzerinde tespit olunmamıştı".[22] Böylece, Cumhuriyet'in kuruluşundan yedi yıl sonra, 'iktidar coğrafyası' yerel düzeyde sınırların çizilmesiyle kendini gösterdi. Claude Raffestin'in ifadesiyle: "Belirginleşen sınır, bölgesel iktidar ilişkilerini de hesaba kattığından ideolojik bir boyut kazanır."[23] Osman Nuri Ergin'in 1934'te yayınlanan rehberi bize kenti nahiye ve mahallelere ayıran kesin sınırları gösterir. Buna göre, Tatavla (İstanbul vilayetine dâhil edilen) Beyoğlu kazasına (ilçenin eski hali) bağlıydı ve Şişli ve Taksim nahiyelerinin arasında yer alıyordu. Daha küçük bir ölçekte, Şişli ve Taksim nahiyeleri çok sayıda mahalleye bölünmüştü. Kurtuluş'un günümüzdeki sınırlarından hareket ederek, 1930'da mahallenin geniş ölçüde beş mahalleye dağılmış olduğunu söyleyebiliriz: Bozkurt, Feriköy (Şişli nahiyesi), Eskişehir, Yenişehir ve Hacı Ahmet (Taksim nahiyesi). Buna rağmen, 1930'da nahiye statüsüne sahip olmayan, dolayısıyla haritalarda görünmeyen Kurtuluş'un sınırlarını kesin olarak ifade etmek güçtür.

1955'te, Hayrettin Lokmanoğlu'nun hazırladığı başka bir rehber,[24] Kurtuluş'u hem Beyoğlu, hem de Şişli kaza ya da belediyesine (her iki terim

Kurtuluş'taki Ayios Dimitrios Kilisesi.

Fotoğraf Zafer Karaca. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınmıştır.

'Tatavla' adının araçlaştırılmasını simgeleyen Kurtuluş meydanındaki lokantanın fotoğrafı.

de rehberde mevcuttur) bağlı olarak gösterir. Kaza ya da belediyenin bir alt ölçeği artık semt olarak belirtilmektedir (nahiye terimi 1930'lardan sonra kaybolmuştur) ve Kurtuluş da bu rehberde semt olarak yer almaktadır. Mahalleler ise bu haritalarda yoktur. Peki, 20 yıllık bir süre içinde ne tür bir değişiklik yaşanmıştı? Kent kuzeyde Mecidiyeköyü'ne doğru genişlemiş ve 1954'te Şişli belediyesi kurulmuştu. Rıza Serhadoğlu 18 Mart 1954 tarihli ve 6348 sayılı vilayet ve belediye idareleriyle ilgili kanunun ayrıntılarını verir.[25] Bu kanun 12'si İstanbul'un içinde — Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Eminönü, Eyüp, Fatih, Kadıköy, Sarıyer, Şişli, Üsküdar — ve 5'i kentin dışında — Çatalca, Kartal, Silivri, Şile, Yalova — olmak üzere toplam 17 belediye belirliyordu. Lokmanoğlu'nun rehberine göre, Şişli ve Beyoğlu belediyelerinin sınırları arasında paylaştırılan Kurtuluş 10 semtten oluşuyordu: Bomonti, Elmadağ, Feriköy, Harbiye, Kurtuluş, Maçka, Mecidiyeköyü, Osmanbey, Şişli'deki Teşvikiye. Nahiyeden farklı olarak, semtlerin idarî varlığı, dolayısıyla mekânsal sınırları yoktu. Bunlar sınırları resmî olarak çizilmemiş, ama yerel halkın deneyimlerine göre belirlenmiş, herkesin kabul ettiği yaşam alanlarıydı. Kurtuluş da daha önce saydığımız beş mahalleyi kısmen içine alıyordu. Uygulamaya dayalı resmî olmayan niteliği nedeniyle bir semtin sınırlarını çizmek bugün bize oldukça zor görünüyorsa, aynı semtin 1930'larda ve ardından 1950'lerde hangi sınırlar içinde yer aldığını belirlemek hemen hemen imkânsızdır. Kurtuluş'un merkezi herkes tarafından bilindiği halde, çeperleri muğlâktı. Burada da yine yer adlarının kullanımı ile coğrafî sınırların farklı mekânsal gerçekliklere karşılık geldiğine, resmî olmayan bir mekân algısı yarattığına tanık oluyoruz. Bunun da ötesinde, tüm bu örgütlenme Rum kilisesinin yaptığı taksimi hesaba katmıyordu. Rum otoriteleri de kilise cemaatlerine dayalı bir bölünme yapısı tanımlamışlardı. Buna göre Kurtuluş cemaati Kurtuluş Caddesi üzerinde Eskişehir'den Seymen Sokak'a doğru uzanıyor ve Aziz Dimitri ile Ayios Athanasios kiliselerini kapsıyordu. Evangelistria Kilisesi ise Dolapdere cemaatine aitti, Kurtuluş'a dâhil değildi.

Dolayısıyla, 1930'lu yıllara dayanan ve 1950'lerde kentin genişlemesiyle gelişen idarî örgütlenme reformları bölgenin yeniden sahiplenilme sürecini ve sınırların çizilmesiyle birlikte bölge üzerindeki denetimin artmasını belirlemiştir. Eski bölünmeler de mahallenin inşası devam ettiği sürece korunmuştur. Önemli kentsel büyüme döneminde ise, yeni idarî bölünmelerin gerçekleştirildiğini görüyoruz.

İktidar değişikliklerinin Kurtuluş Mahallesi üzerindeki yansımalarını incelediğimiz bu çalışmanın sonunda, bölgesel aidiyet kavramı üzerinde de biraz duralım. Bölgesel aidiyet, insanların bir bölgeyle kurdukları ilişki türünü anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bölgeler üzerine geliştirilen tüm kuramlar, insan topluluklarının dışsallık ve ötekilik kavramlarıyla ilişkilerinin çözümlemesine dayanır. Ad değişikliği öteki ile aradaki farkı belirliyorsa, ötekilikle ilişkiye girmek sınır çizmek anlamına gelir. Dolayısıyla, ad ve sınır bir insan topluluğu tarafından kendi bölgelerini belirlemek için kullanılan araçlardır. Yer adlarının ve sınırlarının farklı kullanımları da çok sayıda farklı bölgesel aidiyeti yansıtmaktadır. Tüm bunlar bize bir mahallenin her şeyden önce toplumsal olarak inşa edilmiş bir nesne olduğunu ve dolayısıyla sınırlarının resmî olarak belirlenemeyeceğini hatırlatır. Ad değişiklikleri, yeni çizilen sınırlar ve bunların kullanımları, 1920-1930'lu yıllardan itibaren Kurtuluş semtinin inşasının başlıca iki aşamasını oluşturmuştur.

Kurtuluş, adıyla ve mekânsal sınırlarıyla Tatavla'yı resmileştirecek ve normlara bağlayacaktı. Semt, siyasal iktidarın 1954'te Şişli Belediyesi'nin kurulmasıyla son bulan bu bölge mühendisliği çalışmasının ardından, sonuncusu 2009 yılında gerçekleştirilen belediye reformlarının hiçbirinden etkilenmeyecekti. Kurtuluş günümüzde de iki ilçenin, yani Beyoğlu ve Şişli'nin sınırında yer alan bir semttir ve yaklaşık olarak beş mahalleye yayılmıştır. Ayrıca, (Değirmen Sokak'ın adının 1958'de değiştirilmesini saymazsak) 1990'larda bazı mahallelerin maruz kaldığı yer adı değişikliklerinden[26] de etkilenmemiştir. Kentsel genişleme dalgalarının yuttuğu semt, bugün İstanbul'un merkezinde sıkışmış durumdadır. 1960'lara kadar kentleşmiş ve yoğunlaşmış, 1970-1980'li yıllarda da dikine gelişmiştir. Tüm bunlar sınır belirleme girişimlerinin mahallenin büyümesiyle orantılı olduğuna ve Kurtuluş'un 1960'lı yıllardan itibaren, yani mahalle azınlık niteliğini kaybettikten sonra, bir iktidar aracı olmaktan çıktığına mı işaret etmektedir? İktidar demografik varlığı önemli ölçüde azalan Rumların yerine, dikkatini yeni bir ötekilik figürünün ortaya çıktığı başka mahallelere mi yöneltmektedir?

DİPNOTLAR

1 Raffestin Claude, *Pour une geographie de pouvoir* [İktidarın Coğrafyası], Paris, Litec, 1980, s. 149.

2 Scalbert-Yücel Clemence, *Conflit linguistique et champ litteraire kurde en turque*, doktora tezi, Universite Paris IV, Paris, 2005, s. 256.

3 Perouse Jean-François, « Toponymie stambouliote et memoires balkaniques : strates, traces et oublis » in *Nommer et classer dans les Balkans*, Gilles de Rapper, Pierre Sintès, Kaurinkauski Kira, Ecole française d'Athènes, Athènes, 2008, s. 270.

4 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir ?', s. 237.

5 Mübadeleye konu olmayan Rumların resmi listesinden elde edilen sonuçlara göre (Atina Üniversitesi dijital arşivleri). Bu liste, 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesine dâhil edilmeyen Rumların envanterini çıkarır. 31 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da ikamet etmiş olmak koşuluyla bu kentte kalmalarına izin verilen bu Rumlara Türk vatandaşlığı ve « etabli » statüsü verilmiştir. Söz konusu arşivler mübadeleye dâhil edilmeyen Rum nüfusun demografik özellikleri hakkında, ad-soyad, medeni hal, doğum yeri, ikamet adresi, nüfus kaydı, meslek ve kimlik fotoğrafı gibi çok değerli bilgiler barındırmaktadır.

6 Marmara Rinaldo, Pancaldi, *Quartier levantin du XIXème siecle*, Isis, Les Cahiers du Bosphore XXXI, İstanbul, 2004, s. 102.

7 Mills Amy, *Streets of Memory. Landscape. Tolerance and National Identity in İstanbul*, University of Georgia Press, 2010, s. 38.

8 Bkz. Akpınar, İpek (doktora tezi), *The Rebuilding of İstanbul After The Plan of Henri Prost, 1937-1960: From Secularisation to Turkish Modernisation*, University of London, 2003.

9 Mazower Mark, *Salonica. City of Ghosts*, Harper Perennial, London, 2005, 'Making the city greek', s. 302.

10 « 1927 de umumi nüfus yazılışı dolayısile çıkarılmış olan 1003 numaralı kanuna göre yollara ve meydanlara tek ve milli birer ad verilebilmiş... », *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir ?', s. 236.

11 Pervitich, Jacques, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul, AXA-OYAK, 2001. Pervitich, ikisi Tatavla-Yenişehir, üçü de Tatavla Tepe olmak üzere, Tatavla'ya toplam beş plan ayırır.

12 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir ?', s. 236.

13 Dağdelen İrfan, Alman Mavileri 1913-1914, Cilt III, İstanbul Haritaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006, 2007.

14 Istanbul Büyükşehir Belediyesi arşivlerinde bulunan bir belge.

15 Clayer Nathalie, « L'albanisation des toponymes dans l'Albanie de l'entre-deux-guerres ou les méandres d'une lente construction étatique », in *Nommer et classer dans les Balkans*, Gilles de Rapper, Pierre Sintès, Kaurinkauski Kira, Ecole française d'Athènes, Athènes, 2008, s. 252.

16 Halbwachs Maurice, « La population d'Istanbul (Constantinople) depuis un siècle », *Les annales sociologiques*, E, fasikül 3 ve 4, 1942.

17 Güvenç Murat, « Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri », *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı, İstanbul, Mart 2007, n8 159.

18 Halbwachs Maurice, « La population d'Istanbul (Constantinople) depuis un siècle », *Les annales sociologiques*, E, fasikül 3 ve 4, 1942, s. 37.

19 *Idem*.

20 Ergin Osman Nuri, *Mecelle i Umûr-i Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Cilt 4, 1995, s. 1615.

21 Ergin Osman Nuri, *The Hisorical Development of Local Administration and Urbanism in Turkey*, İstanbul, yay. Selahattin Yıldırım, 1985, s. 47-50.

22 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir ?', s. 236.

23 Raffestin Claude, *Pour une géographie de pouvoir* [İktıdarın Coğrafyası], Paris, Litec, 1980, s. 149.

24 Lokmanoğlu Hayrettin, *Haritalı Şehir Rehberi. İstanbul*, Halk Basımevi, İstanbul, 1955.

25 Serhadoğlu Rıza, *Büyük İstanbul Albümü* (turistik rehber), Birlik Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 92.

26 İstanbul'un Anadolu yakasında, merkezin dışında kurulan ve mahallelerinde bazı sokak adları yakın geçmişte değiştirilen Sultanbeyli buna bir örnektir. Bu ilçedeki ad değişiklikleri, Refah Partisi'nin 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni ele geçirmesinin ardından, siyasal İslam'ın yükselişe geçtiği dönemde gerçekleştirilmiştir. Pek çok başkaları gibi, şu örnek de son derece anlamlıdır: Atatürk Caddesi'nin adı Fatih Bulvarı olarak değiştirilmiştir.

KÜRT SORUNU VE DEVLET
TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)

Derleyen: Tuğba Yıldırım

Mayıs 2011, ISBN 978-975-333-262-0
240 sayfa, 18 TL

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptoğan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.

Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

CUMHURİYET DÖNEMİNDE

SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ

MURAT KORALTÜRK

TBMM zabıtlarından derlenmiş ifadelerin temsil ettiği gayrimüslim karşıtı milliyetçi söylem, sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının dayandığı anlayışı ortaya koyması açısından önem taşır. TBMM çatısı altında bu söylemin dile gelmiş olması, sermayeyi Türkleştirme girişimlerinin arkasındaki siyasal gücü ve iradeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Başka bir ifade ile sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının münferit uygulamalar olmadığı, Ankara'nın bilgisi ve denetimi dışında gündeme gelmediği, bu uygulamaların TBMM çatısı altında dile getirilen bir zihniyete dayandığı anlamına gelir.

ANASIR-I GAYRİMÜSLİMENİN DE SİLÂHALTINA ALINMASI

Bu makalede TBMM zabıtlarından ekonomiyi Türkleştirme girişimlerinin dayandığı zihniyetin izi sürülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan tebaanın askerlik mükellefi olması ilk kez 1835'te bahriyede başladı. 1839'da Ermenilerin kara ordusunda görevlendirilmeleri tartışıldı. Zaman zaman Hıristiyanlardan asker alımı oldu. 1855'te Osmanlı Devleti cizyenin kaldırıldığını ve gayrimüslimlerin askere alınacaklarını duyurdu. Aynı karara göre ihtiyaç fazlası asker celp edilmeyecek ve bunlar askerlik hizmetinin yerine bedel-i askeri denilen vergiyi ödeyeceklerdir. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler, Müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle yükümlü kılınırlarsa da bedel-i askerlik uygulaması

Türkiye'deki gayrimüslimlerin durumuyla ilgili görüşmelerin büyük kısmı 1. Meclis'te yapılır.

Cumhuriyet'in Başkenti Cilt II, s. 595.

ile fiilen askerlik yapmalarının yolu kapandı. 1909'da kabul edilen kanun ile bedel-i askeri uygulamasına son verilerek gayrimüslim Osmanlı tebaası askerlik hizmeti ile mükellef kılındı. Bu kanuna göre 1910'dan itibaren Osmanlı tebaası gayrimüslimler askerlik yapmaya başladılar. Bu durum 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından 1919'da İtilaf Devletleri'nin isteği üzerine Osmanlı ordusundaki bütün gayrimüslim askerlerin terhisi ile sona erdi.[1]

Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayrimüslimlerin 1909-1918 dönemi dışında, yine devletin tanıdığı muafiyet ve bedel-i askeri gibi yasal olanaklar nedeniyle askerlik yapmamış olmaları gayrimüslim unsura karşı duyulan kuşku ve milliyetçi söylem tarafından gayrimüslimlere karşı dışlayıcı bir durum olarak kullanıldı.

Dindaşlığa dayalı etnik çoğulculuğu veri olarak alan Milli Mücadele, Anadolu'da yaşayan ve ortak paydası İslâmiyet olan çeşitli etnik toplulukların İtilaf Devletleri ve bu devletlerin yardımıyla Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak ve Anadolu'yu Yunanistan'ın bir parçası haline getirmek isteyen Ermeni ve Rumların çabalarına karşı bir tepki hareketidir. Milli Mücadele'nin zaman zaman İtilaf Devletleri'ne karşı söyleminden daha sert bir söylemi Ermeniler ve Rumlara yönelik geliştirdiği ifade edilebilir.[2] Bu söylemde öne çıkan konulardan birisi Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin, Müslümanların sefaletine rağmen zenginleştikleri görüşüdür.[3] Bu söyleme göre Müslümanlar askerlik hizmetini yerine getirirlerken canlarını dahi yitirirler, gayrimüslimler ise sayıca artma imkânı bulmakta ve askerlik yerine çalışma hayatında yol aldıkları için zenginleşmektedirler. Bu yaklaşım, Kütahya Mebusu Cemil [Altay] Bey'in Hıristiyan tebaanın silâhaltına alınmasına dair verdiği yasa önergesi üzerine 26 Eylül 1920'de TBMM'de Layiha Encümeni mazbatasında ortaya konur. Cemil Bey'e göre "Millet-i İslâmiye'nin vatanın muhâfaza-i istiklâl ve mevcûdiyeti uğrunda hayât ve servetini fedâ ederken teba'a-i Osmâniye'den bulunan milel-i Hıristiyâniye'nin müdâfa'a-i vatan kaydından âzâde bir hâlde teksîr-i nüfûs ve tezyîd-i nüfûza çalışmaları vatandaşlık şeref ve haysiyetiyle kâbil-i te'lif olamayacağından bi't-tabî'i bu gibi umûr-ı nâfi'a ve hidemât-ı vataniyeye şitâb etmekten bir vechile geri durmayacakları cihetle teklîf-i mezkûr hakikaten becâ ve şâyân-ı kabûl görülmekte..."dir.[4]

Bu öneri hayata geçmez, ancak Milli Mücadele sırasında Ankara Hükümeti'nin egemen olduğu topraklar üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin durumu zorlaşır. Onlara duyulan öfke ve şüphe somut sonuçlar doğurur. 1921'de Ankara Hükümeti cephe hattında bulunan gayrimüslimlerin önlem olarak cephe gerisine sevk edilmesine karar verir.[5]

Çorum mebusu Haşim [Apaydın] Bey yalnızca Hıristiyanların değil, Musevilerin de bu kanun kapsamına alınmasını önerir.[6] Sonra müzakereye geçilir. Canik mebusu Nafiz [Özalp] Bey "milel-i Hıristiyâne'nin de Türkler gibi taht-ı silâha alınması ve bunların da kânûnda musarrah olduğu üzere, gayr-ı müsellah kısmında istihdâmı lâzım gelir." sözleriyle Hıristiyanların silahsız bir şekilde askerlik yapmaları görüşünü savunur.[7] Bu görüş ile gayrimüslimlere karşı duyulan güvensizlik bir kez daha kendini gösterir.

MEMLEKET İKTİSADİYATI İLE OYNAYAN YAHUDİLER

Meclis görüşmelerinde gayrimüslimlere, özellikle etnik kimliğin en belirleyici unsuru olan dillerini muhafaza etme konusundaki tutumlarından dolayı Yahudilere karşı takınılan tavır ve hatta öfke bir kısım Türkiye Yahudi'sinin Filistin'in Türkiye'ye devri talepleri üzerine gündeme gelir. Olay şöyle gelişir: Darülfünun müderrislerinden Mişon Ventura ve arkadaşları önce İsmet Paşa'ya sundukları dilekçelerini sonra TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya sunarlar. Söz konusu dilekçede "Türk hâkimiyeti zamânında olduğu gibi Arap ile Museviler arasındaki ahenk ve vifâkı te'mîn etmek üzere Filistin'deki mandanın Türkiye devletine i'tâsı teklîf ve istirhâm edilir." ifadesiyle İngiliz mandasında bulunan Filistin'in Türkiye'ye bağlanması isteği dile getirilir.[8]

23 Aralık 1922'de TBMM'de Antalya mebusu Rasih [Kaplan] Bey, Türkiye Yahudileri ile Filistin Yahudileri arasında bir ilişki olmadığını belirterek bu teklifin reddini önerir.[9] Erzurum mebusu [Mehmet] Salih [Yeşiloğlu] Efendi ise teklife ilişkin yaptığı konuşmada Yahudilere karşı açıkça ayrımcı, kuşkucu ve dışlayıcı bir dil benimser. Salih Efendi konuşmasında şunları söyler: "Anadolu'da yaşayan gayr-ı müslimlerden her ferd kendi ırkdaşlarımız gibi dâ'ima hüsn-i mu'âmeleye mazhar olmuşlardır. Binâ'enaleyh bunlardan hıyânet edenler kendi fi'illerinin cezâlarını kendi elleri ile çekmişlerdir. Bu Musevi Cemâ'atine gelince; biz onlara onlar bize hüsn-i mu'âmele gösteren bu kavim gerçi memleketimiz iktisâdiyâtı ile fazla oynadıklarına memnûn olmadığımız hâlde sükûnetlerinden ve sâkin bir hâlde vakit geçirdiklerinden dolayı kendilerine hüsn-i mu'âmele ediyoruz. Ancak bunları vaktiyle İspanyollar keserek, kovarak emvâllerini zabt ederek İspanya'dan atmışlardır. Biz Türkler bir âtıfet olmak üzere oradan kaçanları içimize aldık. Birkaç asırdan beri içimizde yaşıyorlar. Yalnız bir şeyi ma'a'l-esef arz edeyim ki, efendiler, bu cema'ât iki asırdan beri içimizde yaşadığı hâlde kendilerini İspanya'dan kovan insânların lisânlarını, ya'ni, İspanyolcayı lisân-ı mâder olarak kullanıyorlar ve hâlâ lisânlarını terk etmemişlerdir ve Türkçeyi öğrenmeyi istemiyorlar ve öğrenmemişlerdir... bu istirhâmnâmeyi kemâl-i hoşnûdî ile kabûl ediyoruz. Tervîci cihetine de gideceğiz ve bunu kayd-ı ihtirâzî olmak üzere söylüyoruz. Kendilerini toplasınlar ve bilsinler ki, bunun içinde bir şey vardır."[10]

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey önerge lehine heyecanlı kısa bir

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey: "...Birtakım anâsırın gitmesi yüzünden ticâret nâ-ehillerin eline geçmiş... onların yerleri boş kalmıştır buyurdular... İzmir'deki tüccârlar, gidenlerin yerlerini pekâlâ tutabilirlerdi... hükûmetin kendilerine mu'âvenet etmesi lâzımdı."

konuşma yapar.[11] Erzurum mebusu Hüseyin Avni [Ulaş] Bey ise talebin Filistin'den değil, Türkiye Yahudilerinden geldiğini ifade ederek meselenin karışık olduğunu, Hariciye Vekâleti'nin konuyu incelemesini önerir.[12]

NEDEN BU PARAYI İSTANBUL'DAKİ RUMLARA, ERMENİLERE KAZANDIRAYIM?

Gayrimüslimleri ekonomide Müslümanların rakibi hatta hasmı olarak gören bir anlayışın zaman zaman TBMM çatısı altında dillendirildiğine tanık olunur. Örneğin 31 Mart 1925'te TBMM'de Aksaray mebusu Besim [Atalay] Bey şunları söyler: "Ticâretimizi sekteye uğratan esbâbdan birisi de kambiyo mes'elesidir. Bu husûsda ipin ucu elimizde değildir. Bu husûsda tamâmen ecnebiler hâkimdirler. Efendiler! İktisâdiyâtın can damarı olan kambiyoda Rumlar, Ermeniler, Yahudiler hâkim oldukça memleketin iktisâdiyâtında, tâm bir salâh ümîd etmek boştur... Sonra Ticaret Vekâleti büyük şehirlerde hiç olmazsa bir borsa te'sîs etmelidir. Meselâ Konya'da zahîre çıkıyor. Bir zahîre borsası olmalıdır. Burada tiftik çıkıyor... Bakınız size burada tiftik mes'elesine dâir bir şey' arz edeyim: Efendiler köylü tiftiğini getirir. Daha şehre girmezden evvel dört, beş Ermeni onun peşini sararlar, bin türlü dil dökerek o köylünün elinden mâlını alırlar... Türk tüccârlarına bankadan bir kredi yaptırmak için her hâlde hükûmet elden geldiği her vâsıta ve her vesîle ile mürâca'at etmeli... Vâkı'a Bank-ı Osmani, ben Türk tüccârına kredi yapıyorum diyor. Arkadaşlar: buna ben o kadar fazla i'timâd edemiyorum. Evet, Türk tüccârına kredi yapıyor. On bin liralık bir adama beş yüz lira, bir kredi midir ricâ ederim? Bu bi'l-akis ayağını bağlamaktır. Öylelerini biliyoruz ki, birinin uhdesinde on bin lira durduğu hâlde. Bir Türk tüccârın elinde beş yüz lira olunca hemen derhâl o gün protesto edilip elinden alınıyor. Sonra Anadolu'da bugün Rum kalmamak üzeredir ve inşâllah yalnız Türk kalacaktır. Meclis-i Âlînin himmeti ve Allah'ın inâyetiyle.. Bank-ı Osmanî ben Türklere kredi yapıyorum diyor. Taşlara mı kredi yapacak? Elbette Türklere yapacaktır. Sermâyesini nemâlandırmak için tabi'i mecbûrdur... biz de ticâreti, bi'l-hassa yüksek ticâreti himâye edebilmek için, nakliyât ve sâire üzerine sigorta yapan Türk şirketlerimiz vardır. Buradan ben mâlımı doğrudan doğruya Londra'ya gönderir, satarsam şüphesiz daha fazla kâr edeceğim. Neden bu parayı İstanbul'daki Rumlara, Ermenilere kazandırayım."[13]

1926 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının 17 Mayıs 1926'da TBMM'de yapılan görüşmeleri sırasında gayrimüslimlere ve özellikle Yahudilere karşı sert bir söylem egemendir. Bu süreçte öne çıkan isimlerden biri olan Besim Atalay "kambiyo işlerinin tanzîmi için para mes'elesine ehemmiyet vermeli, bi'l-hassa borsa millileştirilmelidir. Memleketimizde en büyük bir tehlike vardır arkadaşlar, Yahudi tehlikesi. Bugün paramız bunların ellerinde oynuyor..." sözleriyle "Yahudi tehlikesine" dikkat çeker.[14]

Besim Atalay'ın bu sert ifadelerle dolu konuşmasını yaptığı oturumda söz alan Maliye Vekili Hasan [Saka] Bey ihtiyatlı, ancak satır aralarından antisemitizm okunabilen şu açıklamayı yapar: "...sâha-i rekâbet herkes için seyyânen açıktır. Herkes derece-i tefevvuk ve mevkî'ini kendi zekâ ve fetânetinden beklemek mecbûriyetindedir. Kânûn kimseye husûsî himâye ve imtiyâz te'min edemez. Kendisinden bahsedilen unsûr fa'al ise memleketimizde çok para kazanıyorsa, i'tirâf etmek mecbûriyetindeyiz ki akmülasyon eriditer denilen kendi irsî zekâlarına, kendi sa'ylerine, ihtisâs ve kâbiliyetlerine medyûndurlar. Bizim yapacağımız şey' kendilerinden ibret alarak aynı vâdide, aynı derecede çalışmaktır. Binâ'enaleyh kânûnun herkese seyyânen te'min edeceği himâyeden başka şu veya bu unsûr ve sınıf lehine husûsî himâye zannederim ki Büyük Millet Meclisi'nin yapabileceği mesâ'ilden değildir."[15] Aynı oturumda sermayenin Türkleştirilmesi sürecini dile getiren bir diğer kişi Gümüşhane mebusu Cemal Hüsnü [Taray] Bey'dir. Cemal Hüsnü Bey'in konuşmasındaki "Türkiye'nin inkılâb devresinde ticâreti bir sınıftan diğer bir sınıfa, bir ırktan diğerine geçmektedir." ifadesi dikkat çekicidir.[16]

RUMLARA KARŞI İSLAM FIRINCILARIN HİMAYE BUYRULMASI

Sermayeyi Türkleştirme girişimlerine zemin hazırlayan söylemin izleri başka mebusların ifadelerinden takip edilebilir. Örneğin, Kastamonu mebusu Halit [Akmansü] Bey ve arkadaşları 25 Ocak 1924 tarihli soru önergesinde himaye edilmedikleri için İstanbul'da bulunan Türk fırıncıların mesleklerini terke mecbur kaldıklarını iddia ederler ve bu nedenle "Rumlara karşı İslâm fırıncıların himâye buyrulması" talebinde bulunurlar. Aynı önergede Rumlar hakkındaki "İstanbul ticâret âleminde roller oynayan ve yüzde doksan Rumlardan ibâret bulunan değirmenci ve uncular şeytânetlerine devam ederken ve asıl kabâhat bunlarda iken fırıncıların tecziyesi İslâm ekmekçi san'atkârlarını imhâ etmekte olduğu süzişle tasvîr olunu-

yor." ifadesi nefret söylemini yansıtmaktadır.[17]

Sermayeyi Türkleştirme söylemi ve uygulamalarını meşru göstermeye yarayan çabalardan biri de Türkiye yurttaşı gayrimüslimlerin "yabancı" ya da "öteki" olarak tanımlanmasıdır. Buna dair bir örneği 1924 yılı bütçe kanunu görüşmeleri sırasında 1 Nisan 1924'te Karahisar-ı şarki mebusu İsmail [Şükrü Çelikay] Bey'in şu açıklamalarında bulmak mümkündür. "Avrupa ile iktisâden olan münâsebetimizi iki nokta-i nazardan mütâla'a etmek lâzım geliyor, muhâkeme etmek icâbediyor. Birisi ithâlât diğeri ihrâcâttır. İthâl ettiğimiz eşyânın % 90'ını biz Türkler sarf ettiğimiz hâlde ma'a'l-esef bunun vâsıtalığını yapanlar Türkler değil, Hıristiyanlardır. Bundan da adem-i muvaffakiyetimiz iktisâddaki ilmî behresizliğimizden ileri geliyor... İthâlatta böyle olduğu gibi ihrâcâtta da ma'lûmât-ı iktisâdiyemizin noksânlığından ve vâsıta olan ellerin ma'a'l-esef bizden olmamalarındandır. İşte vâsıta olan ellerin bizden olamamaları ve bunların sû'-i niy'eti, birçok mahsûlâtımızı ambarlarda çürütmeye sebebiyet veriyor..."[18]

Sermayeyi Türkleştirmek için Müslüman-Türk unsurun himayesinin gerektiği sık sık dile getirilir. Örneğin, Menteşe mebusu Şükrü [Kayal Bey'in mahsulât ve ihracatın himayesine dair soru önergesi nedeniyle 18 Kasım 1923'te TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında gayrimüslimlere karşı Müslümanların hükümetçe himaye edilmesine dair şu sözleri dikkat çekicidir. "Hasan beyefendinin söyledikleri bir noktayı tashih etmek isterim. Memleketimizden birtakım anâsırın gitmesi yüzünden ticâret nâ-ehillerin eline geçmiştir ve ticâret kiyâset ile idâre edilmemiş, onların yerleri boş kalmıştır buyurdular. Bendeniz iddi'â edeceğim ki, İzmir'deki tüccârlar, gidenlerin yerlerini pekâlâ tutabilirlerdi. Yalnız hükûmetin kendilerine mu'âvenet etmesi lâzımdı. İtalyanlar, orada kalan Hıristiyanlara hiçbir mâl mukâbilinde olmayarak iki yüz otuz bin, iki yüz kırk bin lira avans verdiler. Hâlbuki bizim yegâne milli bankamız, yüz binlerce liralık bir adama en çok beş bin lira vermiştir. Beş bin lira ile İzmir ticâreti, hiçbir zamân yürütülemez."[19]

Yukarıda örnekleri verilen Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında TBMM zabıtlarından derlenmiş ifadelerin temsil ettiği gayrimüslim karşıtı milliyetçi söylem, bu yıllardan başlayarak devam eden sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının dayandığı anlayışı ortaya koyması açısından önem taşır. TBMM çatısı altında bu söylemin dile gelmiş olması, sermayeyi Türkleştirme girişimlerinin arkasındaki siyasal gücü ve iradeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Başka bir ifade ile sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının münferit uygulamalar olmadığı, Ankara'nın bilgisi ve denetimi dışında gündeme gelmediği, bu uygulamaların TBMM çatısı altında dile getirilen bir zihniyete dayandığı anlamına gelir.

TBMM Birinci Reis Vekili Hasan Bey antisemitizm okunabilen şu açıklamayı yapar: "...Kendisinden bahsedilen unsûr fa'al ise memleketimizde çok para kazanıyorsa, i'tirâf etmek mecbûriyetindeyiz ki akmülasyon eriditer denilen kendi irsi zekâlarına, kendi sa'ylerine, ihtisâs ve kâbiliyetlerine medyûndurlar."

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İİBF
İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

Bu makale 25 Haziran 2010'da Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin düzenlediği İkinci İktisat Tarihi Kongresi'nde sunulmuş bildiriye dayanmaktadır.

1 Bu konu için bkz. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

2 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 87. Milli Mücadele'nin gayrimuslim karşıtı söylemi için bkz. Suat Akgül, "*Nutuk*'a Göre Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı 36, 1994, s. 107-123. Azmi Süslü, "Atatürk ve Azınlıklar", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, cilt 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, s. 1013-1056.

3 Milli Mücadele basınında sık işlenen bu konuya dair ilginç bir örnek İsmail Habib Sevük'ün 2 Ekim 1921'de *Açıksöz* gazetesinde yayınlanmış olan şu sözleridir: "İşte beş, altı asırlık bütün bir tarih apaçık duruyor: Bizden hangi tazyiki ve hangi fenalığı gördüler? Ne dinlerine karıştık, ne lisanlarına dokunduk; Kiliselerinde istedikleri ayini, mekteplerinde istedikleri tedrisatı yaptılar. Bizim hükümet teşkilatı bizim için bir yük, onların cemaat teşkilatı kendileri için bir kuvvetti. Bizim nasibimiz asker olup azalmak, onların kısmeti düğün yapıp çoğalmaktı; her İslâm evinden çıkan tabut kurulan beşikten lazla fazla; her Rum hanesinde sallanan beşik çıkan tabuttan ziyade idi. Biz hükümet eşliğinde servetimizi tükettik, onlar ticarethane kapılarında keselerini şişirdiler. Çalışan bizim çiftçi, kazanan onların tüccarıydı. Müstahsilliğin bütün meşakkatini çekmek bize, komisyonculuğun bütün refahını sürmek onlara düşüyordu. Niye sayıp duruyorum; bir milletin mesut olması için ne lazımdır, hürriyet ve serbesti mi, işte onlar hür ve serbesttiler: Kiliseleri birer 'Etniki' şubesi, mektepleri birer fitne ocağı olduğu zamanlar bile, ne kilisede yapılanı, ne mektepte okunanı soran olmadı. Saadet için ne lazım, servet ve refah mı? İşte onlar zengin ve müreffeh idiler: Ticaret kendilerinde, sanat ellerinde, servet ceplerinde idi! Düşününüz ki bir Türkiyeli Rum'un aldığı 'Averof'a' mukabil, bütün Türkiye Hükümeti sağlam iki zırhlı alamamıştı! Bizi niye özlemesinler. Bizden Yunanistan'a zengin giden Rumlar bile orada fakir, Yunanistan'dan bize çıplak gelenler bile burada zengin oldular. Çünkü burada ticaretleri rekabetsiz, hayatları emin, tesanüdleri muhkemdi. Türkiye'de onlar için askerlik yok, işlerine karışan yok, kâr ve kesblerini elinden alan yok, bilakis askerliğe bedel naçız bir vergi, müdahaleye bedel ortaksız bir saha-yı ticaret vardı...", Bkz. *İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları 1921-1922: Makaleler Fıkralar*, haz. Mustafa Eski, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 140-141.

4 *TBMMZC*, devre 1, cilt 4, s. 354.

5 Zekeriya Türkmen, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Cephe Gerisine Gönderilen Gayr-ı Müslim Vatandaşların Aileleriyle Haberleşmeleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt 6, sayı 22, 1998, s. 211-230.

6 *TBMMZC*, devre 1, cilt 4, s. 355.

7 A.g.y.

8 *TBMMZC*, devre 1, cilt 26, s. 8.

9 A.g.y.

10 A.g.e., s. 8-9.

11 A.g.e., s. 9.

12 A.g.y.

13 *TBMMZC*, devre 2, cilt 8, s. 146-147.

14 *TBMMZC*, devre 3, cilt 25, s. 197.

15 A.g.e., s. 202.

16 A.g.e., s. 203.

17 *TBMMZC*, devre 2, cilt 8, s. 497.

18 A.g.e., s. 180.

19 *TBMMZC*, devre 2, cilt 3, s. 442.

GRAMSCI TÜRK SİNEMASI'NDA

VEDAT TÜRKALİ'NİN *OTOBÜS YOLCULARI*

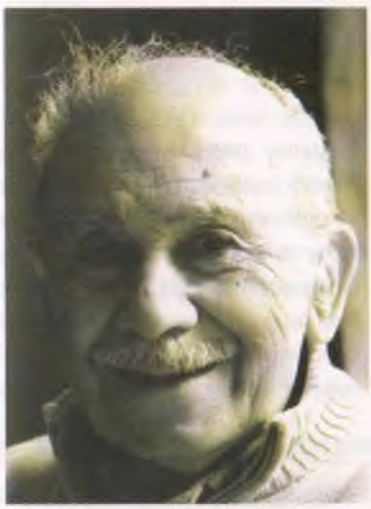
ASLI DALDAL

Türk sinemasının 1960-65 arasındaki toplumcu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerini senarist olarak Vedat Türkali verir. Türkali edebiyat eğitimi görmüş, aynı Gramsci gibi yasaklı Komünist Partisi'ne üyeliğinden dolayı 1951-58 arası hapis yatmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Türkali en verimli dönemine girer. Halit Refiğ'in Şehirdeki Yabancı, *takma isim kullandığı Lütfi Akad'ın* Üç Tekerlekli Bisiklet *gibi önemli filmlerine imza atsa da asıl kendini ortaya koyabildiği filmler Ertem Göreç'le yaptığı* Otobüs Yolcuları *ve* Karanlıkta Uyananlar*'dır.*

***Otobüs Yolcuları* filminin afişi ve Vedat Türkali.**

Günümüzün içine kapanmış "her şeyden bağımsız olma" sevdasındaki Türk sinemasında fazlaca bir rolü olmasa da Marksizm ve onun sinema alanındaki uyarlamaları Türk sinema tarihinin önemli yapıtlarını derinden etkilemiştir. 1960 darbesi sonrasında yapılan filmler, yeni Türk sineması teriminin ilk defa kullanılmasını sağlayan Yılmaz Güney'in entelektüel dönem filmleri bu etkinin birkaç belirgin örnekleridir. Bu yazının amacı, Marksizmin sinema çalışmalarındaki yansımalarına yön veren Gramsci'nin Türk sinemasındaki ilk izlerinden birinin, Vedat Türkali'nin *Otobüs Yolcuları* filminin incelenmesidir. Günümüzün yozlaşmış siyaseti içerisinde "angaje" bir sanat yapmak ulusal sinemacılarımız tarafından neredeyse tamamen unutulmuş göründüğü için küçük bir tarihsel tazelenme belki de faydalı olabilir.

1891-1937 yılları arasında yaşamış olan Antonio Gramsci, hem İtalyan siyasetinin hem de İtalyan Marksizminin en önemli kişiliklerinden biridir. Büyük zorluklarla geçen ilk gençlik yıllarının ardından 1922'de İtalyan Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer almış, 1924'te de partinin başkanlığına gelmiştir. Stalin'e yazdığı Trotsky'yi savunan mektubun hemen akabinde 1926 yılında Mussollini'nin faşist kadroları tarafından hapse atılır. Zaten ciddi sağlık sorunları olan Gramsci yaşamının geri kalanını hapiste geçirir. 46 yaşında yaşama veda ettiğinde geride hapishanede yazdığı yüzlerce mektup ve sayfalarca not bırakır. Bu notlar daha sonar *Hapishane Defterleri* adı altında kitaplaştırılır. Gramci'nin analizleri kültür çalışmalarını pek çok yönden etkilemiştir. Pek çok farklı okumaya kapı aralayan Gramsci'nin derinlikli toplum ve kültür incelemeleri bu yazı bağlamında Türk sinemasında bıraktığı izler çerçevesinde kısaca irdelenecektir.

Sinema çalışmalarında Gramsci'nin uyarlanabileceği pek çok örnek vardır. Örneğin Marksizm ve sinema ilişkisini irdeleyen çeşitli çalışmalarda Afrika sinemasının babası olarak nitelendirilen Ousmane Sembene filmleri Gramsci'nin "halk eğitimini"

temel alan kültür politikası çerçevesinde incelenir.[1] Ancak Gramsci'nin en büyük etkiyi yaptığı ülke sineması hiç kuşkusuz İtalyan yeni gerçekçiliğidir. İtalyan Komünist Partisi ve onun lideri Palmiro Togliatti tarafından hararetle sahiplenilen yeni gerçekçi filmler, partinin Gramsci'den esinlenen o dönemdeki halka inme politikası ile doğrudan ilintilidir. Bu yüzden teoride çok katı olan İtalyan Komünist Partisi, pratikte, partinin kitleselleşebilmesi adına büyük rol oynayan sinema alanına çok esnek yaklaşır. Sadece parti içinden olan ve Marksizme inanan Visconti ya da De Santis gibi sinemacıların değil, de Sica, Rossellini, Lattuada gibi zamanında anti-faşist bile olmamış sinemacıların yeni gerçekçi yapıtları, içlerinde "halkçı-ilerici" öğeler taşıdıkları ölçüde sahiplenilir.

GRAMSCI, KÜLTÜR VE SİNEMA

Gramsci'nin "kültür" politikalarını odağına alan analizleri içerisinde özellikle sinema araştırmacılarını ilgilendiren temel kavramlar, hegemonya ve organik aydın anlayışlarıdır.

Özetle Gramsci hegemonya kavramı ile sivil toplum aygıtlarının çok gelişmiş olduğu Batı ülkelerinde devletin askeri ve yönetsel üstyapı kurumlarının şiddet yoluyla ele geçirilmesinin, devrimin yaşaması ve yayılması açısından fazla bir işe yaramayacağını anlatır. Çünkü kapitalist kültür, bireysel yaşantıya ve onu oluşturan gündelik pratiklere fazlasıyla hakim olmuştur. Askeri güçle oluşturulacak bir "dominasyon" bu yüzden fazla bir anlam taşımaz. Bu durumla mücadele için Gramsci "karşı bir hegemonya kurmanın" önemini vurgular. Bu karşı hegemonyayı yaratmanın en önemli aracı kültürdür. Var olan egemen kültür kalıplarına muhalif bir "karşı kültür yaratmak" ve bu karşı kültürü halk tabakalarına yaymak en akılcı politik tutumdur.[2] İtalyan Komünist Partisi 1943-48 yılları arasında Hıristiyan Demokratlara karşı gösterdiği mülayim tavrı büyük ölçüde Gramsci'nin kuramı ile meşrulaştırır. Partinin, o yıllardaki stratejisi, Gramsci'den esinlenen bir "kültürel hegemonya yaratma" stratejisidir. (Togliatti, *Hapishane Defterleri*'nin yayımlanmasına önayak olur)Yani Gramsci'nin "manevra savaşı" değil, "pozisyon savaşı" tercih edilir. Hükümeti ele geçirmek yerine, kültürel liderlik, ulusal-popüler söylemlerle entelektüeller ve kitle arasında kopan iletişimi yeniden kurmak gibi hedefler belirlenir. Bu bağlamda da politik açıdan oldukça esnek, pragmatik bir tutum sergilenir. Yukarıda da belirtildiği gibi yeni gerçekçi filmlerin en büyük koruyucusu Komünist Parti olur. Mussolini döneminde faşizme mesafeli olmayan, ancak sonradan (talihin onlar için büyük bir lütfu ile) "direniş" saflarına katılmayı seçen Rossellini, Lattuada ve Blasetti'nin filmleri bile Komünist Parti tarafından büyük bir coşku ile sahiplenilir. Amaç ilerici bir "halkçılık" duygusunu taşıyan bütün eserlerin teşvik edilmesidir. "Gerçekçilik" bu ilerici halkçılık anlayışını özetleyen, entelektüeller ve kitleler arasındaki yakınlaşmayı simgeleyen kültür ağına verilen isim olur.

Luchino Visconti (1906- 1976).

Hegemon kültüre muhalif bir karşıkültürün temelini atmakta en büyük rol hiç kuşkusuz Gramsci'nin organik entelektüeller olarak adlandırdığı aydınlara düşer. Gramsci'nin aydın anlayışı hâkim Marksist pratikler açısından da oldukça radikaldir. Aydın-

Giuseppe De Santis'in yönetmenliğini yaptığı *Riso Amaro (Acı Pirinç)* filminden bir sahne.

ları "geleneksel" aydınlar ve "organik" aydınlar olarak ikiye ayıran Gramsci geleneksel aydınların işçi sınıfından kopuk, kapitalist iş bölümünün dayatmalarını yansıtan ayrı bir profesyonel sınıf olarak kendilerini konumlandırdıklarını söyler. Aslında saf, bağımsız bir aydın sınıfı yoktur. Herkes biraz aydındır. Entelektüel olan ve olmayan diye bir ayrım yapmak aslında yanlıştır. Bu bağlamda Gramsci aydınların halka yakınlaşmalarını, halkla kaynaşmalarını önerir. Aslında temel olan işçi sınıfının kendi "organik" aydınlarını yaratmasıdır. Gramsci'nin bu anlayışa sahip olmasında hiç kuşku yok ki Mussolini döneminin özellikle Benedetto Croce örneğinde karşımıza çıkan "fildişi kule" entelektüel-

***Karanlıkta Uyananlar* filminde de Gramsci'den esinler görürüz. *Karanlıkta Uyananlar* filminin afişi.**

lerinin kitlelerle bağlarının tamamen kopmasının da etkisi vardır.

Öte yandan Gramsci kuramına içkin bir "pedagojik" anlayış da vardır. Halkı eğitmek, halkın kültür düzeyini yükseltmek, bu bağlamda aydınlanmacı bir popülizme sahip olmak önemli bir tavırdır. Bu yüzden Gramsci'nin kuramının izlerini yansıtan eserlerde, en çok da filmlerde" hep bir "ulusal-popüler" söylem vardır. Bu söylemi hem Vedat Türkali-Ertem Göreç filmlerinde, hem de İtalyan yeni gerçekçiliğinin örneğin Guiseppe De Santisin yönettiği 1948 yapımı *Acı Pirinç (Riso Amaro)* tipi filmlerinde görebiliriz. Örneğin *Acı Pirinç*'te De Santis, Gramsci'den esinlenen bir "ulusal-popüler" yaklaşımla, "komedi, müzikal, gangster filmi" gibi popüler türleri kullanarak kendine göre bir bireşim yaratır. Ayrıca filmde profesyonel oyunculara da yer verir. *Acı Pirinç*'te yerel pek çok amatör oyuncu yanında Vittorio Gassman ve erotik güzel Silvana Mangano da rol alır. *Acı Pirinç* yeni gerçekçiliğin ticari başarı yakalayan ve kitlelere ulaşan ender filmlerinden biri olur.

TÜRK SİNEMASINDA GRAMSCI

Marksist bir söylemin, dolaylı da olsa Türk sinemasında ortaya çıkması, ancak 1960'lardan sonra mümkün olur. Aslında Marksist entelektüeller daha öncesinde de Türk sinemasına emek vermişlerdir. Örneğin Nazım Hikmet (Ran), Muhsin Ertuğrul'la beraber pek çok filmin senaryosuna imza atar. Ancak 1960 öncesinde aydınlar sinemayı bir "siyasi araç" olarak (ya da bir sanatsal ifade biçimi olarak) ciddiye almazlar. Dünya sinemasındaki örneklerin yerli aydınlar tarafından seyredilip iyice kavranması uzun bir zaman alır. Kemalist kadroların sinemaya (örneğin Lenin'in Sovyet Rusya'da yaptığından çok farklı olarak) propaganda aracı olarak bile hiç önem vermemiş olmaları da bu durumun önemli sebeplerinden biridir.

Türk sinemasının, özellikle 1960-65 arasındaki toplumcu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerini senarist olarak Vedat Türkali verir. 1919 yılında doğan Türkali edebiyat eğitimi görmüş, aynı Gramsci gibi yasaklı Komünist Partisi'ne üyeliğinden dolayı 1951-58 arası yıllarca hapis yatmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Türkali en verimli dönemine girer ve pek çok filme damgasını vurur. Halit Refiğ'in *Şehirdeki Yabancı*, takma isim kullandığı Lütfi Akad'ın *Üç Tekerlekli Bisiklet* gibi önemli filmlerine imza atsa da asıl kendini ortaya koyabildiği filmler Ertem Göreç'le yaptığı 1961 tarihli *Otobüs Yolcuları* ve 1965 tarihli *Karanlıkta Uyananlar*'dır.

1960 darbesi ve onu izleyen dönemde 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile siyasal anlamda "angaje" diyebileceğimiz yönetmenler filmler çekmeye başlar. Darbe bütün militarizmine ve süregelen sansür baskısına rağmen kendini Kemalist bir düzlemde "solcu" olarak tanımlayan aydınların önünü açar. Bu yönetmenlerin (Metin Erksan, Halit Refiğ, Ertem Göreç, Duygu Sağıroğlu) güçlü toplumsal ve politik inançları vardır ve Yeşilçam içerisinde filmler çekmiş olsalar da kendilerini sanatın ve toplumun ilerici misyonerleri olarak görürler. Yeşilçam'ın endüstriyel baskıları ve "bono" sistemiyle bağlı yönetmenler, Gramsci'den esinlenen İtalyan "ulusal-popüler" sineması gibi (örneğin De Santis'in *Acı Pirinç* filmi), hem aydın izleyiciye hem de halka hitap edebilecek filmler çekmeye çalışırlar. Bir başka deyişle hem entelektüel seyirciyi hem de ticari filmleri takip eden sıradan izleyiciyi çekmeye çalışır ve böylelikle halkın bilincini artırmaya uğraşırlar. Bunda hem pragmatik bir tutumun izleri vardır: Yeşilçam içinde tutunmak isterler, hem de pedagojik bir amaç güderler. Vedat Türkali o yılları şöyle anlatır:

"Benim 27 Mayıs döneminde Türkiye'nin kavuştuğu yeni koşullar ve bize bu koşulların yarattığı olanaklarda en büyük isteğim, tutkum, Türk halkına yararlı olabilecek ve halkçı birikime katkıda bulunabilecek sinema çalışması yapmaktı. Tabii bunun içinde bazı aydınlarımızın küçümseyerek söyledikleri "popülizm" eğilimleri de vardı. Ama biz bunu bilerek göze alıyorduk. Çünkü başka bir çözüm yolu, hele o günler için geçerli değildi... Yeşilçam'ın kullandığı bazı kalıplar kaliteli sinema açısından belki istenmeyebilir, değerli bulunmayabilir. Ama halkın bu

alışkanlıklarını iyi kompozisyonlar içerisinde, iyi sentezlerde, halkın yararına olan bir yörüngedeki yapıtlarda kullanmak tek yoldu. *Otobüs Yolcuları* denenmiş kalıpları, halka bir şeyler verebilen ve yeni bir düşünce ufku açan bir sentez içersinde kullanma çabasıdır."[3]

Türkali'nin en önemli filmlerine yönetmen olarak imza atan Ertem Göreç ise diğer "toplumcu gerçekçi" yönetmenlere kıyasla daha "alaylı"dır. Ortaöğrenimini bitirdikten sonra, çok genç bir yaşta sinema endüstrisi içerisinde çalışmaya başlar. Montaj işleriyle uğraşır, kamera asistanlığı yapar. 1959'da *Kanlı Sevda*'yı çeker. Türkali'ye göre, Göreç Marx'ı pek bilmez. Zaten pek entelektüel de sayılmaz. Türkali-Göreç işbirliğinde zaman zaman ortaya çıkan zorluklardan biri bu durumdur. Türkali'ye göre, Göreç'in aydın karşıtı tutumu, sinema endüstrisinde Batılı fikirlere ve kavramlara duyulan alerjiyle birleşince, "olumlu entelektüellerin" önemini vurgulatmak kendisi için çok güç olmuştur. Öte yandan, Türkali, Göreç'in "Sine-İş"in kurulmasındaki büyük çabasını över ve gönülden sendikacı olduğunun altını çizer. Halk çocuğu sendikacı Göreç ve entelektüel Türkali'nin ortaklaşması da aslında Gramsci'nin hayalini kurduğu aydın halk kaynaşmasının güzel bir örneğidir. Kendisi de her zaman bir "organik entelektüel" olmaya gayret eden Türkali işçi sınıfının anlama kalıplarını küçümsemeden hem onları filme bağlayacak hem de aydınlatacak projelere imza atar.

1961 yapımı *Otobüs Yolcuları*'nı da işte bu düsturlarla çeker. Film, Ayhan Işık'ın oynadığı fakir otobüs şoförü Kemal ile babasının özel aracıyla üniversiteye gitmeyi utanç verici bulan Türkan Şoray'ın canlandırdığı zengin aile kızı Nevin arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Aşk hikâyesinin toplumsal arka planı ise gerçek bir olay üzerine kuruludur. Güvenevler skandalı (filmde Yeşiltepe olarak geçer). Türkali şöyle anlatır:

"27 Mayıs'ın getirdiği görece özgürlük ortamında, film, toplumsal-eleştirel

Antonio Gramsci (1891 Sardunya – 1937 Roma).

bir içerik kazandı. Kent kıyısında GÜVENEVLER adıyla bir ortaklığın yaptırdığı yapılardaki yolsuzluk, o günkü gazetelerde yer almış, yöneticileri tutuklanıp mahkemelere götürülmüşlerdi. Halkı, orta katmanları, onların başlarını sokacakları bir yuvaya kavuşma özlemlerini sömüren, dalavereci yapı ortaklıklarının serüveniydi anlatacağımız... Güvenevler dosyasını ayrıntılarıyla inceledik. Otobüs şoförüyle, arabanın burnundaki çalımlı kız öyküsü oturmuştu bu olaya..."[4]

Yasaklı Komünist Partisi üyesi Vedat Türkali ve montaj işçiliğinden yönetmenliğe geçen Göreç'in ortaya koydukları sinema anlayışı, o dönemde toplumsal gerçekçi sinema içerisinde yer alan diğer solcu yönetmenlerden farklıdır. Modernist-burjuva temaları da filmlerine katan sanayici aile çocuğu Halit Refiğ ve sanat tarihi mezunu Metin Erksan'ın yabancılaşmış, kötümser karakterlerinin tersine

Yönetmenliğini Halit Refiğ'in yaptığı *Gurbet Kuşları* filminden bir sahne.

Otobüs Yolcuları'nın kahramanları umut ve iyimserlik doludur. Refiğ'in *Gurbet Kuşları*'nda betimlediği "soğuk" ve "uzak" büyük şehir, yerini, aynı otobüste buluşan insanların samimiyet ve dayanışmasına bırakır. Kemal'in liderliğinde, otobüs sakinleri, paragöz kapitalistlere (kooperatifin sahipleri) savaş açar ve hakları için mücadele eder. Kahramanın (adı manidar bir şekilde "Kemal"dir) lider olarak sahip olduğu bireysel yetenekleri, otobüs yolcularının dayanışması ve birlikte eyleme geçmeleri ile bütünlenir. Filmin sonundaki ayaklanma sahnesi, kapitalist güçlere karşı kitlesel savaşı vurgulayan toplumcu bakış açısını ortaya koyar. Öte yandan Gramsci'nin "ulusal-popüler" anlayışını hatırlatan ve gerçekten işçi kitlelerine de ulaşmak isteyen film, Türkali'nin de daha önce altını çizdiği gibi, klasik Yeşilçam kalıplarının tamamen dışına çıkma arzusu taşımaz.[5] Bu bağlamda Nevin ve Kemal'in ilişkisi aynı zamanda bildik bir "zengin kız", "fakir oğlan" aşkıdır. Yeşilçamvari "kitsch" aşk hikâyesinin biraz gölgeler gözüktüğü güçlü siyasal çerçeve, aslında karakterlerin hiçbirinin sosyal bağlamdan tecrit edilerek, kendi bireysel dünyalarında resmedilmemeleri ve Türk solunun o dönemlerde tartıştığı bazı kavramları aşk hikâyesi içerisine yerleştirmesiyle de yeknesak Yeşilçam dramlarını aşar.

1960 darbesini destekleyen kent-soylu "ilerici" koalisyonun perspektifiyle uyumlu olarak, *Otobüs Yolcuları*'nda, devlet güçleri (polis) ve kanunlar, "zayıfları" (kitleleri),

Demokrat Parti zihniyetini yansıtan kapitalistlere karşı (yani "güçlülere" karşı) koruyan olumlu öğeler olarak kurgulanır. Ancak özellikle Halit Refiğ'in filmlerinde karşımıza çıkan (*Şehirdeki Yabancı, Gurbet Kuşları*) Jakoben aydınların elitizminden farklı olarak, Göreç ve Türkali toplumsal sorunları çözmek için devlet

Yılmaz Güney'in genel sinematografisindeki halka ulaşmayı amaçlayan Marksist vurgu özellikle *Baba, Zavallılar, Endişe* gibi filmlerde Gramscivari bir sinema anlayışına yakın durur.

müdahalesinden önce kitlesel hareketlerin gelmesi gerektiğini vurgular.

Filmde işçilerin mücadelesi ve patronlarına karşı grev kararı almaları, Türk aydınlarının o günlerdeki "eğitici" çabalarını da ortaya koyar. Türkali şöyle konuşur: "Bizim o zaman yapmaya çalıştığımız bir şey oldu... O da Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmaktı. Ve yığınlara belli bir demokratik mesaj vermek. 27 Mayıs belli yasalar getirdi. Ama halk daha bu yasaları benimsemiş değildi. Mesela sendikalar yasası. Çoğu, benzer ülkelerden benzer yasaların bize getirilmesi biçiminde oldu. İşçi sınıfı bunları, Batı işçi sınıfının kanlı mücadelelerle elde etmesi biçiminde elde etmedi. Bu gelen kanunların hayata geçirilmesini sağlamak için sinemacılara düşen bir görev vardı. Ben genellikle filmlerimde bunları yapmaya çalıştım. Demokratik haklara sahip çıkılmasını savundum."[5]

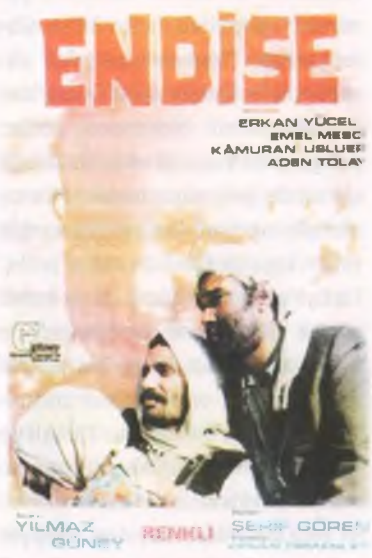
1965 yapımı *Karanlıkta Uyananlar*'da da *Otobüs Yolcuları* kadar olmasa da yine Gramsci'den esinler görürüz: *Karanlıkta Uyananlar* da belli bir popülizm ve kitleleri eğitme çabasının ortaklaşmasını yansıtır. Yeni anayasa ile getirilmiş hakların işçiler tarafından benimsenmesi ve kullanılmasını teşvik amacı taşır. Bu bağlamda merkeze filmdeki ana burjuva karakterleri değil (bunlar Nevin-Tülin Elgin ve Turgut-Fikret Hakan'dır), emekçi kitleleri koyar. Nevin ve Turgut'un yalnız, içe dönük

betimlenişlerine karşın, işçiler, "kalabalık", coşkulu ve paylaşımcıdır. *Otobüs Yolcuları* gibi, *Karanlıkta Uyananlar* da geleceğe ümitle bakar. Filmin sonunda doğan bebeğin "erkek" olması, proleteryanın ("erkek egemen" bir dizge içinde) zafer dolu günlere yol aldığını muştular.

Türk sinemasında ilerleyen dönemde de Gramsci'nin izlerini görebiliriz. Vedat Türkali kadar doğrudan bir ilişki kurulamasa da, örneğin Yılmaz Güney'in seyirci kitlesiyle kurduğu tılsımlı iletişim de kitlelere ulaşmayı amaçlayan, onlardan güç alan "halktan gelen" bir entelektüel sinema anlayışını çağrıştırır. Gerçi Yılmaz Güney'in halk tabakasına en çok ulaştığı filmleri çoğunlukla vurdulu kırdılı tipik Yeşilçam *trash* örnekleridir ve Gramsci'nin hem sanatsal hem kitlesel olmaya çalışan vurgusundaki "sanatsal" noktayı atlar. "Sanat sinemasında" ses getiren filmleri ise (*Umut, Arkadaş, Sürü, Yol*) Güney'in dönüştürmek istediği kitlelere yeterince ulaşmaz. Ancak gene de Yılmaz Güney'in genel sinematografisindeki halka ulaşmayı amaçlayan Marksist vurgu özellikle *Baba, Zavallılar, Endişe* gibi filmlerde Gramscivari bir sinema anlayışına oldukça yakın durur.

Günümüzde "Yeni Türk Sineması" olarak adlandırılan "bağımsız" sinema, sadece ticari baskılardan değil, her türlü "siyasi angajmandan" da uzak durmayı seçtiği için

Gramsci'den esinler taşıyabilecek örnekleri görmek ulusal sinema içerisinde mümkün görünmüyor. Elbette kendini "Türkiye" sineması içinde mi tanımlasın yoksa "Kürt" kimliği altında mı isimlendirsin tam karar verememiş olan Kürt kökenli sinemacıların filmleri bu tablo içerisinde oldukça farklı ve özellikli bir yerde durmakta. 1980 sonrasının hâlâ uyanamamış görünen apolitik kuşağının "ulusal" sinemadaki temsilcileri, ülkenin en çalkantılı dönemini yaşadığı, siyasetin tümden yozlaştığı bu tarihsel dönemeçte, toplumdan kopuk, kendi içine kapanmış görünen filmler üretmekte ısrar ederken belki de biraz tarihe dönmek ve Gramsci'den esinlenen Türkali filmlerini yeniden anımsamak yerinde olabilir.

DİPNOTLAR

1 Bkz, Marcia Landy, "Gramsci, Sembene and the Politics of Culture" Mike Wayne (der.) *Understanding Film Marxist Perspectives* (Pluto Press, 2005).

2 Antoni Gramsci, *Prison Notebooks*, Joseph A. Buttigieg (ed.) (Columbia University Press, 2010).

3 Vedat Türkali, *Bu Gemi Nereye* (Istanbul: Cem Yayınevi, 1985) s. 25.

4 Vedat Türkali, *Eski Filmler* (Istanbul: Cem Yayınevi, 1984) s. 12.

5 Türkali, *Bu Gemi Nereye*, s. 201.

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA VAKIFLAR VE TOPLUM

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam
Social and Economic Life in Seventeenth-Century Istanbul, Glimpses from Court Records

Editör: Timur Kuran

İstanbul ve Galata'daki şer'i mahkemelerin 17. yüzyıldan günümüze ulaşan kayıt defterlerinin yayını iki yeni ciltle sürüyor. Dizinin 5. ve 6. ciltleri, 1602-17 ve 1617-61 dönemine ait, taraflarından birinin vakıflar ya da vakfedenler olduğu davaların tutanaklarını içeriyor. Yakında yayımlanacak 7. ve 8. ciltlerde de süren vakıf davaları konusu, kadınların davaların yarıya yakınında taraf olmasıyla dikkat çekiyor.

On ciltlik bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un 17. yüzyıla ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce hüküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her konunun sonunda o konuya ait hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi. Önümüzdeki aylarda 7 ila 8. ciltler, ardından da dizinin son iki cildinin yayımlanmasıyla bu hacimli külliyat tamamlanacak...

Cilt 5; Vakıflar (1602-17)
Ciltli, 1. hamur, 596 sayfa, 38 TL

Cilt 6; Vakıflar (1617-61)
Ciltli, 1. hamur, 672 sayfa, 38 TL

YAYIMLANAN DİĞER CİLTLER:

1: Esnaf ve Loncalar / Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri / Yabancılar
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 932 sayfa, 34 TL

2: Ticari Ortaklıklar
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 659 sayfa, 28 TL

3: Devlet-Toplum İlişkileri (1602-19)
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 544 sayfa, 35 TL

4: Devlet-Toplum İlişkileri (1661-97)
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 708 sayfa, 38 TL

Yakında Beşiktaş'tayız.

Eskişehir kitabevimiz açıldı.
Hoşnudiye Mah. Kızılcıklı Mahmut Pehlivan Cad. No: 25
Tel: (0222) 220 49 13

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

VİTRİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER

RİTA ENDER

Hrant Dink: "Eğer akıllı uslu bir Ermeni iseniz -ki Türkiye'de böyle bir çoğunluk var- hak peşinde koşmayan, kendisine verildiği kadarıyla yetinen, gerektiğinde devletin reklamını yapmak için vitrinlere çıkın o zaman iyi yaşarsınız. Ama yurttaş olmaya çalışan, hakkınızı arayan bir Ermeni'yseniz bu bir sorun..."

Kişinin siyasi haklarının başında gelir "seçilme hakkı". Türkiye'de bu hakkın, gayrimüslim vatandaşlar tarafından kullanılması istisna niteliğindedir. İstisnadır çünkü milletvekili seçilmekten korkarlar, istisnadır çünkü azınlıkların çoğunluk olmasından korkulduğunu da bilirler...

Seçilmek iktidarda veya iktidarın karşısında olmayı gerektirir. Oysa Sarkis Çerkezyan'ın söylediği gibi; "Türkiye'de Ermenilik ayrı bir şeydir."

"'Kanun nazarında herkes eşittir', bunların hepsi palavradır. Bir tane çöpçü yok, bir devlet dairesinde memur yok. Atatürk, sembolik olarak bir Rum, bir Yahudi, bir Ermeni'yi TBMM'ye sokardı. O da göstermelik bir şeydi..."[1]

Bu çalışmada, "sembol olarak" V., VI. ve VII. dönemde TBMM'ye girmiş (veya sokulmuş) gayrimüslim milletvekilleri ele alınacaktır. Önce, Meclis'in bu dönemlerdeki genel görüntüsü sunulmaya çalışılacak, ardından gayrimüslim milletvekilleri tanıtılacak ve son olarak bu kişilerin ortak özelliklerine değinilecektir.

V. , VI. VE VII. DÖNEMDE TBMM

TBMM'nin, 1 Mart 1935- 5 Ağustos 1946 arasındaki V. , VI. ve VII. dönemlerinde, yedi hükümet görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla; Yedinci İnönü Hükümeti (1 Mart 1935- 1 Kasım 1937), Birinci Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937- 11 Kasım 1938), İkinci Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939), Birinci Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939- 3 Nisan 1939), İkinci Saydam Hükümeti (3 Nisan 1939- 8 Temmuz 1942), Birinci Saraçoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943) ve İkinci Saraçoğlu Hükümeti (15 Mart 1943 -5 Ağustos 1946)'dir.

İsmet İnönü CHP grubunda konuşurken.

Fotoğraf: Tarih Vakfı Arşivi.

1935-1946 arasındaki bu 10 yıllık sürecin cumhurbaşkanları; Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün ölümü sebebiyle bir gün süre ile Cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet eden Abdülhalik Renda ve İsmet İnönü'dür.

Bu dönemde 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yani 1924 Anayasası yürürlüktedir. 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter rejim arasında karma bir sistem kurduğu söylenmektedir. Anayasada her iki hükümet şekline has özellikler yer almaktadır. Meclis hükümetini andıran bazı yönleri şunlardır; anayasaya göre "Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır." (madde 4) "Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve onda toplanır." (madde 5) Meclis, hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği (madde 7) halde hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur. Öte yandan, 1924 Anayasası bazı yönleriyle de parlamenter sistemi andırır: Meclis yasama yetkisini kendi kullandığı halde, yürütme yetkisi ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanılabilir. Yani, yürütme yetkisi teorik olarak mecliste bulunmakla beraber meclisin yürütme işlerini bizzat yapması söz konusu değildir.[2]

Anayasanın söz konusu hükümleri ile yürürlüğe girmesinin ardından gelen yıl; 1925 yılı tek partili rejimin kurulması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktayı belirginleştiren durumlar, Cumhuriyet Fırkası'nın Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılması, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaları olmuştur. Tek parti rejiminin 1930'dan sonraki durumu ise, bu düzenin yerleşmesi açısından bir dönüm noktasıdır. 1930'da Mustafa Kemal'in, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurması ile "bir güdümlü muhalefet aralığı" yaşandıysa da, çok geçmeden bu parti kendini feshetmiştir.[3] Böylece, tek parti yönetimi yerleşmiş ve 15 yıl kadar sürmüştür.

Tek parti rejimi Bülent Tanör'e göre; 1924 Anayasası'nın teorik şemasını yani; parlamenter rejime özgü unsurlar içermekle birlikte, esas olarak kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkelerini tersine çevirmiştir. Meclise ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler (Atatürk, İnönü) ekseninde işleyen siyasal rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Hükümet meclise değil, meclis hükümete ve liderlere bağımlı bir çalışma düzeni içinde olmuştur.[4] 1935 bağımsız milletvekili seçimleri, lidere bağımlı çalışma düzenine örnek gösterilebilir, zira Rıfat Bali'nin ulaştığı bir kaynağa göre, bu seçimler Atatürk'ün özel emriyle düzenlenmiştir.[5]

1935 seçimleri dâhil; Türkiye'de 1943 yılına kadar yapılan seçimler iki aşamalı olarak yapılmıştır. Halk ikinci seçmenleri seçmiş, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçmiştir. Aslında bu, Hakkı Uyar'a göre, seçimden ziyade iki aşamalı bir onaylamadan ibaretti, çünkü ikinci seçmenler CHP üyesiydiler ve parti tüzüğü gereği parti üyelerine oy vermek zorundaydılar. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe ya da milletvekilliğine soyunanların şansı bulunmamaktaydı.[6] Ancak, milletvekillerinin seçiminde ikinci seçmenlerin kilit bir rolü vardı.

Bu nedenle, Uyar'a göre, 1935 seçimlerinde bazı illerde bağımsız milletvekillerinin aday olmasına olanak tanınması (bağımsız milletvekilliği için 4'ü azınlıklara ait olmak üzere 13 yer boş bırakılmıştı), CHP genel merkezinin fazlasıyla endişeye/vehme kapılmasına yol açmıştı. Bu endişenin etkisiyle de, CHP genel merkezi, tamamen kontrolünde olan ikinci seçmenlere, bağımsız adaylardan kendi istediklerini seçtirmişti.[7]

Bu adaylardan, Dr. Nikola Taptaş, Dr. Samuel Abrevaya, Av. İbrahin Naum, Av. İstemat Zihni Özdamar, Berç Keresteciyan (Türker) gayrimüslimdi ve "V. dönem milletvekili" sıfatını kazanmışlardı.[8]

Dr. Nikola Taptaş, Berç Keresteciyan, İstemat Zihni ve Samuel Abrevaya bağımsız milletvekili olarak meclisin VI. döneminde de görev yaptı.[9] 1943 seçimlerinin ardından, VII. dönemde yine gayrimüslim azınlıklardan belli oranlarda mebus seçilmişti. Önceki dönemlerden farklı olarak, tarih çalışmaları ile tanınan Avram Galanti Bodrumlu ve Mihal Kayaoğlu milletvekili olmuştu.[10] Nikola Taptaş ve Samuel Abrevaya VII. dönemde göreve devam etmemişti.

Berç (Keresteciyan) Türker V., VI. ve VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Bu durum; gayrimüslim azınlıklardan sembolik sayıda milletvekili adayı göstermek ve meclise sokmak Rıdvan Akın'a göre bir "teamül" olmuş ve sonraki seçimlerde, Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde de uygulanmış bir "politika" olarak siyaset tarihindeki yerini almıştır.[11]

GAYRİMÜSLİMLER MECLİSE

Gayrimüslimlerin meclise girmesine Dolmabahçe'de karar verilmiştir: 2 Şubat 1935 günü Atatürk başkanlığında Dolmabahçe'de toplanan CHF Umumi Riyaset Divanı, Umumi İdare Heyeti, CHF Meclis Grubu İdare Heyeti ve İcra Vekilleri, yeni seçimle ilgili müzakerelerde bulunmuşlardır. Bu müzakerelerde, yapılacak olan milletvekili seçimlerinde bağımsız adaylar arasında azınlıklara da yer verilmesine karar verilmiştir.[12]

Aynı dönem, kadınlar hakkında da benzer bir karar alınmıştır: 1935 yılında, yani V. yasama dönemi için yapılan seçimlerde kadınlar ilk kez parlamentoya girmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ısrarıyla o yılki seçimlerde 17 kadın milletvekili seçilmiştir.[13] Yani kadınlar TBMM'ye, Mustafa Kemal'in üyelerinin çoğunluğunu be-

lirlediği son meclis döneminde azınlıklar ile beraber girmişlerdir.

Aşağıda, azınlık milletvekillerinin farklı yollarda, farklı yerlerde şekillenmiş özgeçmişlerine değinip; bu milletvekillerinin ortak özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Berç (Keresteciyan) Türker:
V., VI. ve VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Berç (Keresteciyan) Türker, 25 Mart 1870'te İstanbul'da (Kandilli) doğmuştur.

Galatasaray Sultanisi ve Robert Kolej'i bitirmiştir. Ardından, 2 yıl

Mustafa Kemal meclis konuşmasını yaparken.

Fotoğraf: Tarih Vakfı Arşivi

Maliye Nezareti'nde görev yaptıktan sonra, 14 Temmuz 1887'de Osmanlı Bankası'na geçmiş ve 30 Ocak 1889'da muhasebeciliğe yükselmiştir. Osmanlı Bankası için Kahire, İzmir ve İstanbul'da görev yapmıştır. 1904'te şef yardımcısı, 1910'da şef olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, yabancı müdürler İstanbul'u terk etmişler; Berç Keresteciyan Türker, İstanbul Merkez Müdürlüğü'nde, müdür yardımcılığına getirilmiştir. 1927'ye kadar -emekli olana kadar- bu görevi yürütmüştür.

Meşrutiyet'in başlarında Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında bulunmuş, 20 yıl yönetim kurulu üyeliği yapmıştır.

Bir dönem, Aslan Eskihisar Çimento Şirketi Murakıplığı görevinde bulunan Türker, Ziraat Bankası'nda müşavirlik de yapmıştır.

Evlenmiştir ve bir kızı olmuştur. V. dönem seçimlerinde Afyon'dan bağımsız aday olmuştur. Yayımladığı programda; "Ben Türk yurttaşıyım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir... Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum." demiştir.

666 oyla Aftonkarahisar milletvekili seçilmiştir. Bunun üzerine gazetecilere şunları söylemiştir: "Yedi seneden beri işten çekilmiştim, fakat daima sevgili yurdum için çalışmak arzusunu duyuyorum. Bu sefer fırsat geldiğinden beni müstakil saylav seçmelerini Afyonlu yurddaşlarımdan rica ettim.

Türk Cumhuriyetine sadık olan Ermenilerin azlık teşkil ettikleri için ayrı bir unsur addedilmemelerinin eskiden beri arzum olduğunu büyük bir kıvançla gördüm.

Evvelce Ermeni, Rum ve Musevi ekkaliyetlerine mensub olan yurttaşlar artık kendilerini öz Türk yurttaşı addederek bu yurdun terakki ve inkişafına daha fazla çalışmalıdırlar.

Beni müstakil saylav seçerek yüksek emniyetleriyle beni ağırlayan Afyonlu yurttaşlarıma son derece minnettarım."

8 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te meclise katılmıştır. Dört toplantı yılında da İktisat Encümeni'nde görev almıştır. Genel Kurul'da 62 konuşma yapmış; Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 5 sözlü soru olmak üzere 6 önerge vermiştir.

Ermenice, Rumca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve İspanyolca bilen Berç Türker VI. ve VII. dönemlerde de Afyonkarahisar'dan milletvekili seçilmiştir.

27 Temmuz 1949'da ölmüştür. İstanbul'da, Şişli Ermeni Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[14]

Nikola Taptaş:
V. ve VI. dönemlerde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Nikola Taptaş, 25 Mart 1871'de İstanbul'da doğmuştur.

1889'da Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, ardından bir yıl Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. 1890'da Askeri Tıp Mektebi'ne dışarıdan (harici) kabul edilmiştir. Ancak 1894'te, askeri okula dışarıdan öğrenci alımı kaldırılınca, Kadırga'da bulunan Sivil Tıp Mektebi'ne devam etmek zorunda kalmış ve 1896 yılında bu okulu bitirmiştir. Aynı yıl, kulak-burun-boğaz dalında uzmanlık eğitimi almak için Paris'e gitmiştir.

Daha sonra, Brüksel, Berlin ve Viyana'da ünlü tıp bilginleriyle çalışmış, 1898'de İstanbul'a dönmüştür. Galata'daki Saint Georges Hastanesi Kulak-Burun-Boğaz Bölümü'nün başına getirilmiş ve bir dönem, Veliaht Reşat Efendi'nin doktorluğunu yapmıştır. Daha sonra, Etfal Hastanesi'ne atanmıştır.

II. Meşrutiyet'ten sonra, Kadırga Tıp Mektebi'nde yardımcı öğretim üyesi olarak ders vermeye başlamıştır. 1910'da yeniden Etfal Hastanesi'nde görev alarak 1922 yılı sonuna kadar buradaki görevine devam etmiştir.

Rumca, Fransızca, Almanca ve İngilizce bilen Nikola Taptaş; tıp alanında 40'tan çok eser üretmiştir.

V. dönem seçimlerinde, Ankara'dan bağımsız milletvekili seçilen Dr. Taptaş, seçmenlere şöyle seslenmiştir; "Ben azınlık mümessili değil Türk ulusunun mebusu olmak istiyorum ve buna her zaman sadık kalarak Meclis'te çalışacağım...".

VI. dönemde de Ankara milletvekili seçilen Dr. Nikola Taptaş, Eleni Hanım ile evlenmiş ve bir çocuk sahibi olmuştur.

2 Haziran 1955'te ölmüştür. İstanbul'da, Aya Triada Rum Kilisesi'nde toprağa verilmiştir.[15]

Samuel Abrevaya Marmarah:
Meclisin V. ve VI. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Samuel Abrevaya Marmaralı, mezar taşına göre 1879, arşiv belgelerine göre 1880 yılında İzmir'de doğmuştur.[16]

Binyamin Efendi ve Rina Hanım'ın oğlu olan Samuel Abrevaya, 1897'de İzmir İdadisi'ni bitirmiştir. 1903'te İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi'nden diplomasını almıştır. 1904'te Selanik'e bağlı Tikveş kazasında, 1904-1907

yılları arasında ise Dedeağaç'ta belediye tabibi olarak görev yapmıştır.

1909 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi Seririyat Dâhiliye Muallimliği'ne (asistanlığı) atanmıştır. 1910-1914 arasında Dâhiliye Şefliği, 1914-1915 arasında İhtiyat Zabit Yüzbaşılığı, 1918-1919 arasındaysa Tıp Fakültesi Müderris Muavinliği görevlerinde bulunmuştur.[17]

Evlenmiş ve üç kız çocuk sahibi olmuştur.

Dr. Abrevaya'nın Türk tıp tarihine katkıları olmuştur. Bunlardan en önemlisi, "Garip Bir Karın Sendromu" diye adlandırdığı ve günümüzde FMF (Akdeniz Aile Ateşi) diye anılan hastalığı teşhis etmiş olmasıdır.[18]

V. dönem seçimlerinde Niğde'den milletvekili seçilen Dr. Abrevaya seçim öncesi verdiği bir demeçte şöyle söylemiştir;"...Saylav seçilecek olursam, doktorluğu bırakacak değilim, mesleğime aşıkım."[19]

Saylavlık dönemi boyunca Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni üyeliğinde bulunmuştur.

Atatürk'ü tedavi eden müşavir hekimler arasında yer alan Prof. Abrevaya, Atatürk'ün vefatından sonra TBMM'de söz alıp bir konuşma yapmıştır.[20]

Meclisin VI. döneminde de Niğde'den milletvekili seçilen Samuel Abrevaya Marmaralı, 1950 yılında Yahudi Cemaati Cismani Meclis Başkanlığı'na

da seçilmiştir. Fransızca, Almanca ve Rumca bilmekte olan Abrevaya aynı zamanda Or-Ahayim Hastanesi'nin fahri başkanlığını da yapmıştır.[21] 22 Mart 1953'te ölmüştür, İstanbul'da Arnavutköy Musevi Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[22]

Mihal Kayaoğlu:
TBMM'nin VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Mihal Kayaoğlu 1893'te Ürgüp'te doğmuştur.

Hukuk Fakültesi'nde okumuş, mezun olduktan sonra Ankara'da serbest avukatlık yapmıştır. 28 Şubat 1943 günü milletvekili seçilmiştir. Mazbatasını Meclis Genel Kurulu'na ibraz etmesinin ardından Ankara'nın temsilcileri arasındaki yerini almıştır.

Av. Mihal Kayaoğlu'nun bağımsız milletvekili görevi 5 Ağustos 1943'te sona ermiştir.[23]

İstamat Zihni Özdamar:
Kendisini "Türk Ortodoks" olarak tanımlayan İstamat Zihni Özdamar, meclisin V.,VI. ve VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

1879'da Bodrum'da doğmuştur. Yorgi Bey ve Hrisanti Hanım'ın oğludur, evli ve dört çocukludur.

Bodrum'da ilk ve ortaöğrenimini bitirmiştir. Lise öğrenimini ise İzmir İdadisi'nde yapmıştır. 1908-1909 döneminde Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş, ardından on iki yıl Aydın Bidayet Mahkemesi üyeliğinde bulunmuştur.

İstanbul Müddeiumumi Muavinliği'ne atanmış, fakat gitmemiştir. Milli Hükümet tarafından Denizli Mahkemesi üyeliğine atanmıştır. Bir yıl görev yaptıktan sonra istifa ederek Kayseri'de Türk Ortodoks Teşkilatı'nda görev almıştır.

İstanbul'da avukatlık yapmış olan İstamat Zihni Özdamar, V. dönem seçimlerinde Eskişehir'den bağımsız milletvekili seçilmiştir.

Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni üyeliğinde bulunmuştur. Adliye Vekâleti bütçesi, Atatürk'ün cenaze merasimi, 1936 yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, 1937 yılı Maarif Vekâleti bütçesi, 1937 yılı Milli Müdafaa Vekâleti bütçesi, 1937 yılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçesi, 1937 mali yılı muvazenei umumiyesine dâhil bazı daire bütçelerinde değişikilik yapılması, 1938 senesi Adliye Vekâleti bütçesi, 1938 yılı Hariciye Vekâleti Bütçesi,

Samuel Abrevaya Marmaralı, meclisin V. ve VI. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Mihal Kayaoğlu TBMM'nin VII. döneminde milletvekilliği yapmıştır.

İstamat Zihni Özdamar meclisin V.,VI. ve VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Avram Galanti Bodrumlu VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Tedavülü Hakkındaki Kanun, Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un cezasının affı, Kızılay Cemiyeti varidatının artırılması, Polis Teşkilat Kanunu, Vakıflar Umum Müdürlüğü 1937 ve 1938 Yılı Bütçeleri Hakkındaki Kanun dolayısıyla Genel Kurul'da konuşmalar yapmıştır.

Fransızca ve Rumca bilen İstamat Zihni Özdamar, VI. ve VII. dönemde de Eskişehir'den milletvekili seçilmiştir.[24]

1962 yılında ölmüş, İstanbul, Şişli Rum Mezarlığı'na defnedilmiştir.[25]

Avram Galanti Bodrumlu:
VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Avram Galanti, 4 Ocak 1873'te Bodrum'da doğmuştur.

Altı yaşına geldiğinde annesi Coya Hanım'ın doğum yeri olan Rodos'a gönderilmiş; orada dört yıl boyunca Fransızca, İbranice ve Türkçe eğitim görmüştür. Dördüncü yılın sonunda Bodrum'a dönmüş ve eğitimine burada devam etmiştir. Daha sonra Rodos'a geri dönmüş ve idadiyeyi bitirmiştir.

21 yaşındayken, Rodos'ta "Tiferet İsrael" adını taşıyan bir okul kurmuştur. Okulu parasal güçlükler yüzünden kapanınca idadiye önce Fransızca öğretmeni olarak atanmış, sonra matematik dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Bu esnada Yunanca ve Almanca öğrenmiştir. 1902 yılının sonuna doğru görevinden ayrılarak İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'de Dar-ül İrfan adlı Türk özel okulunda Fransızca dersleri vermiştir.

Türk *Hidmet*, Yahudi *Buena Esperansa*, *El Nouvelista*, *El Meserret*, Rum *Harmonia*, Fransız *Reforme* gazetelerinde çeşitli konularda yazılar yazmıştır.

1904'ün sonuna doğru dönemin diğer aydınlarının genel eğilimine uyarak o da yurtdışına, Kahire'ye kaçmıştır. Kahire'de, *La Vara* adlı bir Yahudi gazetesi çıkartmıştır.

Avrupa'da incelemeler yapmak isteyen Galanti, 14 Temmuz 1909'da Kahire'den ayrılarak İngiltere'ye gitmiş, Londra'da bir yıl kalmıştır. Akabinde bir yıl Berlin'de çalışmalarını sürdürmüştür.

İstanbul'a dönüşünde, Bahriye Nezareti'ne tercüman olarak atanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında ise meclis için tercüman olarak hizmet vermiştir.

Çeşitli yayın organlarında yazmaya devam eden Galanti, 1915 Darülfünun Islahatı'nda müderris (profesör) muavinliğine getirilmiştir. Savaşın bitiminde ise müderris olmuştur. Darülfünun'un "üniversite"ye dönüştürülmesini de içeren 1933 Üniversite Reformu'yla öğretim üyeleri arasında yapılan tasfiyede Avram Galanti'nin de görevine son verilmiştir.[26]

TBMM'nin VII. döneminde bağımsız olarak Ankara milletvekilliği yapmıştır. 8 Ağustos 1961'de ölmüş, İstanbul'da Arnavutköy Musevi Mezarlığı'na defnedilmiştir.

SEMBOLİK ÖZELLİKLER

V., VI. ve VII. dönemde mecliste yer alan gayrimüslim vekillerin bazı ortak özellikleri vardır.

Öncelikle, bu kişilerin hepsinin Türkçe soyadları (da) vardır. Türkçe soyadına sahip olmak sanki Türkiye'ye aidiyetlerini kanıtlamanın, 'hepimiz Türk vatandaşıyız' demenin bir koşulu gibi görünmektedir. O dönemde, azınlıkların çoğunun böyle bir seçim yapmamış olması, oysa devletle diğerlerinden çok ilişki kuran bu kişilerin hepsinin bu seçimi yapmış olmaları, bu durumu, tesadüften öte kılar. Gayrimüslim milletvekillerinin o döneme hâkim olan "Türkleştirme politikaları" hakkındaki tutumu da bu konuyla ilgilidir. İçlerinden bazılarının Türkleştirme akımında yer aldığı bilinmektedir. Örneğin, İstamat Zihni Özdamar, önderliğinde Rumları ve Ermenileri Türkleştirmeyi amaçlayan "Laik Türk Hıristiyanlar Birliği" adında bir birlik kurulmuştur.[27]

Azınlık milletvekillerinden her biri, kendilerine yabancı olan şehirlerden milletvekili adayı olmuştur. İstanbullu Berç Keresteciyan Türker Afyonkarahisar'dan, İstanbullu Nikola Taptaş Ankara'dan, İzmirli Samuel Abrevaya Niğde'den, Ürgüplü Mihal Kayaoğlu Ankara'dan, Bodrumlu İstamat Zihni Özdamar Eskişehir'den, Bodrumlu Avram Galanti Ankara'dan bağımsız milletvekili seçilmişlerdir. Özgeçmişleri doğrultusunda, bu kişilerin temsilcisi oldukları şehirler ile o güne kadar bir bağ kurmuş olduklarını söylemek mümkün değildir. Aksine, örneğin Abrevaya'yı tanıyan bir meslektaşı, Niğde'den bağımsız milletvekili seçilmesinden sonra Abrevaya'nın Niğde'nin nerede olduğunu bulmak için ansiklopediye baktığını hatırlatmıştır.[28]

Daha önce de ifade edildiği gibi, söz konusu gayrimüslim azınlıklar mecliste "bağımsız milletvekili" olarak bulunmuşlardır. Araştırmacı yazar Rıfat Bali'ye göre; bu kişiler, tek parti döneminde CHF'nin azınlıklara karşı dışlayıcı ve ayrımcı siyaseti yüzünden partiye üye olmamış; TBMM'de bağımsız milletvekili olarak bulunmuş ve karar verici organlarda yer almamışlardır.[29]

Bu kişiler, seçildikleri dönemde gazetelere kendileri, hedefleri ve programlarına dair benzer demeçler vermişlerdir. Bu demeçlerdeki beş ortak nokta, Berç Keresteciyan'ın özgeçmişi üzerine yazdığı tez ile Semi Ertan tarafından tespit edilmiştir. Buna göre birinci nokta; hepsinin, azınlıkların değil, tüm Türk ulusunu temsil ettiklerini iddia etmeleridir. İkinci nokta; hepsinin azınlık-çoğunluk ikiliğini reddedip Türkiye'nin

vatandaşı olduklarının altını çizmesidir. Üçüncü nokta, hepsinin rejime ve Cumhuriyet'e olan sadakatlerini ifade ediyor olmasıdır. Dördüncü nokta, hepsinin altı kuralı[30] benimsediğini belirtmesidir. Beşinci nokta ise, hepsinin memleketin yararı için çalışacağını, memlekete sahip çıkacağını ifade etmesidir.[31]

Bu noktalardan bazıları, Berç Keresteciyan'ın şu sözlerinde belirgindir: "Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum."[32]

Samuel Abrevaya ise aynı noktaya şöyle değinmiştir: "Ben bir Türk yurttaşım ve öteden beri bu gaye ile yürümüştüm... Bazı gazeteler bizi azınlık namzedi diye gösteriyorlar. Hâlbuki benim nazarımda bir Ahmed ne ise Avram da odur."[33]

Nikola Taptaş'ın şu sözleri ise memleketin yararı için çalışıyor olma durumunun dillendirilişine örnek teşkil eder: "Ben Türk yurttaşıyım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir..."

Gayrimüslim vekiller, "emellerini" belirtirken politik hayata uygun davranmış ve aslında bilinçli veya bilinçsiz olarak yaşanmışlara, gayrimüslim azınlıkların ortak hafızalarında yer alan olaylara ve hak ihlallerine değinmekten kaçınmışlardır. Örneğin, Samuel Abrevaya, *World Jewry* dergisinin muhabiri Betty Rose ile yaptığı söyleşide şöyle söylemiştir:

"Türkiye'de hayatımız emin ve saadetimiz mahfuzdur. Türkler çok misafirperver ve âlicenap bir millettir... Türkiye'de en basit bir Yahudi aleyhtarlığı vaziyetini düşünmekten bile uzak bulunuyorum."[34]

Hâlbuki Yahudilerin yaşadığı "Trakya Olayları", o günlerin uzağında değildir.Yalnızca bir sene önce; 3 Temmuz 1934'te yaşanan Trakya Olayları'nda Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli gibi yerleşim yerlerindeki Yahudi evleri, işyerleri, mahalleleri yağmalanmış; kadınlara tecavüz edilmiştir. Bu olaydan sonra, Trakya'da yaşayan yaklaşık 15.000 Yahudi'nin 13.000'i İstanbul'a kaçmıştı.[35] Kaçan, kaçabilmiş olan bu 13.000 kişinin, huzurlu-iyi bir yaşam sürdüklerini, "saadetlerinin mahfuz olduğunu" söylemek gerçeğe aykırıdır.

Gerçeğe uygun olansa, Hrant Dink'in şu ifadesinde "mahfuzdur":"Eğer akıllı uslu bir Ermeni iseniz -ki Türkiye'de böyle bir çoğunluk var- hak peşinde koşmayan, kendisine verildiği kadarıyla yetinen, gerektiğinde devletin reklamını yapmak için vitrinlere çıkın o zaman iyi yaşarsınız. Ama yurttaş olmaya çalışan, hakkınızı arayan bir Ermeni'yseniz bu bir sorun..."[36]

İşte bu sebeple, diyebilir ki; V., VI. ve VII. meclis döneminde milletvekilliği yapmış gayrimüslimlerin, belki de en büyük ortak özelliği, sadece vitrinde olmalarıydı...

DİPNOTLAR

1 Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50.

2 Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.

3 Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 315.

4 Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 316.

5 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.

6 Uyar, Hakkı, "Tek Parti İktidarının Toplumsal Kökenleri", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002, sayı 106, s. 54-58.

7 Uyar, Hakkı, "Tek Parti İktidarının Toplumsal Kökenleri", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002, sayı 106, s. 54-58.

8 Bkz. Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.

9 Bkz. Bali, Rıfat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, sayı 186, s. 63.

10 Akın, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32.

11 Bkz. Akın, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 37.

12 Bali, Rıfat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 265.

13 Kıvaç, Ahmet,"Türkiye pazar günü Atatürk'e ait 1935 tarihli bir 'rekor u kırdı", *Radikal*, 24 Temmuz 2007

14 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26,Ankara, 2001, s. 5, 6.

15 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 25, 26.

16 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 161.

17 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 600.

18 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.

19 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 164.

20 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 180.

21 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.

22 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.

23 Mihal Kayaoğlu hakkındaki bu bilgiler, "ırkçı" olarak nitelendirilebilecek ifadeleri ayırmak suretiyle Süleyman Yeşilyurt'un "Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri" kitabının (Kültür Sanat Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009) 86 ve 87. sayfalarından derlenmiştir.

24 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 284, 285.

25 Bu bilgi, buraya alınmayan çirkin ifadelerle, Süleyman Yeşilyurt'un "Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri" kitabının (Kültür Sanat Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009) 97. sayfasında yer almaktadır.

26 Yetkin, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, 2. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1996 s. 211-217.

27 Bali, Rıfat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 ,s. 273.

28 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.

29 Bali, Rıfat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, sayı 186, s. 60.

30 Buradaki "6 kural" ifadesi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi programını oluşturan altı ilkeden (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Devrimcilik) söz edilmektedir.

31 Ertan, Semi, *An Armenian at the Turkish parliament in the early republican perion*, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2005, s. 109.

32 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 284, 285.

33 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.

34 Bali, Rıfat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 168.

35 Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 134.

36 Kerestecioğlu, Filiz, "Gitme Kal Bu Şehirde", *Güncel Hukuk*, Ağustos 2006, sayı 32, s. 41.

ESKİÇAĞ'DA

RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU

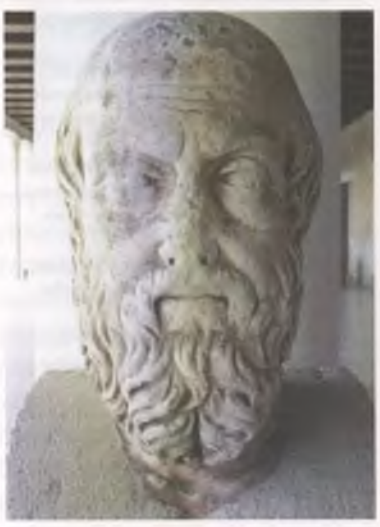
MUSTAFA H. SAYAR

İnsanlık tarihi boyunca hayatın ayrılmaz bir parçası olan rüyaların Eskiçağ tarih yazımında büyük rol oynadığını yine Eskiçağ tarihçilerinin birbirleri hakkında yaptıkları eleştirilerden anlamaktayız. Tarihin babası olarak adlandırılan Herodotos 18 rüyadan bahseder. Herodotos'un rüyaları tarih yazımı içinde dikkate almasını Plutarkhos ve Cicero da kısmen olumlu bulduklarını belirtirler. Rüyalara dayalı tarih yazımı konusunda Thukydides'in de Polybios tarafından eleştirildiği bilinmektedir.***

Rüya yorumlamalarının tarih yazımına katkısı, büyük ölçüde rüyayı gördüğünü belirten kişinin bunu yazılı hale getirdiği metin üzerinden değerlendirilmesidir. Oysa bu metni yazan kişinin aynı zamanda kendi rüyasını ya da başkalarının rüyalarını yorumlayan kişi olarak da incelenmesi gerekmektedir. Bunun en güzel örneği, Eskiçağ'da rüya yorumlama tekniğini geliştirmiş olan ve yazdığı rüya yorumlama kitabının metni günümüze eksiksiz ulaşabilmiş olan Lydia'nın Daldis şehrinde doğmuş Artemidoros'tur. Artemidoros ve rüyaları sınıflayan Macrobius'un anlatımlarına göre rüyalar herhangi bir edebi ya da tarihi metin içinde yer almakta ve gerçek ile düş birbirini tamamlayacak şekilde okuyucuya sunulmaktadır. Artemidoros, Oneirokritika adlı eserinde rüyaları ayrıntılı olarak tanımlamakta ve bu tanımlamaları rüyalarda görülen ve sembol niteliği taşıyan oluşumların anlamlandırılmalarına göre yapmaktadır. Okuyucu rüyaları yorumlayarak anlatanın yorumlama ufkunun genişliğine göre olayları anlama ve kendi değerlendirmesini yapma olanağına kavuşmaktadır. Eskiçağ edebi eserlerinde rüyalar ve rüya yorumları hakkında metinlerle karşılaşılmakta ve bu metinlerde rüyalar "önemli" ve "önemsiz" olarak ikiye ayrılmaktadır. Bilimsel nitelikli ve özellikle felsefi içerikli metinlerde rüya görmenin ve rüya yorumlamanın işlevleri irdelenmektedir. Bu tür eserleri kaleme alanlar çoğunlukla Eskiçağ insanlarının yaşam ve inanç ile ilgili sorduğu "dünya nedir", "ruh nedir", "insanların tanrılar ile olan ilişkileri nasıldır", "devlet nasıl kurulur", "hayat nasıl düzenlenmeli" gibi temel sorulara yanıt arama aşamasında rüyaları ve yorumlarını araç olarak kullanmaktadırlar.

Eskiçağ tarih yazımında ise bu tür temel yaşamsal sorulara yanıt arama yerine, tarihi bir şahsiyetin gördüğü rüya ve onun anlatımı üzerinden yorum yapılır, uydurulmuş bir rüyadan hareketle tarih yorumu yapılmaktan kesinlikle kaçınılır. Tarih yazımında ana metin ile rüyaların anlatımı, edebiyatta olduğu gibi uyumlu hale getirilmekte ve kaynağın anlatımına sadık kalınmaktadır. Aynı zamanda rüya yorumculuğunu meslek olarak yapanlardan öğrenilen bilgilere göre rüyalar hakkında genel bir değerlendirme yapmak da Eskiçağ'da rüyalar hakkında bilimsel çalışma yapanların başvurduğu bir yöntemdi.

Tapınaklar ve kutsal alanlarda rüya yorumlayanlar ise belli konular üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Eskiçağ insanları özellikle Sağlık Tanrısı Asklepios'u rüyada görmeyi çok arzu ederlerdi. Asklepios sayesinde hastalıkların tedavi edilebilceği ya da iyileşmek için gerekli olan reçete ve uyulması gerekli sağlık kuralları hakkında bilgi alınabileceği umulmaktaydı. Asklepios'un rüyada görünmesi için mutlaka bir yardımcı olması gerektiğine inanılırdı. Yardım eden kişiler rüyaların ne olduğunu ve onlarla gönderilen haberlerin nasıl yorumlanacağını Asklepios'a inananlara anlatırlardı. Bu nedenle

Herodotos, Mısır ve Ön Asya'daki yönetimleri çok iyi tanımaktaydı. Tarih kitabında yer verdiği 18 rüya başta Pers büyük kralları olmak üzere Doğu Akdeniz'deki devletlerin yöneticilerinin rüyaları ve bu devletleri ilgilendiren tarihi olayların sonuçlarıydı. Herodotos büstü.

Eski Agora Müzesi, Atina.

Asklepios tapınaklarında dini hizmet veren kişilerin öğütleri çok önemliydi. İsis ve Osiris kutsal alanlarında rüyaların yorumu gizem dinlerine geçiş ve bununla doğrudan bağlantılı olan yaşamı yeniden düzenleme çok büyük bir önem taşımaktaydı.

Eskiçağ insanları rüyaları tanrılar dünyasına yakınlaşmak ya da onun içine kısa bir süre için de olsa girebilmek için bir araç olarak görmekteydiler. Kara büyü ve rüyalar bağlantılı olarak yorumlanmakta ve bu sayede kimin ahlaka uygun yaşadığı, kimin ahlaki değerlerden saptığı anlaşılmaktaydı.

Tıpta rüyalar, bedendeki sağlık sorunlarının teşhisi için değerlendirilirdi. Rüya yorumuna önem verenler genellikle kendi bedensel ve ruhsal durumlarını sürekli izlemeye önem veren kişilerdi. Rüyalara anlam kazandırma ve rüyaların yorumu üzerinde etkili olma bir tür güç gösterisi ve iktidar sahibi olmanın dışavurumuydu.

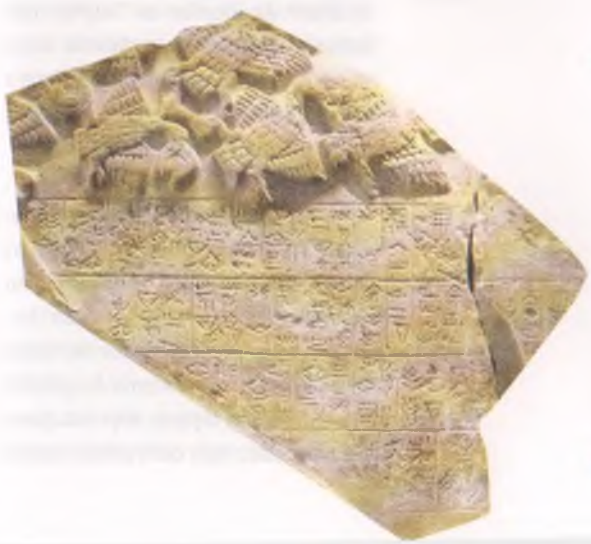
RÜYA YORUMLAMANIN TARİH İÇİNDEKİ GELİŞİMİ

Eskiçağ'da sistemli bir şekilde rüya yorumlamanın tam olarak ne zaman başladığını belirlemek eldeki verilerle mümkün olamamaktadır. Eskiçağ'da rüya ile ilgili en eski kayıtlardan biri MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Sumer beylerinden Lagaş Beyi Eannatum'un halen Paris Louvre Müzesi'nde teşhir edilen ünlü atmaca steli üzerindeki yazıttır. Bu yazıtta Eannatum'a rüyasında görünen Şehir Tanrısı Ningirsu ona daha sonra Umma'ya karşı kazanacağı zaferi muştulamaktaydı[1]. Eski Ön Asya'da rüyalar sıklıkla kayıt altına alınmaktaydı. M.Ö. 3. bin yılda Geç Babil döneminde Sargon'un tahta çıkışı onun gördüğü bir rüyanın bu yönde yorumlanmasıyla gerçekleşmiştir.Mısır'daki en eski rüya anlatımı MÖ 1956 ile 1911 arasında hüküm süren I. Sesostris'in Elephantine'deki Satet Tapınağı üzerindeki yapı yazıtında görülmektedir. Bu yazıtta Tanrıça Satet firavunun gördüğü bir rüyada ona kendisine tapınmaları için emir vermektedir[2]. MÖ 1421'de Amenophis, rüyasında tanrılardan aldığı buyruklar üzerine krallığını koruduğunu belirtmektedir[3]. MÖ 1400 ile 1390 arasında tahta çıkan Mısır Firavunu IV. Tuthmosis tahta çıkma hakkının kendinde olduğunu belirttiği rüya yorumunu Gize'deki büyük sfenks üzerine yazdırmıştır[4]. MÖ 1290 ile 1250 arasında hüküm süren Hitit krallarından III. Hatuşili'nin de rüya yorumları topladığı bilinmektedir. Rüya yorumlamada kralın etkisinin çok büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu metinlerde tanrılara hediye verme vaadinin de olduğu görülmektedir[5]. Mezopotamya bölgesinden en eski rüya tabirlerinden biri de Erra adlı bir Akkad destanına konu olan ölüm, veba ve Yeraltı Tanrısı Nergal'in 700 mısradan oluşan metni Tanrı İşum'dan bir gecede aldığı iddia edilen edebi metindir. MÖ 8. yüzyıla tarihlenen bu eser ile hemen hemen aynı zamanda ortaya konmuş olan ve Eski Yunan tanrılar dünyasının oluşumunda temel rol oynayan Theogonia adlı eserin yazarı Hesiodos, Erra destanına çok benzer bir şekilde sanat perileri olan Musa'ların kendisine kutsal Helikon Dağı eteğinde kuzu otlatırken öğretide bulunduğunu anlattığı bir rüya yorumuna değinir[6]. MÖ 668 ile 627 arasında hüküm sürmüş olan Assur Kralı Assurbanipal döneminde ünlü Ninova Kütüphanesi kurulmuştu. Bu çok büyük kitaplıkta rüya tabirleri ve rüya yorumlarından oluşturulan raporlar da bulunmaktaydı[7]. Bu kitaplıkta bulunan rüya tabirlerinden biri Lidya krallarından Gyges'e rüyasında görünen tanrıların Kimmer tehdidine karşı Assur Krallığı ile müttefiklik anlaşması yapmasını önerdiği rüya yorum raporudur.

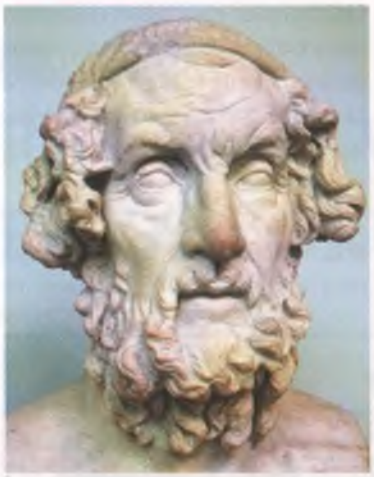
Eskiçağ Mezopotamya ve Ön Asya rüya yorumlarının Eski Yunan ve Roma kültürünü ne ölçüde etkilemiş olduğunu da belirlemek büyük ölçüde olanaksızdır. Ancak Eski Yunan dünyasında rüya yorumlarının Homeros ile başladığı tahmin edilmektedir[8]. Kesin bir kanıya varılamamasının nedeni Homeros öncesinde Doğu Akdeniz ile Ege dünyası arasındaki iletişimin ayrıntılarının bilinmemesidir. Miken dönemine tarihlenebilen rüya yorumları mevcut değildir. Karanlık yüzyıllar olarak adlandırılan dönemden de herhangi bir kayıt günümüze ulaşmamıştır.

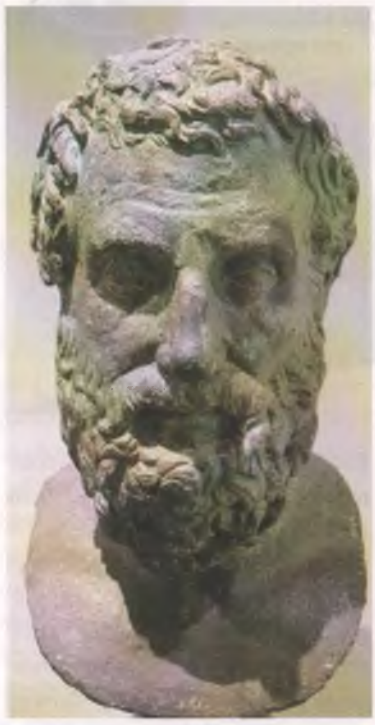

Bergama'daki Asklepion'un planı.

Eskiçağ'da rüya ile ilgili en eski kayıtlardan biri. MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Sümer beylerinden Lagaş Beyi Eannatum'un halen Paris Louvre Müzesi'nde teşhir edilen ünlü atmaca steli üzerindeki yazıt.

Eski Yunan dünyasında rüya yorumlarının Homeros ile başladığı tahmin edilmektedir.

British Museum, Londra.

Aiskhylos, MÖ. 472'de kaleme aldığı *Persler* isimli kitabında Pers Kralı Dareios'un karısı ve Kserkses'in annesi Kraliçe Atossa'nın gördüğü rüya ve bu rüyanın yorumu sonucunda ortaya çıkan resmin Persler için getireceği talihsizliklere yer verir.

Ulusal Arkeoloji Müzesi, Floransa.

Eskiçağ'da dindar insanlar tanrıların işaretleri ve kaderi açıklayıp etkileyebileceklerine inanmaktadırlar. Eski Yunan mitolojisinde karşımıza çıkan en eski rüya yorumcusu Tanrı Apollon'un kızı Phenomoe olup Delphoi'daki ilk bilicilerden biri olduğuna inanılır[9]. Apollon'un ise Delphoi'daki kutsal alanda uykuya dalarak tanrı suretini görme uygulamasını Zeus'a başvurarak değiştirtdiği ve rüyaları şifrelettirdiğine inanılmaktadır.

Kâhin Melampus ise Roma İmparatorluk devrinde rüya yorumları yapan Artemidoros'a göre rüyaların yorumlandığı en eski kitapları hazırlayan kişidir. Herodotos ise onun Mısır'ın rüya yorumlama bilgeliğini Ege dünyasına taşıyan kişi olduğunu yazmaktadır. Ege dünyasında hayal etme, rüyalar ve rüya yorumu tanrılar dünyasından kaynaklanıyordu. Prometheos da rüya yorumlamada tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapan mitolojik figür olarak bilinmekteydi[10]. Homeros'un İlias ve Odysseia destanlarında kapsamlı bir şekilde anlatılmış yedi rüya vardır. Başta Penelope ve Agamemnon gibi olayların ana kahramanlarının gördükleri rüyalar olmak üzere tüm rüyalar ve onların yorumlarının gerçek hayata etkileri Eskiçağ tarihi ve edebiyatı üzerine çalışanlar tarafından değerlendirilmektedir. En erken yorumlardan ve bunun sonuçlarından birini MÖ 5. yüzyılda da Herodotos aktarmaktadır.

Philippides ismindeki Atinalıya Pan isimli tanrının görünmesi ve Atinalılara karşı iyi duygularla dolu olduğunu belirtmesi üzerine bu tanrıya Atina Akropolisi yamacında bir kutsal alan yaptırılmış, yıllık kurbanlar kesilmiş ve her yıl meşaleli koşular düzenlenmiştir. Ancak Ege dünyasında MÖ 5. yüzyılın sonuna kadar rüyaların içeriklerinin ve yorumlarının yazıtlara yansıdığı görülmemiş, bu dönemde rüya yorumcuları ve rüya yorumlama defterlerinin varlığı da kanıtlanmamıştır.

Aiskhylos MÖ 472 yılında kaleme aldığı Persler isimli kitabında MÖ 480 yılında Salamis'te yenilen Perslerin durumunu onların gözüyle anlatmaktadır.

Bu eserde olayların merkezinde Pers Kralı Dareios'un karısı ve Kserkses'in annesi Kraliçe Atossa'nın gördüğü rüya ve bu rüyanın yorumu sonucunda ortaya çıkan resmin Persler için getireceği talihsizliklere yer verilmektedir[11].

MÖ 5. yüzyılda yaşamış ünlü tarih yazarı Halikarnassoslu (Bodrum) Herodotos, Mısır ve Ön Asya'daki yönetimleri çok iyi tanımaktaydı. Tarih kitabında yer verdiği 18 rüya başta Pers büyük kralları olmak üzere Doğu Akdeniz'deki devletlerin yöneticilerinin rüyaları ve bu devletleri ilgilendiren tarihi olayların sonuçlarıydı[12]. Ayrıca yüksek düzeyde iki Pers imparatoru ve bir Pers kral danışmanının da rüyaları Herodotos'un metninde yer almaktadır[13]. Hellenler tarafından görülmüş olan rüyalara ilişkin haberler Herodotos'ta oldukça azdır. Herodotos'a göre rüyalar insanın karakteristik özelliklerinin bir parçasıydı[14] ve rüyaları anlatırken onları kendine özgü anlatımının akışı içine uyarlamıştır. Herodotos kendisine anlatılan bir rüyayı o dönemin gerçek olayları kapsamında aktarmaktadır[15]. Ancak Herodotos'un anlatımından rüyanın yalın halini mi yoksa yorumunu mu aktardığı belli olmamaktadır[16].

Herodotos'ta rüya ve rüya yorumculuğu hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Ancak tüm bunlar daha çok Hellenler dışındaki Akdeniz halklarıyla ilgili olup Hellenlerle ilgili olanlar Tiranlar ve onların çevresinde gelişen olaylar ve Atinalı devlet adamı Perikles ile ilgilidir. Örneğin Samos Tiranı Polykrates, kızının gördüğü bir rüyanın uyarıcı yorumunu dikkate almadığından sonu kötü olmuştur. Atinalı Tiran Peisistratos'un oğullarından Hipparkhos gördüğü rüyayı herkesin önünde rüya yorumcusuna anlatmış ama bunun herhangi bir başka değeri olmadığını söylemiş ve bundan kısa bir süre sonra MÖ 514 yılında Panathenaia tören geçidi sırasında Tiran katilleri olarak bilinen Harmodios ve Aristogeiton tarafından öldürülmüştür. Peisistratos'un büyük oğlu MÖ 490 yılında Marathon'da bir rüyaya inanır[17] ve Persleri bu rüya doğrultusunda Marathon'a yönlendirip onların zaferi sonrasında Atina'ya geri dönmeyi umar fakat Perslerin Marathon'daki yenilgisi üzerine bu planı başarısızlığa uğrar. Bu olumsuz rüyalara karşın Atina'lı devlet adamı Perikles'in annesi onu doğurmadan evvel rüyasında bir arslanın hayatını kurtarır[18]. Atina'nın önde gelen toplumsal tabakalarında rüya yorumlarına MÖ 5. yüzyılda giderek önem verildiği görülmektedir. Örneğin MÖ 450/449 yılında Atinalı devlet adamı Kimon kendi ölümünü rüyasında görmüş ve bu

rüyayı Poseidoniali Astyphilos'a yorumlatmıştır[19]. Perikles ise rüyasında Athena'yı gördüğünü belirtip tanrıçanın ona Propylon'un inşası sırasında düşen bir sanatçıyı tedavi edebileceğini söylediğini iletir. Bu rüya sonrasında kaza geçirenin iyileşmesi üzerine Athena Hygieia için Akropol'de sunağın yanında tanrıçanın metalden bir heykelini yaptırır[20].

Herodotos'un amcası olduğu sanılan Halikarnassoslu Panyasis "Rüyalar Hakkında" başlığını taşıyan bir eser kaleme almıştır[21]. Bu eser daha çok felsefi nitelikte olup başka yazarlar tarafından tıp alanında ve rüya tabiri alanında kullanıldı. Antiphon ismindeki hatip de rüya yorumcusu olarak faaliyet göstermekteydi. Rüya Yorumları Hakkında başlıklı bir kitap yazmıştır. Antiphon rüyada görülen resimleri, içinde bulunulan zaman ile doğrudan ilişkilendirdiğinden rüya yorumlarında insanları etkileyebilmektedir[22].

Rüya ve rüya tabirleri üzerine kitaplar yazmak entelektüeller tarafından sevilen bir faaliyetti. MÖ 340 yılında Atinalı bilici ve kurban hayvanlarının bağırsaklarından geleceğe yönelik haber veren Philokhoros rüyalar hakkında bir kitap yazmıştır[23]. Phleioslu bilici Eukleides rüyada görülenlerin bir listesini çıkarmış ve bu şekilde rüya yorumlarının yazılı hale getirilmesiyle rüya yorumlamayı meslek olarak yapanlar için önemli bir altyapı oluşturmuştur[24]. Bu yazılı metinler çok iyi korunmakta ve miras olarak gelecek nesillere bırakılmaktaydı. Demokritos ise MÖ 5. yüzyılda ruhun yapısı hakkında yazdığı eserinde rüya yorumlayarak gelecekten haber vermeyi amaçlamıştı[25].

Hippokrates'in Corpus'unda "Rüyalar Hakkında" adlı metnin yazarı ön teşhis olarak rüya yorumuna değinir. Rüyaların vücutta meydana gelebilecek sağlık sorunlarının habercisi olduğunu belirtir[26]. Aynı yazar perhiz hakkında yazdığı bölümde bedenin durumunun tanrılar tarafından belirlendiğini ve bunun rüya yorumcuları tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Theophrastos ismindeki araştırmacının ise uyku ve rüyalar hakkında yazdığı eserde rüya içeriğinin neden uyanınca hatırlanabildiğini ama uykuda hatırlanamadığını sorar[27]. Rüya yorumlayanları, bilicileri, kuşlara bakarak gelecekten haber verenleri ziyaret eder ve onlara hangi tanrı ya da tanrıçaya tapınmanın uygun olacağını sorar.

Sinoplu Diogenes ise rüyaları yorumlamayı küçümsemekteydi. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre "Diogenes rüya yorumcularını ve bilicileri gördüğünde insanların ne kadar acınacak halde olduğunu anlamaktaydı."[28].

Rüya yorum uygulamasına şüpheyle bakanlar dahi bu işi tamamen yasaklama yoluna gitmiyorlardı. Rüya yorumlarına önem verenler her toplum kesiminde mevcuttu. En eğitimsiz kesimlerden en bilinçli tabakaya kadar rüya tabirlerine önem veren birçok insan vardı. Rüyalarını yorumlatanlar arasında kölelerden zengin şairlere kadar uzanan her toplum kesitinden insanlar bulunmaktaydı. Ksenophon gibi zengin bir aristokrat ve asker bile rüyaların otoritesine boyun eğmek gerektiğini savunmaktaydı[29]. Şair Pindaros ise insanların rüyaların gölgesi olduğunu savunur[30].

Asklepios ve kız kardeşi Hygieia.

İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Efes Artemis Tapınağı'nın mimarı Khersiphron rüyasında tanrıçanın kendisini bu yapıyı inşa etmesi için cesaretlendirdiğinden bahseder[31]. Tüm bu örnekler M. Ö. 5. ve 4. yy. da dönemin önde gelen kişilerinin rüyalarına topluma ve gündelik hayata yön veren olayları yönlendirme amacıyla farklı anlamlar yükleme eğiliminin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir.

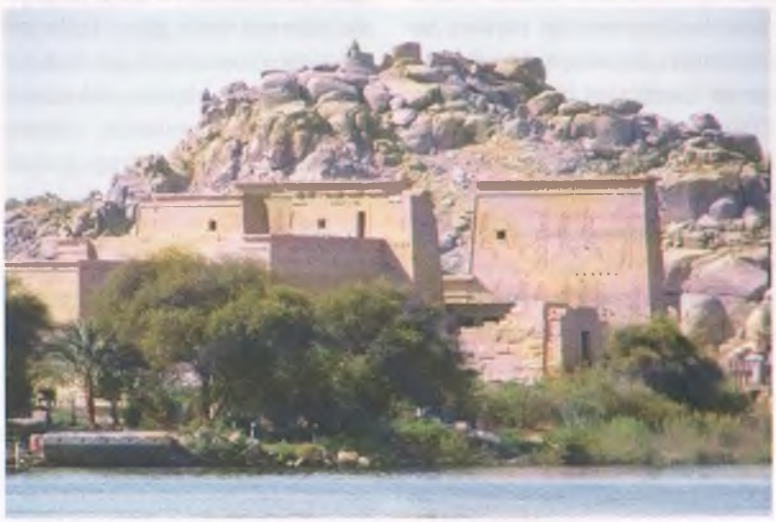
MÖ 4 yüzyıl sonlarından başlayarak tüm Ege ve Akdeniz dünyasına hâkim olan teokratik monarşiyle yönetilen Akhamenid hanedanının idaresindeki Perslerin Anadolu ve Doğu Akdeniz'den çekilmesinden sonra yerine geçen yeni siyasi güç, Büyük İskender yönetimindeki Ma-

Sinoplu Diogenes rüyaları yorumlamayı küçümsemekteydi. Laertius'un bildirdiğine göre "Diogenes rüya yorumcularını ve bilicileri gördüğünde insanların ne kadar acınacak halde olduğunu anlamaktaydı. Fıçısında oturan Diogenes.

Jean-Léon Gérôme (1860). Walter Sanat Müzesi. Baltimore, USA.

kedonya Krallığı oldu. İskender'in MÖ 323'te Babil'de ölümünden sonra ortaya çıkan Ptolemaios ve Seleukos krallıkları ile Antigonoslar Krallığı, İskender'in Doğu-Batı sentezi fikrini bir ölçüde devam ettirirken, bir yandan Doğu felsefesini ve yaşam tarzını Akdeniz dünyasına taşımakta, öte yandan bu şekilde ortaya çıkan yeni yaşam tarzı da rüyalarla ilgilenme şeklini değiştirmektedir. Bu dönemde Anadolu, Mısır ve Ön Asya'da rüya yorumu yapan merkezler İskender ve halefleri tarafından sıkça ziyaret edildi. Yine bu dönemde tanrılarla özdeş olan kralların gördükleri rüyalar ve yorumları bilinçli olarak propaganda amaçlı yorumlanmakta ve yayılmaktaydı. Basılan paralar üzerinde tanrı kralların gördükleri rüyaları konu alan sahneler yer almaktadır. Kralların rüyalarını yorumlamak için profesyonel rüya yorumcularına başvurulmaktaydı. Bunların en ünlülerinden biri Telmessoslu Aristandros id[32]. Lübnan'da bulunan Tyr şehrinin fethi sırasında İskender iki rüya görür. Bunlardan birinde Herakles İskender'in elinden tutar ve onu şehrin içine sokar[33]. Aristandros bu rüyayı şehrin fethedilmesinin yakın olduğu şeklinde yorumlar. İskender'in seferlerini Latince olarak anlatan Curtius Rufus bu şekilde İskender'in askerler üzerinde etki yaparak onları daha büyük bir istekle şehre saldırtmak istediği kanısında olduğunu yazar. Diğer rüya ise İskender'e bir satyrin görünmesidir[34]. Aristandros'un bu rüyadaki satyr sözcüğünü sa-tyr şeklinde ayırarak "Tyr şehri senin olacak" yorumunu yapar. Curtius Rufus, Büyük İskender'den bahsederken onun Aristandros gibi kahinler ve başka bazı rüya yorumcularına başvurması nedeniyle, batıl inançlı olduğunu iddia etmektedir[35]. İskender'in bizzat hangi rüyaları gördüğü hangilerinin yorumlanmasına kendisinin ne ölçüde müdahale ettiği elbette bilinememektedir. Ancak İskender döneminde gelişen önemli fetihler ve yeni şehirler kurulması gibi olaylar hep onun rüyaları ile renklendirilip yaygın bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) kökenli bir filozof olan Herakleides, İskender'in İskenderiye şehrini kurması, Homeros'un Odysseia destanından bir bölüm okuyan yaşlı bir adamın ona rüyasında görünmesi ve bu şekilde kentin Pharos Adası'nda kurulması gerektiğini iletmesi ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır[36]. Tamamen kurgulanmış olan İskender Romanı'nda son Mısır Kralı II. Nektanebos bir yılan kılığında İskender'in annesi Olympias'ın rüyasına girer ve İskender'in babası olur ancak dolandırıcı bir büyücü de olan Nektanebos, İskender tarafından öldürülür[37]. İskender sonrası Akdeniz dünyasında, MÖ 3. yüzyılda da, artık şehir devletlerinin yöneticilerinin değil, İskender'in haleflerinin kurdukları krallıkların başındaki yaşarken tanrılaştırılmış monarklara, rüyalarında İskender'in görülmesiyle ortaya çıkan yorumlar insanlara olabildiğince yaygın bir şekilde duyurulmaya çalışılarak siyasi gelişmeler yönlendirilebiliyordu. Örneğin, Galat boylarına karşı Anadolu'da bir meydan savaşı yapan I. Antiokhos muharebe öncesi kendisine rüyada görünen İskender'in önerdiği gibi askerlerine "hygiainein"(= sağlıkla kalın) diye seslenmesi sayesinde zaferi kazandığına inanmaktadır[38].

Philae'deki İsis tapı alanı Mısır.

Kardialı (Bakla Burnu, Bolayır, Gelibolu) Eumenes, Makedonya kökenli askerleri kendi tarafında tutmak ve bu şekilde Makedonya'yı bir dünya imparatorluğu yapmak için İskender'in rüyasında kendisine göründüğünü ondan bir çadır kurmasını ve içine bir taht kurup devlet işlerini orada görüşmesi halinde

kendisinin de orada olacağını ve her türlü öğüt ve öneriyi yapmaya hazır olduğunu söylediğini öne sürer[39]. Demetrios Polierketes'in ise İç Batı Anadolu'da İpsos vadisinde Seleukos ve Lysimakhos'a karşı yapılan meydan savaşı öncesinde rüyasında İskender'e savaşın sonucunun kimin lehine olacağını sorduğunu ve onun kendisinin değil, karşı tarafın yanında yer alacağını söylediği iddia edilmektedir[40]. Büyük İskender'in göründüğü iddia edilen tüm rüyaların arka planında Büyük İskender sonrası dönemde liderliği ele geçirme ve o zaman için bilinen dünyaya hâkim olma mücadelesinde görüldüğü iddia edilen bu rüyaların propaganda olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar belli bölgelere hâkim olan kralların o bölgedeki sınırsız egemenliğini vurgulamayı da hedeflemekteydi. Öne çıkan yöneticilerin ve komutanların rüyalarına örnekler İskender'in generallerinden I. Antigonos Monophtalmos'tan, Anadolu'da Roma işgaline karşı isyan başlatan Mithradates ve Kartaca Kralı Hannibal'a kadar uzanmaktadır[41]. Bu dönemde rüyaların siyasi olaylarda propaganda amaçlı kullanılmasının yanı sıra edebi eserlerde okuyucunun dikkatini daha fazla çekmesi için kurgulandığı da anlaşılmaktadır[42]. Tarihçi Polybios da Romalı komutan Publis Cornelius Scipio'nun rüya yorumlarıyla askerlerini yönlendirdiğini yazar[43]. Bu dönemde dikkati çeken diğer bir özellik de rüya yorumlarına körü körüne inanılmasıdır. Bu durumun en önemli belgesi rüyada tanrıdan alınan buyruk üzerine adak stellerinin tanrılara sunulmasıdır. Steller üzerindeki yazıtlarda adağın tanrının rüyada görünüp emretmesi üzerine yapıldığından bahsedilir ama rüyanın ayrıntıları hakkında bilgi verilmez; daha çok adağı yapanın tanrının buyruğunu yerine getirdiğine vurgu yapılır. Bu şekilde adakta bulunan adağın sunulduğu tanrı ile doğrudan yakın bir ilişki içinde olduğunu göstermiş olmaktadır. Rüya üzerinden tanrılar ile ilişki kurmanın ve rüyada tanrılarla yaşananların bir kısmının gerçek hayatta uygulamanın en sık yaşandığı yerler Bergama, Epidauros ve Delos gibi sağlık merkezleridir. Bu kutsal alanlarda rüyalarda görülen tanrılara sunulmuş çok sayıda adak vardır.

Epidauros'ta kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtlar tedavi aşamalarını ve bunlar arasında bir teşhis ve tedavi yöntemi olarak rüya yorumlarını içermektedirler. Epidauros, Saron Körfezi. Yunanistan.

UYKUYA YATMA (*INKUBATION*)

MÖ 5. yüzyıldan itibaren giderek sayıları artan çok sayıda Asklepios tapınağında rüya görüp sonra yorumlatma amacıyla uykuya yatma (= *inkubation*) çok yaygınlaşmış bir yöntemdi. Bunun en güzel örneği Epidauros'ta kutsal alanda bulunmuş yazıtlı stellerdir. MS. 2 yüzyılın ikinci yarısında Pausanias ismindeki Eskiçağ gezgininin ilettiğine göre bu steller üzerine erkekler ve kadınların hangi hastalıklar nedeniyle oraya geldikleri ve nasıl iyileştikleri isimleriyle Dor lehçesinde yazıtlarla yazılmıştır[44]. Epidauros'ta kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtlar tedavi aşamalarını ve bunlar arasında bir teşhis ve tedavi yöntemi olarak rüya yorumlarını içermektedirler[45]. Rüyada tanrının görünüp hastaları tedavi ettiğine ve uyandıklarında sağlıklarına kavuştuklarına inanılmaktaydı. Bazı durumlarda da sağlık tanrısı rüyada görünmez ama talimat verirdi ve bu tanrısal buyruklar kâhinler tarafından yorumlanırdı. Örneğin; dul bir kadın vefat etmiş olan kocasının gömdüğü hazineyi bulmak için rüyasını yorumlatmış ve kâhinin yorumu üzerine tanrıya adakta bulunmuştur. Ayrıca bu tür kutsal alanlarda hastaların sağlığa kavuşmaları için onlar adına uykuya yatanlar (istihare) vardı. Bu kişiler istihareyi meslek haline getirmişlerdi. İşlevi sadece sağlıkla sınırlı olmayan Asklepios'un rahipleri de rüya görüp yorumlamaktaydılar. Rüya yorumunun kolayca gerçekleşmesi ancak görülen olay ya da olayların ayrıntılı bir tanımının yapılıp o Asklepios kutsal alanında yaygın geleneklere göre değerlendirilmesiyle mümkündü.

Sağlıklarına kavuşmak isteyenler için sadece *inkubation* uykusuna yatmak ve bunu yorumlatmak yeterli değildi. Aynı zamanda ikamet edilen kutsal alanın şehir içinde de olsa mutlaka ağaçlıklı bir alanda su kaynakları arasında bulunması ve içinde yemek yeme alanları, hamamlar ve tiyatro mutlaka bulunmalıydı. Bu tür kutsal alanlarda en mahrem alan istihareye yatılan *inkubation* odasıydı. Bu odaya girerken orası için öngörülen beyaz bir kıyafet giyme kuralı vardı. Yüzük ve kemer takılması ve ayakkabı giymek kesinlikle yasaktı. Bu odaya girmeden evvel bir süre oruç tutmak, Asklepios heykellerine bakarak konsantre olmak ve kurbanlar adamak gerekmekteydi. Kutsal alanlardaki *inkubation* uykusu sadece Asklepios tapınaklarına özgü bir uygulama

değildi. İsis ve Sarapis kutsal alanlarında da tapınakta uyuma geleneği vardı. Bu kutsal alanlarda da rüyada görülen insanlar ve hayvanlar ile semboller yazılı olarak kayıt altına alınmakta ancak rüya yorumları yazılı metin haline getirilememekteydi. Kutsal alanlarda *inkubation* uykusuna yatma yönteminin yanı sıra, çok yaygın olarak başvurulan büyü teknikleri ile rüyaları ısmarlayıp başka yerden getirtme ya da başkalarına gönderme yöntemleri de vardır. Bazen tanrılardan birinin rüyada görünmesi özellikle istenmekte ve onun etkili olabileceğine inanılan bir alanda soru yöneltilmekteydi. Rüya yorumlarıyla diğer insanlar da etkilenmeye çalışılmaktaydı. Rüyaların olumsuz sonuçlar doğurmasını önlemek için de çeşitli yöntemler vardı.

Eskiçağ'ın rüya yorumcuları arasında da keskin bir rekabet olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin milattan sonra yaşamış olan Daldisli Artemidoros, MÖ1. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve yıldırım düşmesi gibi doğa olaylarının rüyalarda görülmesini yorumlama gibi ayrıntılara giren Myndoslu (Gümüşlük/Bodrum) Aleksandros'u değerlendirmelerinde yetersiz bulmaktadır. Antiokheia'lı Phoibos'un genellemeli rüya yorumlarına ise değinmeyen Artemidoros, Sarapis kutsal alanlarındaki *inkubation* uykusu ve bu uykularda görülen rüyaların yorumu hakkında fazla bir yorum yapmaz.

Eskiçağ'da rüyalara duyulan büyük ilgi nedeniyle rüyaların sınıflanması ve değerlendirilmeleri giderek gelişmişti. Önce çok önemli rüyalar ile önemsiz olarak değerlendirilen rüyalar birbirlerinden ayırt edilmeye başlandı. Ancak bu değerlendirme de tamamen rüyayı yorumlayana bağlıydı. Örneğin, MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli tıp doktoru Herophilos rüyaları tanrı tarafından gönderilen, doğal ve karmaşık olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu ayrım ile rüya yorumlamanın nasıl mümkün olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu dağılımda önemli ve tanrılar tarafından gönderilen rüyaların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Rüyaların yorumlanması, rüyada tanrılar tarafından gönderilen işaretlerin Eskiçağ yazarları tarafından algılanıp açıklanması olarak tanımlanmaktaydı.

SEÇME KAYNAKÇA

Armisen-Marchetti, M., Macrobe. Commentaire au Songe de Scipion. Livre I. Paris 2001.

Brodersen, Kai: Gebet und Fluch, Zeichen und Traum: Aspekte religiöser Kommunikation in der Antike. Kai Brodersen (ed.) Hamburg 2001.

Butler, S. A. L., Mesopotamian Conceptions of Dreams and Dream Rituals. Münster 1998.

Devereux, G., Dreams in Greek Tragedy. An Ethno-Psycho-Analytical Study. Oxford 1976.

Dunand, F. - Boespflug, F., Voir les Dieux. Voir Dieu. Strasbourg 2002.

Giebel, Marion (ed.), Träume in der Antike. Stuttgart 2006.

Gnause, R. K., Dreams and Dream Reports in the Writings of Josephus. Leiden, New York, Köln 1996.

Grunebaum, G. E., The Dream in Ancient Society. Los Angeles 1966.

Hahn, I., Traumdeutung und gesellschaftliche Wirklichkeit. Artemidorus Daldianus als sozialgeschichtliche Quelle. Konstanz 1992.

Hanson, J. S., Dreams and Visionsin the Greco-Roman World and Early Christianity: in Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II. 23. 2 (1980) 1395-1427.

Hermes, L., Traum und Traumdeutung imn der Antike, Zürich, Düseldorf 1996.

Holowchak, M. A., Ancient Science and Dreams. Oneirology in Greco- Roman Antiquity. Lanham 2001.

Kessels, A. H. M. Studies on the Dream in Greek Literature. Utrecht 1978.

Leuci, V. A., Dream-Technical Terms in the Greco Roman World. Missouri-Columbia. 1993.

Lewis, J. R., The Dream Encyclopedia. Detroit - Washington D. C. 1995.

Lewis, N., The interpretation of Dreams and Portents . Toronto 1976.

Lieshout, R. G. A., Greeks on Dreams. Utrecht 1980.

Luck-Huyse, K. Der Traum vom Fliegen in der Antike. Stuttgart 1997.

Mancia, M., Breve storia del sogno. Venezia 1998.

Meier, C. A., Der Traum als Medizin. Antike Inkubation und modern Psychotherapie. Zürich 1985.

Meier, C. A., Die Bedeutung des Traumes, Einsiedeln 1995 (Tıpkıbasım; 1. Baskı 1972).

Miller, P. C., Dreams in Late Antiquity. Princeton, New Jersey 1994.

Näf, B., Traum und Traumdeutung im Altertum. Darmstadt 2004.

Pack, R. A., Artemidori Daldiani Onirocriticon libri V Leipzig 1963.

Walde, Chr., Die Traumdarstellung in der griechich - römischen Dichtung. München Leipzig 2001.

Weber, G., Kaiser, Träume und Visionen in Prinzipat und Spätantike. Stuttgart 2000.

DİPNOTLAR

* Plutarkhos, moralia 865 E-F; Cicero, div. 1, 50.

** Polybios 12, 24, 5.

1 H. Steible, Die altsumerischen Bau-und Weihinschriften. Wiesbaden 1982, I. Bölüm 120 vdd.

2 W. Schenkel, Die Bauinschrift Sesostris I., im Satet - Tempel von Elepantine, Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts. Abteilung Kairo. 31, 1975, 109-125.

3 W. Helck, Urkunden des ägyptischen Altertums Berlin 1961, 1306 vd.

4 W. Helck, Urkunden des ägyptischen Altertums Berlin 1961, 140-143.

5 A. Kammenhuber, Orakelpraxis, Traume und Vorzeichenschau bei den Hethitern. Heidelberg 1976.

6 Hesiodos, Theognia 22 vdd.

7 A. L. Oppenheim, The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream Book. TAPhA 46, 3, 1956, 179-355.

8 E. R. Dodds, The Greeks and the Irrational. Berkeley, Los Angeles, London 1951.

9 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 26.

10 Aiskhylos, Prometheus 485 vd.

11 R. Lennig, Traum und Sinnestäuschung bei Aischylos, Sophokles, Euripides. Tübingen 1969.

12 St. West, And it Came to Pass that Pharao Dreamed. Notes on Herodotos, in: Classical Quarterly 37, 1987, 262-271; E Levy, Le rêve chez Hérodote, Ktema 20, 1995, 17-27.

13 R. Bichler, Die Reichsträume bei Herodot.Chiron 15, 1985, 125-147.

14 Herodotos 4, 184, 4.

15 Herodotos 7, 152, 3.

16 Herodotos 8, 133 vd.

17 Herodotos 6, 107 f.

18 Herodotos 6, 131.

19 Plutarkhos, Kimon 18.

20 Plutarkhos, Perikles 13.

21 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 10.

22 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No 15.

23 Fragmente Griechischer Historiker 328, T 1-2; F 75.

24 Ksenophon, Anabasis 7, 8, 1.

25 Cicero, divin. 1, 5.

26 De victu, 87, 1.

27 Diogenes Laertius 5, 45, 97; D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 23.

28 Diogenes Laertius 6, 24.

29 Ksenophon'un kendisinin gördüğü rüyalar hakkında yaptığı yorumlar için bkz., Xenophon, Anabasis, 3, 1, 11-13; 4, 3, 8. 13; Xenophon, Kyropaideia 8, 7, 2 ve 21.

30 Pindaros, Paeanes 8, 95 vd.

31 Plinius, naturalis historiae 36, 97.

32 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 4; F. Landucci Gattinoni, L'indovino Aristandro e l'eredita dei Telmessii, Contributi dell'Istituto di storia antica 29, 1993, 123-138.

33 Arrian anabasis 2, 18, 1.

34 Plutarkhos, Alexandros 24, 5- 9; Diodoros 17, 41, 7 vd.; Curtius Rufus 4, 3, 21 vd.

35 Curtius Rufus 7, 7, 8.

36 Plutarkhos, Alexandros 26.

37 O. Weinreich, Der Trug des Nektanebos. Leipzig - Berlin 1911, 1-17.

38 Lukian, pro Lapsu 9, 734.

39 Diodoros 18, 60, 4; Plutarkhos, Eumenes 13, 5 - 8.

40 Plutarkhos, Demetrios 29.

41 G. Weber, Herrscher und Traum in hellenistischer Zeit, Archiv für Kulturgeschichte 81, 1999, 1-33.

42 Bu uygulamanın örneklerinden biri için bkz. W. Bühler, Die Europa des Moschos, Wiesbaden 1960.

43 Polybios 10, 2, 9.

44 Pausanias 2, 27, 3.

45 M. Girone, Guarigioni miracolose di Asclepio in testi epigrafici. Bari 1998.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ
BİR SENE DAHA KALIRSAN TARİHE GEÇEBİLİRSİN.
4 SENEDİR TARİHTEN GEÇEMİYORUM.
EFES
Pilsen
BARDAĞIN DOLU TARAFI
www.facebook.com/EfesPilsen

İSTANBUL'UN 100 GRAFİK TASARIMCISI VE İLLÜSTRATÖRÜ'NÜN YAZARI

ÖMER DURMAZ İLE SÖYLEŞİNİN ARDINDAN

YURDAER ALTINTAŞ, UĞURCAN ATAOĞLU, SERDAR BENLİ, YEŞİM DEMİR, BÜLENT ERKMEN, EMRE SENAN, HALUK TUNCAY, MEHMET ALİ TÜRKMEN, MEHMET ULUSEL

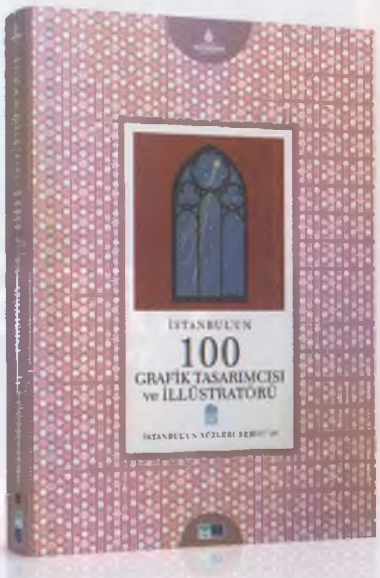
Toplumsal Tarih dergisinin 212. sayısında Aydan Çelik'in İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü başlıklı kitabın yazarı Ömer Durmaz ile yaptığı bir söyleşiye yer verdik. Söyleşinin ardından kitapla ilgili basında yer alan daha önceki tartışmalarda isimleri anılan tasarımcılardan: söyleşide kitaba ilişkin tutumlarına yer verildiği ve bu tutuma ilişkin açıklama ihtiyacı duyduklarına ilişkin bir e-posta aldık. Bu metni tasarımcılar arasında yaşanan ve Toplumsal Tarih platformuna taşınan bir tartışmanın ötesinde, "yüzlük" format ile tarihi okumanın sorunlarına dikkat çekiyor olması, tartışmaların ışığında söyleşinin değerlendirilebilmesi maksadıyla burada yayınlıyoruz.

Toplumsal Tarih dergisinin 212. sayısında Aydan Çelik'in *İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü* başlıklı çalışmayı hazırlamış olan Ömer Durmaz ile olan uzun söyleşisi üzerine bazı açıklamalarda bulunmak ihtiyacını hissettik. Söyleşinin en sonunda "kitabın etrafında kopan tartışmalar" ile ilgili sorulan soruda da belirtildiği gibi "bir grup tasarımcı" olarak tanımlanan bizler, kitabı eleştiren açık bir metin yayımlamış (bkz. "Kötü Konmuş Bir Ad, Kötü Bir Kitap Yazmanıza Neden Olabilir", *Taraf* Gazetesi, 13 Mayıs 2011) buna ek olarak Yurdaer Altıntaş ile Burcu Dündar'ın kalemlerinden kitabın ayrıntılı birer eleştirisi basında yer almıştır (bkz. Yurdaer Altıntaş, "*İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü* Diye Bir Kitap", *Arredamento Mimarlık*, Mayıs 2011; Burcu Dündar, "Düzeltilmeyi Bekleyen Bir Kitap", *Radikal Gazetesi Kitap Eki*, 22 Nisan 2011).

Burada bu metinleri veya içeriklerini birebir tekrarlamak yerine, başlıca noktalarını hatırlatarak bu konudaki itiraz ve eleştirilerimizi grafik tasarımda yaşanan tartışmaları izlemek zorunda olmayan bu derginin okuyucularına kısaca anlatmak ve söyleşide yer alan bazı tespit ve iddialarla bağlantılı olarak düşüncelerimizi aktarmaya çalışacağız.

Kitapla ilgili başlıca itirazlarımız şunlardı:

- Alanında bir referans oluşturma iddiasında olan bir çalışmanın, bina, lokanta veya dükkânlarda uygulandığı şekilde "en iyi 100" diyerek kendine 100 gibi bir sınır çizmesi son derece sakıncalı ve yanıltıcıdır.

- Kitapta yer alan kişilerin başlıkta iddia edildiği gibi İstanbul ile olan ilgilerinin ne olduğu, hangi kriterlere göre saptandığı anlaşılamamaktadır.

- Muhtemelen grafik tasarım kategorisi içinde 100 sayısına ulaşılamadığı için eklendiği anlaşılan illüstratör tanımıyla gereksiz bir karmaşa yaratılmış, belirli bir meslek grubunun içinde kalması gereken bir konu "tesadüfi" aktörlerin katılımıyla muğlâklaşmıştır.

- Aşağıda belirtildiği üzere kitapta yer almak istemediklerini açıkça belirten grafik tasarımcıların dışında bu sanat ve meslekte önemli bir yere sahip olan birçok kişinin yer almamış olmasını ilk 100'e girememiş olmalarıyla mı açıklamak gerekir?

- Yukarıda sözü geçen yazı ve eleştirilerde kitapta yer alan bilgilerde

rastlanan çok sayıdaki eksik ve yanlışı burada tekrar sıralamak gereksiz olabilir; ama bir kez daha belirtmek gerekir ki kaynak olmak iddiasıyla hazırlanmış böyle bir çalışmanın daha özenli bir şekilde belgelenip düzenlenmesi beklenirdi.

- Nihayet en önemlisi, projenin en başından beri bu itirazları dile getiren, tasarlanan çalışmanın yanlış olduğunu savunan, bu yüzden de kitapta yer almak istemediklerini Ömer Durmaz'a açık bir şekilde belirten grafik tasarımcılara söz verildiği halde itirazlarına giriş yazısında yer verilmemiş olmasıdır.

Önemli olduğunu düşündüğümüz bu noktaları hatırlattıktan sonra, *Toplumsal Tarih*'in geçen sayısında yer alan söyleşinin düşündürdüğü birkaç noktayı ele almak isteriz. İlginçtir ki bu söyleşi, başından beri itiraz ettiğimiz bazı noktaların iyice su yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Kitabın en can alıcı sorunlarından biri grafik tasarım tarihiyle olan ilişkisinde hissedilen sıkıntıdır. Söyleşiye yön veren Aydan Çelik'in sorularından da anlaşıldığı gibi kitap ister istemez Türkiye'de (ama başlığının düşündürdüğü gibi İstanbul'da değil) grafik tasarımın geçmişinin ele alındığı duygusunu uyandırıyor. Gerçi Ömer Durmaz bu konuda temkinli davranıyor, kendi ifadesiyle "tasarım tarihçisi" olmayıp "tasarım tarihiyle ilgilenen bir görsel iletişim tasarımcısı" olduğunun altını çiziyor; ancak bu farkın kitabı daha az tarihsel yaptığı şüpheli. Başka bir yerde de bu kitabın, "iddiası Türkiye grafik tasarım tarihini yazmak olmayan 'temalı' bir kitap" olduğu belirtiliyor.

Ne var ki söyleşinin neredeyse tamamı tasarım tarihine yöneliyorsa, kitapta kronolojik verilere göre sınıflandırılmış kişiler varsa, girişte -haksız olarak- "üniversitelerimizin hiçbirinde Türk Grafik Tasarım Tarihi dersi ciddi olarak okutulmamaktadır" diye şikâyet ediliyorsa, bu kitabın tarihsel bir boyut ve amaç taşımadığı iddiası pek inandırıcı olmuyor. O zaman ortaya çıkan sorun da, kitaba verilen "yüzlük" format ile "Türkiye'nin tasarım tarihini okuma" eylemi arasındaki bariz çelişkidir. Gerçekten de eğer kitap Türkiye veya İstanbul'da "tasarımın yüz yılı" üzerinde odaklansaydı, böyle bir rakamın manası olabilirdi; ama sınır kitapta yer alan grafik tasarımcıların sayısıyla ilgili çizilince, tam da "tarihe geçmeyi hak edenler ve etmeyenler", ya da "tarihi yapanlar ve yapmayanlar" türünden bir ayrım ortaya konmuş oluyor ki bu da bir mesleğin, bir sanatın bu denli çetrefilli geçmişinin basite indirgenmesini neredeyse kaçınılmaz kılar.

Zaten bu garip çelişki, Ömer Durmaz'ın kitabında da, söyleşide de dile getirdiği "meşhurdan çok meçhulün peşinde" olmak kaygısında da hissediliyor. Meçhulleri ortaya çıkarmak arzusu "100" ile sınırlandırılmış bir formatla çelişmiyor mu? Hem "en" formatını hatırlatan bir yapı kurulacak, hem aslında meçhullerin peşinde olunduğu iddia edilecek... Bu gerçekten mümkün mü? Ayrıca bazı "keşif"lerin nasıl kitaba girdiği gerçekten merak konusu olabilir. Bu duruma Ahmet İhsan Tokgöz'ü örnek verebiliriz: Meşhur yayıncıya ayrılan iki sayfada grafik tasarım ya da illüstrasyon alanında herhangi bir ürünü olduğuna dair tek bir söz bulunmuyor. Bu başlık altında verilen dört kapak örneğinin biri Ferit Apa, biri Ömer Nuri, ikisi ise Abidin Dino imzalı. İşin garibi Arif Dino kitapta yer alırken, kardeşi Abidin Dino'nun adı ne grafik tasarımcısı, ne de illüstratör olarak geçiyor. Bütün bunlar pek anlaşılır gibi değil...

Söyleşinin su yüzüne çıkarttığı önemli bir tutarsızlık daha, başlıkta ve girişte bu kadar vurgulanmasına karşın içerikte sorunlu olduğunu yukarıda belirttiğimiz İstanbul boyutunun ne kadar geri planda kaldığıdır. Sorularda olduğu kadar cevaplarda da İstanbul'un sözü hemen hemen hiç edilmezken, konu hep Türkiye üzerinde odaklanıyor. Bunu İstanbul'un bir dönem başkent, ardından da özellikle sanat ve kültür alanında baskın olmuş olmasına kısmen bağlamak mümkünse de, asıl sorun, İstanbul'un girişte iddia edildiği gibi kitabın "ekseni" değil, bir tür kulbu olmasından kaynaklanıyor. Belli ki Büyükşehir Belediyesi'nin "İstanbul'un Yüzleri Projesi"ne eklemlenmek ve uyum göstermek için böyle bir formül geliştirilmiş, ama bunu yaparken de İstanbul gayet muğlâk bir şekilde kullanılarak birçok kişinin bu kentle nasıl bir bağlantısı olduğu bile anlaşılmaz bir hale getirilmiş ya da hiç düşünülmemiş. Oysa örneğin İstanbul'u konu alan 100 tasarımdan oluşan bir antoloji yapılsaydı hem tutarlı olunur, hem yukarıdaki sorunların büyük bir kısmı kendiliğinden kaybolmuş olurdu.

Son bir nokta da kitapta yer alanların "üst" kimliğiyle ilgili. Söyleşi boyunca Türkiye'de -gene İstanbul'da değil- grafik tasarım ve resimlemenin resmi ideolojiyle yakınlığı vurgulanırken, kitapta yer alan yüz kişinin sadece birinin Türk/Müslüman kategorisinde yer almamış olması dikkat çekiyor. Acaba gerçekten de meslekte fiilen bu tür bir ayrımcılık mı yaşanmıştır? Öyle olsa söyleşide bunun sözü edilirdi herhalde. Zaten en yaşlısı 1848'de doğmuş olan bu grubun üyelerinin arasında hiç yabancı olmaması ve sadece bir Ermeni'nin varlığı pek inandırıcı gelmiyor. Gerçi kitabın girişinin sonunda bu tanıma uyan ama haklarında yeteri kadar bilgi ve belge toplanamamış olduğundan kitaba alınamayan 200 kadar kişinin arasında bu kategorilerdeki birkaç kişinin adlarının yer alması sorunun kısmen bir tür acelecilikten kaynaklandığını düşündürmektedir.

Sanırız daha fazla uzatmaya gerek yok. *İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü*, ya da kitabın sırtında yer aldığı garip şekliyle *İstanbul'un 100 G. Tasarımcısı ve İllüstratörü* !, birçok açıdan sorunlu bir kitap. Daha hafif ve esnek bir format ve tanımla bu sorunların birçoğunun üstesinden gelinebilirdi; ama maalesef çok daha katı ve iddialı bir yol seçildiğinden ciddi tutarsızlıklar, muğlâklıklar, eksiklikler ortaya çıkmış durumda. *Toplumsal Tarih*'teki söyleşi vesilesiyle bunları kısmen de olsa ortaya çıkarabilmek bizim için önemliydi.

İRVİN CEMİL SCHİCK'TEN ÇOKBİLEŞENLİ-ÇOKBOYUTLU BİR DAVETİYE

BEDENİ, TOPLUMU VE KÂİNATI YAZMAK'I OKUMAK

ÖZLEM EZER

Onun yazı stiline, ilgi ve araştırma alanının genişliğine, bol "Osmanlıcalı" diline ve yazılarındaki yoğunluğa aşinaysanız eğer, bir kitapçı ya da kütüphanede İrvin Cemil Schick kitabına rastlamak en basit ifadeyle heyecanlandırır. Yok, eğer değilseniz, şaşırma, öğrenme, not alma ve yeniden okumalarla başlayan bir serüvene atılıyorsunuz demektir. Bu yazıda ufuk açıcı bir davetiye olarak tanımladığım, Haziran 2011'de İletişim Yayınları'ndan çıkan Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*'deki dokuz makaleden söz ederek kitabı tanıtmaya çalışacağım.*

Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine'deki (yazının devamında *BTKY* olarak kısaltılacak) ilk makale "İslâm ve Metin" başlığını taşıyor ve bu kitabın başlangıç metni olarak seçilmesi tesadüf değil. Schick bu yazısına öncelikle işaretler, yazılı ve sözlü anlatımlar arasındaki gerilimi ve farklılıkları tartışarak başlıyor. Metin, yazı ve okuma kavramlarını genel hatlarıyla tanımladıktan sonra tartışmasının İslâm'la olan ilgisini kurgular. Bu yazıda benim için çarpıcı olan başlıca kısım yazarın Julia Kristeva'nın metinlerarasılık terimini İslâm'a ve Kur'ân-ı Kerîm'e göre yorumlaması ve yine bu bağlamda çağdaş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika edebiyat teorilerinin (görüngüsel yorumbilim ve okuyucu tepkisi kuramı gibi) İslâm ile metin arasındaki ilişkinin anlaşılmasında bize yardımcı olabileceğini söylemesidir. Schick ilerleyen sayfalarda (5. bölüm) benzer şekillerde David Sibley'in İngiltere'yi temel alan mekân ve cinsiyet analizinin ya da 15. yüzyıl kuramcısı Alberti'nin Antik Yunan'a dair yorumlarının harem sistemini açıklamada nasıl kullanılabileceğini gösterecektir (174). Yaşanmış deneyimler ile Kur'ân-ı Kerîm'in birbiriyle karşılıklı olarak açımlanması okuma sürecinin anlamını ve süresini genişleten bir yorumdur.

İkinci makale "Türkiye'de Hat Sanatının Görüntüselliği"ni tek cümlede anlatmak durumunda kalsam "Osmanlı hat sanatının tarihsel dönüşümü, macerası, toplumsal algıları ve üstlendiği yeni rolleri" olarak özetlerdim. Tabii bunun çok ötesinde, referanslarla ve görsel malzemeyle zenginleştirilmiş bir makale söz konusu olan. Kolay bir okuma vaat etmiyor, farklı alt başlıklarla zihin açıcı konulara da sürüklüyor okuru. Yazı teorik kaynağını Charles Sanders Peirce'in kitapta "simgesel, görüntüsel ve belirtisel" olarak Türkçeleştirilmiş "gösterge üçlemesinden" alıyor ve çokanlamlı olan hat sanatının özellikle görüntüselliğine odaklanarak ilerliyor. Schick'e göre hat sanatı günümüzde "varlıklı kesim için bir toplumsal mevki simgesi", "postmodernler için bir kimlik kaynağı", İslâmcılar için "bir doğruluk sınavı" hâline gelmiş olabilir ancak onun için tüm bunlar bir yana, hat sanatı "görüntüsel bir gösterge" olmaya devam etmektedir (57). Makale ele aldığı ciddi konulara tezat ama yazının argümanı ile birebir ilişkili trajikomik bir gazete haberiyle sonlanır.

İslâm'da yazıya atfedilen önemin izi neden resim yasağında değil de başka yerlerde sürülmeli sorusuna yorumlarla başlayan "İslâm'da Bedeni Yazmak", kitabın ilk makalesindeki "okumak" kavramına yakın bir yaklaşımda, bu sefer de "yazmak" kavramının genişletilmesi üzerinedir. "Arap harfleriyle insan süretleri oluşturulması" alt başlıklı bölüm, Roland Barthes'ın 16. yüzyıl ressamı Arcimboldo'nun bileşik portrelerinin hat portrelerine kıyaslandığı bir analizle ilerler. "Arap harflerinin insan süretine benzerliği" alt başlığında çeşitli Müslüman düşünürler tarafından bu benzerliğin nasıl farklı yorumlarla ele alındığı tartışılır. Schick, Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadisle Kur'ân-ı Kerîm'in *Nahl* ve *Hac* surelerinden alıntıladığı ayetleri birlikte yorumlayarak "yaradılışları icabı Müslüman olanlar"ın sadece insanlar değil, "hilkatin tümü" olduğunu, "insanlar, hayvanlar, nesneler, Arap yazısı kullanılarak resmedildiği zaman" varlıkların bu içsel doğalarının görünür kılındığını söyler. Dolayısıyla yazının başındaki noktayı,

yani "yazı-resim" sanatının -özellikle Batı'da iddia edildiği gibi- resim yasağını atlatma yolu olmadığını, somut evrenin "rûhânî altyazıları" işlevini gördüğünü söyler (87).

"Güneybatı Asya'da Kılık Kıyafet ve Şahsi Görünümün Bazı İslâmî Belirleyicileri" makalesi potansiyel bir kitap olarak da tasavvur edebildiğim, "örtünmenin tesettür (hicâb)alanı dışında kalan İslâmî kıyafet ve kişisel görünüm unsurlarının dinî temellerini gözden geçiren" bir araştırmadır (90). Makale akademik literatürde ciddi bir boşluğu doldurma yolunda bir adımdır ve bugüne kadar insanı bıktıracak kadar kadın ve tesettüre indirgenmiş İslâm'da görünüm konusuna yeni kapılar açar. Tartışmada fermandan, hadislere, akademik yayınlardan seyyahlar için hazırlanmış el kitaplarına uzanan alanlardan örnekler verilmiştir.

"Osmanlı ve Türk Erotik Edebiyatında Toplumsal Cinsiyetin ve Cinselliğin Temsili", "seçkin üniversite camiasının ihmalinden muzdarip" (185) bir alana giriş niteliğinde bir makaledir –ki Schick'in Osmanlı'da cinsellik üzerine *Virgül* dergisinde yayınlanmış başka araştırmaları da mevcuttur. Cinsellik üzerine bir diğer makale "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Matbuat Kapitalizmi, Cinsiyet ve Cinsellik"tir ve Osmanlı kadın hareketinin bugüne kadar fikir merkezli analizlerinin yapıldığı çalışmalara yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlar. Cumhuriyet'ten hemen önceki yıllarda kadınlara yönelik "yayın patlamasının" altında iktisadi ve toplumsal bir mekanizma olan matbuat kapitalizminin gelişmesini inceler (219). Matbuat kapitalizmi yeni toplumsal cinsiyet rol ve normlarının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasında işlevsel ve etkili bir rol oynamıştır.

Şarkiyatçı erotik yazın klasiklerini, çeviri eyleminin hiç de masum olmayan, malzemenin yani metnin nasıl "yorumlanarak yeniden" şekillendirilen bir faaliyet olduğunu (280), "mekân teknolojisi" kavramıyla özellikle kadınlara dair Şarkiyatçı külliyatın çelişkili motif ve anekdotlarının nasıl açıklanabileceğini merak ediyorsanız kitaba "Batı Edebiyatında Türkiyeli Kadınların Cinsel Kişilikler Olarak Temsili" makalesiyle başlayabilirsiniz. Eğer siz de bu konuda daha detaylı bir eser okumak isterseniz güzel bir haber: Schick'in *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık* (2002) adlı Tarih Vakfı'ndan çıkmış bir kitabı mevcut.

Harem gibi tüketilmiş, çarpıtılmış, her yöne çekiştirilmiş bir konuyu bu kitaba dâhil etmek ve yine de ilginç kılabilmek Schick'in konuya serinkanlı yaklaşımı ile ilgili olmalı. Harem denilen şeyin "gerçek" mahiyetini orada burada arayıp kafanızı karıştırmayın ve zaten sorunlu bir külliyata bir de siz katkıda bulunmayın diyor biraz da. Harem nihayetinde toplumsal bir kurumdur; "kısmen fiziksel, kısmen de muhayyel bir mekân" olarak kavramsallaştırırsanız şayet, sorularınıza alacağınız yanıtlar daha verimli olabilir mesajı var "Cinsiyetlendirilmiş bir Mekân Olarak Harem ve Cinsiyetin Mekânsal Yeniden Üretimi" adlı makalede (183).

İrvin Cemil Schick kitaptaki son yazısında bir otobiyografi okuması yapar. "Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşi Melek Hanımın Otobiyografisi" başlıklı makalesini aslında 2006 yılında yeniden basılan *Thirty Years in the Harem* [Haremde Otuz Yıl] kitabına yazdığı önsözden yola çıkarak yazmıştır. Schick, bu makalede Batılı feminist editörlerin eğiliminin aksine Melek Hanım'ı "Bir Osmanlı feminist kahramanı" olarak tanımlamaz; dengesiz ve saplantılı bir kadın olarak çizer profilini. Çünkü bu eserin analizinde önemli olan "ne" değil "neden" sorusudur. Bir yerde "entrikacı harem kadını motifinin aslı yok mudur?" sorusunu dahi sorar (306). Yanıt kadınların iktidarla ilişkisinde saklıdır. "*Thirty Years*'ı tarihî belge niyetine okumak" alt başlığında kitapta anlatılan birçok detayı geçersiz kılan örnekler sergilenir. Kendim de seyahatnamelerle uğraştığımdan *BTKY*'de benim için özel yeri olan bu makalede, seyahatnamelerde yazılanların ne kadar gerçeklere dayandığının "hiç olmazsa" günlük gazeteler, polis kayıtları ya da arşiv kaynakları taramalarıyla sorgulanmasının gerekliliği belirtilir (300-301). Yazının en ilginç taraflarından birisi de Schick'in amatör ve bence yarı alaycı bir tonda Melek Hanım'a teşhisler koymasıdır (318-319).

İrvin C. Schick'in yazılarını 1999 yılından bu yana takip etmeye çalışan bir okuru olarak onun ilgi alanının ne kadar geniş bir yelpazeye yayıldığına hep hayret etmişimdir. Aynı zamanda Schick'in yazıları, kötü bir şöhreti olan (kuru, sıkıcı vs.) akademik dilin de nasıl renklenip güzelleşebileceğini, nükte ve anekdotlarla bezenerek her kesimden okura cazip hale gelebileceğini göstermesi açısından da örnek teşkil eder. *BTKY*'de kullanılan dil Türkçeye yenilikler getirir ('kavramsal çapraz döllenmeler'170); dolayısıyla aranızda benim gibi İngilizce terimlere kendi anadilinden daha aşina olanlar varsa bu kitapla Türkçenizin açıları da genişleyecektir. Söz dilden açılmışken makaleleri yayına hazırlayan ve çeviren Pelin Tünaydın'ın adını zikretmeden geçmek haksızlık olur. Akademik *lingua franca* ya da amiyane tabirle günümüzün *geçer akçesi* İngilizce yazılmış bu eserlerin Türkçeye çevrilmiş olması literatüre büyük bir katkı diye düşünüyorum. Buna rağmen yazar mütevazıdır; kitapta yazarın eski yazılarına dair düzeltme ve eleştirilerine, "hata etmişim" gibi alışık olmadığınız ifadelere rastlarsınız (74). *BTKY* işte tüm bu nedenlerden biçim ve içerik olarak (siyah-beyaz ve küçük halleriyle bile gözümü alamadığım hat eserleri ve başka görseller var) okunası bir kitap. Yakın tarihimizin az bilinen noktalarına (kaçımız yanıtlayabilir 'şehrengiz, nedbeleşme, Şemseddin Sâmi kimdir/nedir'i?) farklı bir gözle bakabilmenin tadına bir an önce siz de varın.

[İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.ISBN–13:978-975-05-0904-9 (yayına hazırlayan ve çeviren Pelin Tünaydın), 392 sayfa.]

ÖZLEM EZER
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
KUZEY KIBRIS KAMPUSU, İNGİLİZCE
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI

Kafkaslar, Çanakkale, Kut'ül-Amare, Filistin, Yemen...

OSMANLI'NIN SON DİRENİŞİ...

- Cephelere dair çarpıcı bilgiler ve yorumlar
- Komutanlar ve birlikler hakkında incelemeler
- Savaşların detaylarını gösteren 20 renkli harita
- 200'den fazla çarpıcı fotoğraf

Süveyş Kanalı'na yapılan taarruzlar, Çanakkale'nin başarılı müdafaası, İngilizlerin felaketle sonlanan Kut mağlubiyeti, Bağdat'ın, Kudüs'ün ve Şam'ın ele geçirilmesi, Arap İsyanı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu...

Dünyanın önde gelen askeri tarihçilerinden **Edward J. Erickson**'un kaleminden...

224 sayfa, 20x25 cm, sert kapak, şömizli
200'den fazla fotoğraf, çizim ve harita

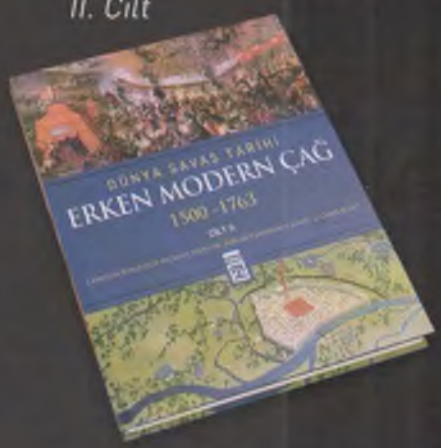

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ SERİSİNİN DİĞER KİTAPLARI

I. Cilt

II. Cilt

III. Cilt

iyi ki
kitaplar var...

facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

timas.com.tr
212 511 24 24

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarımızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal